

ลัทธิปฏิฐานลัทธิ

แปล และ อธิบาย จำแนก อารมณ์ และ วิธีปฏิบัติ
สมถ กับ วิปัสสนา กับ สมถวิปัสสนา แต่ละอย่าง

โดย

ชาวคณะนักศึกษาและเผยแพร่วรรณกรรม
เพื่อเป็นคู่มือของ นักศึกษา นักปฏิบัติ ในพระพุทธศาสนา

นางเพ็ญ เอกแสงศรี, นายแพทย์ทองอยู่ ชูณหสรี
พิมพ์เป็นธรรมเนียมบรรณาการและระลึก
ในการฉานนกิจศพ

นางประจวบเลขา (เสม ชูณหสรี)

ที่เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม

วันที่ ๕ มีนาคม ๒๕๐๕

พิมพ์ครั้งที่ ๑,๐๐๐ เล่ม

[สงวนลิขสิทธิ์]

294.312

ก36ส 2505

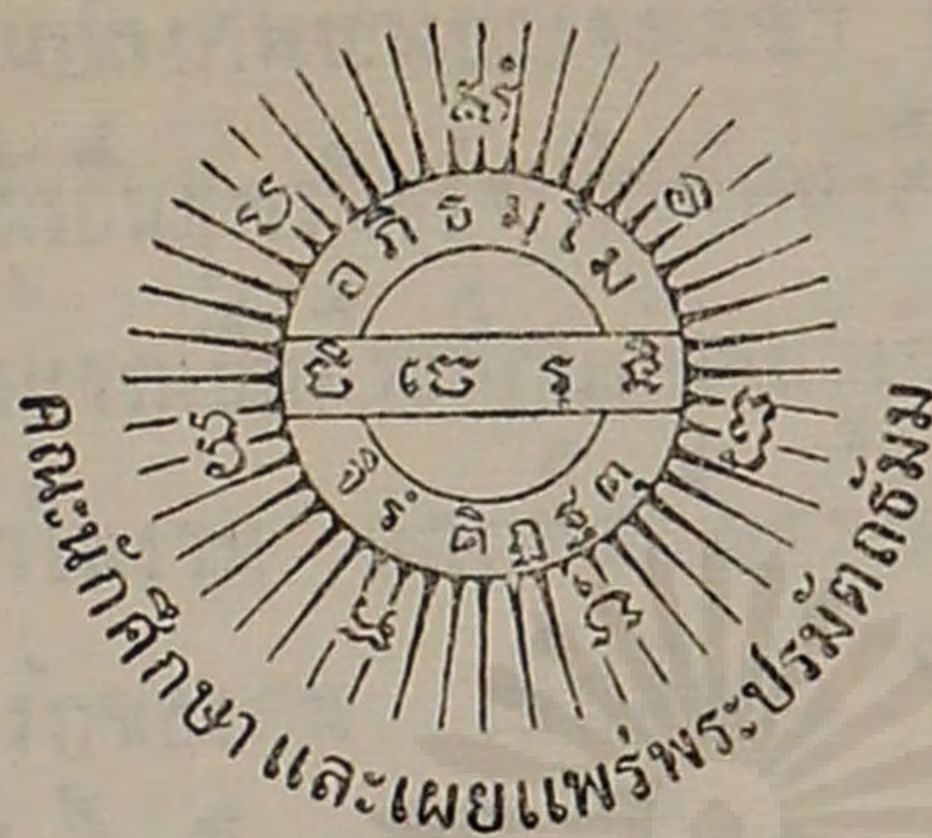
ณ.2

ในการประชุม

หน้า (๑๕๖ หน้า)

หน้าปกหน้า

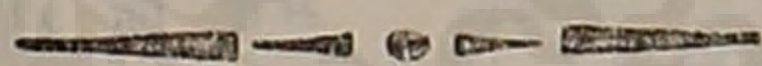

ลัทธิฐานสูตร

แปล และ อธิบาย จำแนก อารมณ์ และ วิธีปฏิบัติ
สมถ กับ วิปัสสนา กับ สมถวิปัสสนา แต่ละอย่าง

โดย

ชาวคณะนักศึกษาและเผยแพร่พระบรมมัตถธรรม
เพื่อเป็นคู่มือของ นักศึกษา นักปฏิบัติ ในพระพุทธศาสนา

นางเพ็ญ เอกแสงศรี, นายแพทย์ทองอยู่ ชูณหสรี

พิมพ์เป็นธรรมเนียมบรรณาการและที่ระลึก

ในการฉานนกิจศพ

นางประจเลขา (เสมอ ชูณหสรี)

ที่เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม

วันที่ ๕ มีนาคม ๒๕๐๕

พิมพ์ครั้งที่ ๑,๐๐๐ เล่ม

[สงวนลิขสิทธิ์]

กระทรวงศึกษาธิการ

ศึกษาธิการ กรมสามัญศึกษา กรมการฝึกหัดครู กรมการศึกษานอกโรงเรียน กรมการศึกษานอกโรงเรียน

กระทรวงศึกษาธิการ กรมการฝึกหัดครู กรมการศึกษานอกโรงเรียน กรมการศึกษานอกโรงเรียน

920.7

๙๖๙๘๗

๒.๑

กรมการฝึกหัดครู กรมการศึกษานอกโรงเรียน กรมการศึกษานอกโรงเรียน

กรมการศึกษานอกโรงเรียน กรมการศึกษานอกโรงเรียน

กรมการศึกษานอกโรงเรียน กรมการศึกษานอกโรงเรียน

(กรมการศึกษานอกโรงเรียน) กรมการศึกษานอกโรงเรียน

กรมการศึกษานอกโรงเรียน กรมการศึกษานอกโรงเรียน

๒๐๖๓ กรมการศึกษานอกโรงเรียน

๙๒๐.๗ ๒๒๖ ๖
๙๒๐.๗ ๒๒๖ ๖
๙๒๐.๗ ๒๒๖ ๖

[๙๒๐.๗ ๒๒๖ ๖]

คำนำ

เนื่องในงานปลงศพนางประจเลขา (เสม ชุณหสรี) ผู้เป็น
มารดา เจ้าภาพผู้เป็นบุตรใคร่จะพิมพ์หนังสือเรื่องธรรมเนียมปฏิบัติอันเป็น
ทางพันธุกรรม เพื่อแจกเป็นพระลากแก่ท่านผู้เป็นทเคารพนยถอ และ
ผู้มีเมตตาจิต ที่มาในงาน และเพื่อเป็นธรรมเนียมวิชาทาน อธิศีลส่วนกุศล
แก่มารดาทเคารพรกของตน เล็งเห็นว่า “หนังสือสติปัญญาสูตร
แปลและอธิบาย” นี้ เป็นหนังสือที่เป็นสาระสำคัญในการปฏิบัติธรรม
เพื่อความบริสุทธิ์แห่งจิตและความหลุดพ้นจากทุกข์เกิดชาติ สัมควร
เผยแผ่ให้แพร่หลาย เพื่อผู้ใคร่ธรรมจะได้มีไว้เป็นคัมภีร์ในการศึกษา
และปฏิบัติได้สะดวก จึงได้จัดพิมพ์ขึ้นด้วยเจตนาอันเป็นกุศล ๒ ประการ
คือ สอนองคุณมารดาและเพื่อเผยแผ่ธรรมเนียมปฏิบัติ อันเป็นทางพันธุกรรม
แก่เพื่อนมนุษย์ทั้งหลาย เพราะนางประจเลขา เป็นผู้มีอริยาศักรัก
ความบริสุทธิ์สะอาดเป็นอย่างยิ่ง ก่อนถึงแก่กรรม ๒ ปี ได้สั่งให้บุตร
สร้างหีบสลักลายทองเตรียมไว้สำหรับบรรจุหีบศพของตน เพราะ
ต้องการหีบศพบริสุทธิ์ทั้ง ๒ ชั้น และสั่งไว้ว่าเมื่อปลงศพของท่านแล้ว
ให้ถวายหีบสลักลายทองเป็นสมบัติของวัดมกุฏ ฯ เพื่อใช้ในการศพ
ได้ประโยชน์บำรุงวัดต่อไป

ขออศลทเกิดแต่ธรรมวิชาทานและทเกิดแต่การสร้างหีบสลัก
ลายทองถวายวัดนี้ จึงเป็นอุปถัมภ์ภะปัจเจย อำนวยอัญญูวิบากสมบัติ
มณูญผลที่พึงใจทุกประการ และสันติสุขในธรรมของพระสัมมาสัมพุทธ
เจ้าแก่นางประจเลขา (เสม ชุณหสรี) โดยควรแก่คติของท่านใน
สัมปรายภพทุกประการ.

วณกวิพนมณิภณ

(สมเด็จพระมหาธีรวงศ์)

วัดมกุฏกษัตริยาราม

๑๓ มกราคม ๒๕๐๕

นางประองเลขา (เสม ชุณหศิริ)

ชาติ	๓ สิงหาคม	๒๔๒๘
มรณะ	๒ ธันวาคม	๒๕๐๔

(พิมพ์ ๒๒๒) ๒๒๒๒๒๒๒๒

๒๒๒๒ ๒๒๒๒ ๒๒๒๒

๒๒๒๒

๒๒๒๒

๒๒๒๒ ๒๒๒๒ ๒๒๒๒

๒๒๒๒

ประวัติย่อ

นางประจําเลขา (เสมอ ชุณหสรี) เป็นบุตรคนโตของ
หลวงโกชากร (สุทธิสุทธิสวัสดิ์) และนางโกชากร (อู่ สุทธิสวัสดิ์)
ชาตะเมื่อวันที่ ๗ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๒๘ ณ บ้านตำบล ถนนสุรวงศ์
อำเภอบางรัก จังหวัดพระนคร ได้ทำการสมรสกับขุนประจําเลขา
(ขุน ชุณหสรี) มีบุตรธิดาด้วยกัน ๔ คน คือ นางเพ็ญ เอกแสงศรี
นางแสงยม ชุณหสรี สิงหนคร, นายแพทย์ทองอยู่ ชุณหสรี และ
น.ส. เพิ่ม ชุณหสรี

นางประจําเลขา เป็นผู้เคร่งครัดในพระพุทธศาสนาศรัทธา
ทำบุญกุศลอยู่เสมอและอบรมบุตรธิดาทุกคนเป็นอย่างดี

นางประจําเลขามีสุขภาพไม่สู้สมบูรณ์ บ่อยออกแดดด้วยโรค
ชรามาเสมอ ในระยะเวลาว่า ๑๐ ปี บุตรหลานได้รักษาพยาบาล
อย่างใกล้ชิดอยู่ตลอดเวลา เมื่อเมื่อวันที่ ๓๐ พฤศจิกายน ๒๕๐๔
อาการป่วยกำเริบขึ้น แพทย์ได้พยายามแก้ไข แต่อาการไม่ทุเลา
และถึงแก่กรรมไปโดยอาการสงบ เมื่อวันที่ ๒ ธันวาคม
๒๕๐๔ เวลา ๗.๔๕ น. ณ บ้านเลขที่ ๗๕ ซอยผาสุก ถนน
สุขุมวิท พระนคร.

คุณนายเพียน เอกแสงศรี ได้เห็นประโยชน์แห่งการเผยแพร่
พระธรรมในพระพุทธศาสนา ภาคปฏิบัติ เพื่อนำคนให้พ้นทุกข์ ได้ขอ
อนุญาตพิมพ์หนังสือ สติปัญญาฐานสูตรนี้ ในโอกาส ฉายนภกิจศพ
คุณนายประจเลขา (เสม ชุณหสรี) ผู้มารดา เพื่อเป็นอนุสรณ์แก่ท่าน
ชาวคณะนักศึกษาและเผยแพร่พระบรมมัตถธรรม อนุญาตและ
ขออนุโมทนาในส่วนกุศลธรรมท่านนี้ ขอคุณพระศรีรัตนตรัย จงบันดาล
ให้คุณนายเพียน เอกแสงศรี จงประสบแต่ความสุข และความเจริญ
ทั้งทางโลกและทางธรรม กุศลทथाเพญฺครองน ขอจงเป็นพลวขจจัย
อำนวยสุขสมบัติแก่คุณนายประจเลขา (เสม ชุณหสรี) โดยควร
แก่คติวิสัยในสัมปรายภาพ เทอญ.

ชาวคณะนักศึกษาและเผยแพร่พระบรมมัตถธรรม

๑๘ ขอยสุชา ๑ ถนนเฟื่องนคร

๒ มกราคม ๒๕๐๕

สารบัญ

หน้า

คำนำ

ก

ประวัติย่อ

ก

คำอนุโมทนาชาวคณะนักศึกษาและเผยแพร่พระบรมัตถัมม

ง

(อุทเทศ) สติปัฏฐาน ๔

๑

(นิทเทศ) กายานุปัสสนา สติปัฏฐาน

อานาปาน ปัพพ

๑๐

อิริยาปถ ปัพพ

๑๕

สัมปชัญญะ ปัพพ

๑๗

ปฏิกูล ปัพพ

๒๐

ธาตุ ปัพพ

๒๔

นวลวิภูจิกา ปัพพ

๒๘

เวทนานุปัสสนา สติปัฏฐาน

๓๓

จิตตานุปัสสนา สติปัฏฐาน

๓๗

ธัมมานุปัสสนา สติปัฏฐาน

นัวรรณ ปัพพ

๔๑

ขันธ ปัพพ

๔๕

อายนต ปัพพ

๕๑

โพชฌังค ปัพพ

๕๘

อริยสัจ ๔ จตุสัจ ปัพพ ทุกข อริยสัจ

๖๒

ทุกขสมุทย อริยสัจ

๖๖

ทุกขนิโรธ อริยสัจ

๖๕

ทุกขนิโรธคามินี ปฏิปทา อริยสัจ

๗๒

อานิสงส์ของการปฏิบัติวิปัสสนาสติปัฏฐาน

๘๒

อนึ่ง หนังสือที่ชาวคณะได้เรียบเรียงแล้วจัดพิมพ์ขึ้น จะเป็น
อธิมัตถสังคหิก สติปัญญาฐานสูตรนิกค แม้สงวนลิขสิทธิ์ไว้ แต่
ถ้าหากท่านสาธุชนผู้ใดมีสัทธาปรารธนาจักพิมพ์ขึ้นเพื่อแจกเป็นธัมม
ทานแล้ว ขอให้ไปรศมีเจตหมายขออนุญาตไปยังชาวคณะคนใดคน
หนึ่งทั้งรายนามข้างท้ายนี้ ท่านจักได้รับอนุญาตเป็นลายลักษณ์อักษร
พร้อมด้วยการอนุโมทนา หรือแม้ท่านจักขอความช่วยเหลือในท่าน
กำลังกายอันเกี่ยวกั้งงานพิมพ์ หากชาวคณะมีโอกาสดังที่จักช่วยเหลือ
ท่านได้บ้างแล้ว ก็ยินดีและจะพยายามช่วยเหลือเท่าที่ตนสามารถ
โดยไม่คิดสินจ้างรางวัลใด ๆ เลย

(๑) พระวิกรมมุนี (ผล อุปติสฺสโส) ป. ๕

เจ้าคณะจังหวัดสุพรรณบุรี

เจ้าอาวาสวัดปราสาททอง จังหวัดสุพรรณบุรี

(๒) นายกมล ผลสิทธิ์

หัวหน้ากองคลัง สำนักพระราชวัง

แพทย์ทิพย์ ๓๑๔/๒๓ ประตูน้าปทุมวัน กรุงเทพฯ ฯ

(๓) นายผิว กาญจนลักษณ์

๑๗๕ บางขุนนนท์ อำเภอบางกอกน้อย จังหวัดธนบุรี

(๔) นายกำลูน ตันท์สุทธีวงศ์

สหกรณ์ขายส่ง กระทรวงสหกรณ์ ถนนราชดำริห์

๒๔/๖ ถนนจินดาภิเษก ต. ลาดยาว อ. บางเขน กรุงเทพฯ ฯ

(๕) นายเอิบ วรรณโกศา

๑๘ ซอยสุขา ๑ (บริษัทบริบูรณ์โอสธ จำกัด)

ถนนเฟื่องนคร กรุงเทพฯ ฯ

สติปัญญาสุตต

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมมาสัมพุทฺธสฺส

เอวมเม สุตํ เอกํ สมยํ ภควา กุรุสุ วิหรติ กมฺมาสธมมํ
นาม กุรุณํ นิคโม ตตฺรโห ภควา ภิกฺขุ อามนฺเตสึ ภิกฺขโวติ
ภทนฺเตติ เต ภิกฺขุ ภควโต ปจฺจสฺสโสสุ ภควา เอตทโวจ

ข้าพเจ้า (พระอานนท์) ได้สดับมาแล้วอย่างนี้ สมัยหนึ่ง
พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ในแคว้นแคว้นกุรุ เป็นนิคมหนึ่งแห่งแคว้น
แคว้นกุรุ ชื่อว่า กัมมาสธัมม ในกาลนั้นแล พระผู้มีพระภาค
ตรัสเรียก (เตือน) ภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย” ภิกษุ
เหล่านั้นทูลรับว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ” แล้วพระผู้มีพระภาค
ได้ตรัสต่อไปดังนี้ว่า

เอกายโน อยํ ภิกฺขเว มคฺโค สตุตฺตานํ วิสุทฺธิยา
โสภปริเทวานํ สมตฺติกุทาย ทุกฺขโทมนสฺसानํ อตฺถกฺคทาย ฃายสฺส
อริคฺคทาย นิพฺพานสฺส สจฺฉิกิริยาย ยทิตํ จตฺตารโ สติปญฺจานา
กตเม จตฺตารโ

ภิกษุทั้งหลาย หนทางเป็นทิ่ไปอันเอก เพื่อความหมดจด
วิเศษของสัตว์ทั้งหลาย เพื่อก้าวล่วงเสียจากความโสภและรำไรรำพัน
เพื่อความดับสิ้นไปแห่งทุกข์และโทมนัส เพื่อขัลลธมมที่ถูก เพื่อทำ
ให้แจ้งซึ่งพระนิพพาน หนทางนี้ คือ สติปัญญา ๔

สติปัฏฐาน ๔ คืออะไรบ้าง

๑. อธิ ภิกขเว ภิกขุ กาเย กายานุปสฺส วิหรติ อาตาปี
สมุปชาโน สติมา วินะยุย โลเก อภิชฌาโทมนสฺส

ภิกขุทั้งหลาย ภิกขุในพุทธศาสนานี้ ย่อมตามเห็น กาย ใน
กาย อยู่เนื่อง ๆ มีความเพียร มีความรุ่มรวย พึงกำจัดความยินดี
ยินดีร้ายในโลกเสียให้พินาศ

๒. เวทนาสุ เวทนानุปสฺส วิหรติ อาตาปี สมุปชาโน
สติมา วินะยุย โลเก อภิชฌาโทมนสฺส

ย่อมตามเห็น เวทนา ใน เวทนา อยู่เนื่อง ๆ มีความเพียร มี
ความรุ่มรวย มีสติ พึงกำจัดความยินดียินดีร้ายในโลกเสียให้พินาศ

๓. จิตฺเต จิตฺตานุปสฺส วิหรติ อาตาปี สมุปชาโน
สติมา วินะยุย โลเก อภิชฌาโทมนสฺส

ย่อมตามเห็น จิตต ใน จิตต อยู่เนื่อง ๆ มีความเพียร มีความ
รุ่มรวย มีสติ พึงกำจัดอภิชฌาโทมนสฺสในโลกเสียให้พินาศ

๔. ธมฺเมสุ ธมฺมานุปสฺส วิหรติ อาตาปี สมุปชาโน
สติมา วินะยุย โลเก อภิชฌาโทมนสฺส

ย่อมตามเห็น ธัมม ใน ธัมม อยู่เนื่อง ๆ มีความเพียร มีความ
รุ่มรวย มีสติ พึงกำจัดอภิชฌาโทมนสฺสในโลกเสียให้พินาศ

อธิบาย สติปัฏฐาน ๔

สติปัฏฐานสูตรนี้ พระอานนท์ได้สดับแล้วจากพระผู้มีพระภาค
แล้วนำมาแสดงไว้ ดังต่อไปนี้

เอกายนมหคฺค แปลว่า หนทางเป็นทิ่ไปอื่นเอก คือเป็นหนทาง
ดำเนินไปสู่พระนิพพาน เป็นหนทางที่พระผู้มีพระภาคทรงค้นพบด้วย
ลำพังพระองค์เอง และไตร่ตรองเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าด้วย
หนทางสายนี้ แล้วพระองค์ได้ทรงสั่งสอนไว้ หนทางสายนี้สายเดียว

เท่านั้นที่จะทำให้ผดุงดำเนินได้เป็นผลบริบูรณ์อย่างวิเศษ ได้พ้นจากความ
ทุกข์ทั้งมวล ได้รู้แจ้งซึ่งพระนิพพาน เป็นหนทางที่แท้แต่เฉพาะใน
พระพุทธศาสนานี้เท่านั้น หนทางนี้ คือ

สติปัฏฐาน ๔

สติ แปลว่า การตามระลึกอารมณ์ ปฏิจจกัน แปลว่า เป็น
ที่ตั้ง จตุตตาริ สติปัฏฐานา แปลว่า อารมณ์ ๔ ประการเป็นที่ตั้ง
แห่งสติ คือ (๑) กาย (๒) เวทนา (๓) จิตต (๔) ธรรม

อารมณ์ของสติมีมาก แต่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้เพียง ๔ ก็
เพราะว่าอารมณ์ทั้งหมดเมื่อประมวลเข้าแล้วก็ได้แก่ ปริมาณธรรม
๔ ประการ เท่านั้น คือ (๑) จิตต โดยสังเขป ๘๘ ดวง โดย
วิถการ ๑๒๑ ดวง (๒) เจตสิก ๕๒ ดวง (๓) รูป ๒๘ (๔) นิพพาน ๑

จัดเป็นชั้น ๕ ดังนี้ คือ

- (๑) รูปชั้น ได้แก่ รูปทั้งหมด
- (๒) เวทนาชั้น ได้แก่ เวทนาเจตสิก ๑ ดวง
- (๓) สัญญาชั้น ได้แก่ สัญญาเจตสิก ๑ ดวง
- (๔) สังขารชั้น ได้แก่ เจตสิกที่เหลืออีก ๕๐ ดวง
- (๕) วิญญาณชั้น ได้แก่ จิตตทั้งหมด

ชั้นวิมุตต คือ พ้นจากการเป็นชั้น ได้แก่ นิพพาน

ชั้น ๕ ย่อลงเป็น ๓ คือ

- (๑) รูป ได้แก่ รูปชั้น
- (๒) นามเจตสิก ได้แก่ เวทนาชั้น สัญญาชั้น
สังขารชั้น
- (๓) นามจิตต ได้แก่ วิญญาณชั้น

ชั้น ๕ ย่อลงเป็น ๒ คือ

- (๑) รูป ได้แก่ รูปชั้น ยากที่เรียก รูปธรรม รูปธาตุ

(๒) นาม ไต่แก่ นามชั้น ๕ คือ เวทนาชั้น สัญญาชั้น สังขารชั้น และวิญญาณชั้น บางทีเรียก นามธัมม นามธาตุ

จัดเป็นโลกีย และ โลกุตตร

(๑) โลกียธัมม ไต่แก่ ชั้น ๕ (เว้นโลกุตตรจิตต)

(๒) โลกุตตรธัมม ไต่แก่ โลกุตตรจิตต โดยสังเขป ๘ ดวง โดยวิถการ ๔๐ ดวง และ นิพพาน

สติปัฏฐาน ๔ จัดเป็นชั้น ๕ คือ

๑. กาย ไต่แก่ รูปชั้น กายเย กายานุบัติ วิหริ คือ ให้เพ่งปรมัตถสภาวะของ รูปชั้น ขณะ รูปชั้น มาปรากฏ เป็น อารมณปัจจุบันอยู่เฉพาะหน้า

๒. เวทนา ไต่แก่ เวทนาชั้น เวทนาสุ เวทนานุบัติ วิหริ คือ ให้เพ่งปรมัตถสภาวะของ เวทนาชั้น ขณะ เวทนาชั้น ปรากฏ เป็น อารมณปัจจุบันอยู่เฉพาะหน้า

๓. จิตต ไต่แก่ วิญญาณชั้น จิตเต จิตตานุบัติ วิหริ คือ ให้เพ่งปรมัตถสภาวะของ วิญญาณชั้น ขณะ วิญญาณชั้น มา ปรากฏ เป็น อารมณปัจจุบันอยู่เฉพาะหน้า

๔. ธัมม ไต่แก่ สัญญาชั้น และ สังขารชั้น ธัมเมสุ ธัมมานุบัติ วิหริ คือ ให้เพ่ง สัญญาชั้น หรือ สังขารชั้น ขณะ สัญญาชั้น หรือ สังขารชั้น มาปรากฏ เป็น อารมณปัจจุบัน อยู่เฉพาะหน้า

ความท่ายบต เหมือนกันทั้ง ๔ ข้อ คือ

อาตาปี ไต่แก่ สัมมาวายาม มีความเพียรถูก เป็นองค์ แห่งอริยมัคค

สัมปชาโน คือ สัมปชัญญะ ไต่แก่ สัมมาทิฐิ มีความ

เห็นถูก เป็นองค์แห่งอริยมัคค หมายถึงการรู้จักถอเอาแต่ ปรมัตถ
 สภาวะธัมม เป็นเครื่องกำหนด เพ่งให้เห็น อนิจจลักษณะ หรือ ทุกข
 ลักษณะ หรือ อนัตตลักษณะ

สติมา ได้แก่ สัมมาสติ ตามระลึกรอารมณ์ถูก เป็นองค์
 แห่งอริยมัคค หมายถึงการตามรู้อารมณ์ตั้งแต่แรกปรากฏและตั้งอยู่
 จนกระทั่งเสื่อมไปคืบไปตลอดอารมณ์ ตามความจริงขณะเป็นปัจจุบัน
 อยู่เฉพาะหน้า

วิเนยย โลก อภิชฌาโทมนัสส์ ได้แก่ สัมมาสังกัปป
 ๓ ประการ เป็นองค์แห่งอริยมัคค คือ เนกขัมมสังกัปป เว้นจาก
 โมห คือการถอเอา บัญญัติธัมมของโลก เป็นเครื่องกำหนด และ
 เว้นเสียจาก ทิฏฐิ ความเห็นผิด ถอลัสสและวัตตผิถ เห็นชั้นที่ ๕ ว่า
 เป็น นิจจ สุข อัตต อวิหีสาสังกัปป ไม่เป็นไปเพื่อการเขี่ยคเขี่ยน
 คือ เว้นเสียจากความยินดีใคร่ใต้อันเป็นที่ตั้งแห่ง โลก อพฺยาปาท
 สังกัปป ไม่เป็นไปเพื่อความพยาบาท คือ เว้นเสียจากความยินร้าย
 อันเป็นที่ตั้งแห่ง โทส

ขอทศวรรุสำหรับท่านที่สนใจในพระพุทธศาสนา

สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสเทศนา สติปัฏฐานสูตร
 มีความงาม ๓ ประการ คือ

(๑) อาทิกัลยาณิ งามในเบื้องต้น คือ ผู้มีปัญญาพอควร
 เพียงแต่พิจารณาเห็นตามกระแสพระคำรัส ก็จิตเป็นปุพพภาคปฏิบัติ
 ย่อมสามารถกำจัดกิเลสได้เป็นตทังคปหาน ได้เป็นอุปนิสัยสยบภัยใจใกล้
 ต่อพระนิพพาน

(๒) มัชฌกัลยาณิ งามในท่ามกลาง คือ ผู้มีปัญญา
 เป็นปานกลาง มีความรู้และเข้าใจในอารมณ์ของสมถ ก็พิจารณา

สมถกัมมัฏฐาน ย่อมสามารถกำจัดกิเลสได้เป็นวิฆัมภานพหาน หมายถึง
ถึงการไถ่ถอน ออกจากเป็นอุปนิสัยขันธ์ห้าที่ติดต่อกับพระนิพพาน

(๓) ปรีโยสานกัลยาณัม งามในที่สุด คือ ผู้มีปัญญามาก
มีความรู้และเข้าใจอารมณ์ของวิปัสสนา ก็พิจารณาวิปัสสนาสติ
ปัฏฐาน ย่อมเป็นอุปนิสัยขันธ์ห้าให้ตรงไปสู่อริยมัคคคอรียผล สามารถ
กำจัดกิเลสได้เป็นสมุจเฉตพหานตามสมควรแก่กำลังของอริยมัคคคทได้
ถึงนั้น

พุทธศาสนิกชนพึงเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยองค์ ๓ คือ

(๑) ปรียัตติศาสนา พึงเรียนรู้อุปนิสัย วิธีปฏิบัติ ผล
แห่งการปฏิบัติของพระพุทธศาสนาให้เข้าใจจนชัดเจนเสียก่อน เพื่อ
จะได้เลือกถือเอาธรรมที่พอเหมาะสมควรแก่อัชฌาสัยและกำลังของตนนำไป
ประพฤติปฏิบัติได้โดยไม่ผิดพลาด และสามารถสอบทานผลแห่งการ
ปฏิบัติได้ด้วย

(๒) ปฏิบัติติศาสนา พึงประพฤติปฏิบัติธรรมให้ตรงตาม
แบบแผนที่ได้เรียนรูมาแล้ว เพื่อให้เกิดผลสมปรารถนา

(๓) ปฏิเวธศาสนา คือ ผลที่ได้รับเพราะการประพฤติ
ปฏิบัติธรรมตามสมควรแก่ธรรมนั้น ๆ

หลักธรรมในพระพุทธศาสนา มี ๓ ประการ คือ

(๑) ข้อปฏิบัติ ได้แก่ สีล สมาธิ ปัญญา ๓ ประการ
แต่ในสติปัฏฐานสูตรนั้นสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสว่า มัคค มี
องค์ ๘ เป็นข้อปฏิบัติให้ถึงความสิ้นทุกข์ และมัคค มีองค์ ๘ น
ก็สังเคราะห์เข้าใน สีล สมาธิ ปัญญา นั้นเอง

(๒) วิธีปฏิบัติ ได้แก่ การกระทำให้ สีล สมาธิ ปัญญา
นี้ให้เจริญขึ้นด้วย สุตมย การสัจยัตถ์ฟัง จินตามย การตรึกตรอง
ภาวนามย การเพ่งภาวนาสมถกัมมัฏฐานหรือวิปัสสนากัมมัฏฐาน

(๓) ผลแห่งการปฏิบัติ ได้แก่ ความสุขในภุมิทั้ง ๓
ภุมิใดภุมิหนึ่ง หมายความว่า สัตว์ สมาริ ปญญา ยิ่งเจริญขึ้นก็ยิ่ง
มีกำลังประหารทุกข์ให้ลดน้อยลงไปเป็นลำดับ และมีสุขทวีมากขึ้น
ถ้าสามารถปฏิบัติไปจนสามารถประหารทุกข์ได้หมดสิ้นเป็นสมุจเฉท
ปหาน ก็จักได้ความสุขอีกชนิดหนึ่งซึ่งมีชื่อว่า สันติสุข

ภุมิ ทั้ง ๓ คือ

(๑) กามาวจรภุมิ ได้แก่ ชั้นที่ ๕ ซึ่งเป็นไปอยู่ในมนุษย์
โลก และเทวโลก สัตว์โลกในมนุษย์มีความสุขน้อยกว่าเทวคา

(๒) มหัคคตภุมิ ได้แก่ ชั้นที่ ๕ ซึ่งเป็นไปอยู่ในรูปโลก
และชั้นที่ ๔ ซึ่งเป็นไปอยู่ในอรูปโลก รูปพรหมมีความสุขมากกว่า
เทวคา แต่น้อยกว่าอรูปพรหม อรูปพรหมมีความสุขมากกว่ารูปพรหม

(๓) โลกุตตรภุมิ ได้แก่ มัคคจิตต ผลจิตต และนิพพาน

ความสุข มี ๒ ประการ คือ

(๑) สุขเวทนา ได้แก่ การเสวยความสบายกายสบายใจ
องค์มม คือ เวทนาเจตสิก เป็นเวทนาชั้นที่ ๕ ซึ่งชื่อว่าสัตว์โลกแล้ว
ก็หมายถึงการมีชั้นที่ ๕ นั้นแหละเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็น
อนัตตา เพราะมีความเกิดดับเป็นธรรมดา

(๒) สันติสุข ได้แก่ ความสุขอย่างสงบ ในที่นี้หมายถึง
ถึงสงบจากกิเลสตัณหา สงบจากทุกข์ มัคคจิตต ผลจิตต แม้ถึง
จะเป็นวิญญาณชั้นที่ ๕ นี้ก็ยังมีเกิดดับอยู่ แต่เป็นจิตตที่สงบแล้วจาก
กิเลสตัณหา จึงได้ชื่อว่าโลกุตตรจิตต แปลว่า จิตตเหนือโลก คือเป็น
จิตตที่พบสันติสุข นิพพานในที่นี้หมายถึงการดับสิ้นของชั้นที่ ๕ ใน
พระพุทธศาสนามีความประสงค์ให้สัตว์โลกทั้งหลายได้รับสันติสุขอัน
นี้เป็นสำคัญ เพราะการดับสิ้นไปของกิเลสตัณหาก็คือ การดับสิ้นไปของ

ชั้น ๕ ซึ่งเป็นทุกขกัฏฐิ เป็นความสุขเห็นความสุขใด ๆ ในโลก จึง
ชื่อว่า สันติสุข

ขอทศวรรุสำหรับผู้ มจันตะจกปฏิบัติ

การที่จะได้ตรัสธรรมในพระพทธสาสนานี้ โดยตนเองย่อมเป็น
วิสัยของพระโพธิสัตว์ที่จะได้ตรัสเป็นพระพทธเจ้าในปัจจุบันชาติเท่านั้น
ส่วนสามัญสัตว์จำเป็นต้องเรียนให้รู้เสียก่อนแล้วปฏิบัติจึงจะสามารถ
ตรัส และเป็นได้เพียงสาวกพระพทธเจ้าเท่านั้น เพราะเหตุนี้ ถ้าท่านที่
เข้าใจตนเองว่าเป็นสามัญสัตว์ ฟังเป็นผู่ไม่ประมาณทำตนเป็นพหุสัท คุ
ฟังให้มาก ๆ ไม่ฟังรังเกียจในบุคคลผู้ธรรม ดฟังมาแล้วต้องตรกตรอง
ใคร่ครวญเสียก่อน เห็นว่าเหตุกับผลลงกันใดจึงจะยอมรับเอา อย่า
เชื่อโดยงมงาย เมื่อมีสัทธาในธรรมคนใดแล้วพึงมอบตนขอเป็นศิษย์
ของท่านผู้นั้น เคารพและเชื่อฟังคำสั่งสอนอันเกี่ยวแก่การเรียนและ
การปฏิบัติด้วยความจริงใจ ถ้าทำได้ดังนี้อาจารย์ก็จะมิแก่ใจรับสอน
และควบคุมการปฏิบัติให้ด้วยความเอ็นดู ท่านจึงได้รับประโยชน์จาก
การปฏิบัติแน่นอน

สถานที่ ๆ จักปฏิบัติ ควรเลือกสถานทีที่สงบสงัดห่างไกลจาก
เครื่องเขี้ยววนกิเลส ปลอดภัย สะดวกแก่การหาอาหาร มีอากาศ
พอเหมาะแก่ตน และอยู่ไม่ห่างจากอาจารย์นัก เมื่อมีกิจจำเป็นก็ไป
มาหากันได้ทันการ

ความรู้ที่จักนำไปใช้ในการปฏิบัติ ก็มีพื้นฐานที่เป็นสมถัม
๔๐ ประการ อย่างน้อยก็ควรเรียนให้รู้วาสตยพื้นฐานสูตรนั้นอะไรบ้าง
และมีวิธีทำอย่างไร ความปรากฏของนิมิตตก็มีพื้นฐานชนิดใดเป็น
อย่างไร หากจะทำเป็นวิปัสสนาควรทำด้วยวิธีอย่างไร ส่วนการที่จะ
ปฏิบัติวิปัสสนานี้ก็ควรเรียนให้รู้ วิปัสสนาภูมิ ๖ คือ ชั้น ๕ อายุตน
๑๒ ชาติ ๑๘ อินทรีย์ ๒๒ อริยสัจ ๔ ปฏิจจุสมุปปาท ๑๒

ธัมมเหล่านั้นแหละที่เป็นกัมมฐานของวิปลาสนาสติฐานโดยแท้จริง เพราะเหตุว่าธัมมเหล่านั้นมีลักษณะธัมมที่เป็นปรมาตถให้วิปลาสนาญาณเพ่งได้ หากผู้ใดไม่รู้จักลักษณะธัมมที่เป็นปรมาตถแล้ว การปฏิบัติของผู้นั้นจะเป็นวิปลาสนาไม่ได้เลย

เมื่อใดอาจารย์ที่เต็มใจอุปการะ มีความรู้วิธีการปฏิบัติ มีสถานที่เหมาะสม และตนเองตัดปณิธานความกังวลได้แล้ว ฟังเข้าไปหาอาจารย์ กราบขอปฏิญาณตนแก่ท่านว่าจะเคารพและเชื่อฟังคำแนะนำสั่งสอนของท่านทุกประการ เมื่ออาจารย์ท่านให้กัมมฐานแล้ว กราบลาท่านเข้าสู่ที่ปฏิบัติ เริ่มทำกิจของตนต่อไป หากว่าไม่เกิดข้อสงสัย หรือเกิดความจำเป็นที่จักช่วยตัวเองไม่ได้จริง ๆ แล้ว ก็ควรตั้งหน้าทำกิจปฏิบัติของตนตลอดไปถ่ายเดียว เลิกติดต่อธุระงานการอื่น ๆ แม้อาจารย์เองก็ไม่สมควรเข้าไปรบกวนศิษย์ในเมื่อศิษย์มีได้มาขอ ร้อง ควรเป็นเพียงผู้คอยสอดส่องดูแลจนนิคสังเกตุการณ์โดยไม่ให้ศิษย์ต้องเสียเวลาการปฏิบัติมาพุดมาฟังอาจารย์บ่อยนัก

Gentleman who is interested in this book is invited to contact the Member of the Institute for the Education and Propagation of Phra Pramattadham

Mr. Erb Vunnapoca

No. 18. Sukha Lane 1.

c/o Boribun Dispensary Co., Ltd.,

Fuang Nakorn Road, Bangkok THAILAND.

All Communication should be written in Thai; the author has no knowledge of foreign languages. Enclosed postage is necessary for the reply.

กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน

[๑] อานาปาน ปพพ

ภิกขุทั้งหลาย อย่างไรก็ตาม ภิกขุย่อมตามเห็น กาย ใน กาย
อยู่เนือง ๆ

ภิกขุทั้งหลาย ภิกขุในพุทธศาสนานี้ ไปที่ป่า หรือโคนไม้
หรือเรือนร้าง พงนงค์ยลลงกั ตงกายให้ตรง ดำรงสติไว้มั่นคงเพาะ
หน้า ขณะหายใจออกย่อมมีสติตามระลึกรู้ ขณะหายใจเข้าย่อม
มีสติตามระลึกรู้

(๑) เมื่อหายใจออกยาว ก็ตามเห็นตลอดการหายใจออก
ยาว เมื่อหายใจเข้ายาว ก็ตามเห็นตลอดการหายใจเข้ายาว

(๒) เมื่อหายใจออกสั้น ก็ตามเห็นตลอดการหายใจออก
สั้น เมื่อหายใจเข้าสั้น ก็ตามเห็นตลอดการหายใจเข้าสั้น

(๓) ย่อมตามเห็นกายทั้งหมดตลอดการหายใจออก ย่อม
ตามเห็นกายทั้งหมดตลอดการหายใจเข้า

(๔) ย่อมตามเห็นอาการที่กายสังขารระงับ คือสิ้นสุดการ
หายใจออก ย่อมตามเห็นอาการที่กายสังขารระงับ คือสิ้นสุดการ
หายใจเข้า

ภิกขุทั้งหลาย แม้ฉันทิ อุตมาตังนายช่างกลึงหรือลูกมือ
ฉลุลาต เมื่อชักเชือกกลึงยาว ก็รู้ชัดว่า ชักเชือกกลึงยาว หรือ
ชักเชือกกลึงสั้น ก็รู้ชัดว่า ชักเชือกกลึงสั้น ภิกขุทั้งหลาย ชอน
กณนนวนนแล ภิกขุ

(๑) เมื่อหายใจออกยาว ก็ตามเห็นตลอดการหายใจออก
ยาว เมื่อหายใจเข้ายาว ก็ตามเห็นตลอดการหายใจเข้ายาว

(๒) เมื่อหายใจออกสิ้น ก็ตามเห็นตลอดการหายใจออก
สิ้น เมื่อหายใจเข้าสิ้น ก็ตามเห็นตลอดการหายใจเข้าสิ้น

(๓) ย่อมตามเห็นกายทั้งหมดตลอดการหายใจออก ย่อม
ตามเห็นกายทั้งหมด ตลอดการหายใจเข้า

(๔) ย่อมตามเห็นอาการที่กายสังขารระงับ คือสิ้นสุดการ
หายใจออก ย่อมตามเห็นอาการที่กายสังขารระงับ คือสิ้นสุดการ
หายใจเข้า

คืออย่างนี้ ภิกขุย่อมตามเห็นกายที่เป็นกายภายใน หรือ
ย่อมตามเห็นกายที่เป็นกายภายนอก ย่อมตามเห็นกายที่เป็นกาย
ภายในด้วย ย่อมตามเห็นกายที่เป็นกายภายนอกด้วย ย่อมตามเห็น
ความเกิดขึ้นของกายนั้นด้วย ย่อมตามเห็นความดับของกายนั้นด้วย
ย่อมตามเห็นความเกิดขึ้นของกายนั้นและความเสื่อมไปดับไปของ
กายนั้น เป็นผู้มั่งคั่งตามระลึกถึงพระกายนั้นมาปรากฏอยู่เฉพาะหน้า
แต่เพียงสักว่ารู้ด้วยญาณ แต่เพียงสักว่ารู้ด้วยสติ ย่อมมีสันดาน
อันดีและทักขิโณไม่อาศัยอยู่ด้วย ย่อมไม่ยึดมั่นถือมั่นอะไร ๆ ใน
โลกด้วย

ภิกขุทั้งหลาย ภิกขุย่อมตามเห็น กาย ใน กาย อยู่เนื่อง ๆ
อย่างนี้แล

อธิบาย อานาปาน บัพพะ

การปฏิบัติกัมมัญฐาน จะเป็นสมถหรือวิปัสสนาก็ตาม เรื่อง
สถานที่ ๆ จักใช้เป็นท่ายเพื่อยความเพียร เป็นเรื่องสำคัญยิ่งอย่าง
หนึ่ง คือต้องหาสถานที่ ๆ ห่างไกลจากอารมณ์ยั่วชวนให้กิเลส
กำเริบและปราศจากภัยอันตรายต่าง ๆ มีป่า หรือโคนไม้ หรือ
เรือนว่าง เป็นต้น

อานาปาน แปลว่า การหายใจเข้าออก พระผู้มีพระภาคตรัส

เทศนาไว้ในหมวดกายตังนี้ หมายถึงให้กำหนด รูปจันทร ทาง กาย
 ทวาร ไค้แก่ เย็น ร้อน อ่อน แข็ง ซึ่งเป็น โผฏฐัพพารมณ์ เป็น
 พหิทฺธิรูป (รูปภายนอก) ย่อมปรากฏให้รู้ ได้ง่ายคือเมื่อลมหายใจ
 ออกมากกระทบปลายจมูก ร้อนย่อมปรากฏ เมื่อลมหายใจเข้ามา
 กระทบปลายจมูก เย็นย่อมปรากฏ กายปสาทรูป ส่วนที่ถูก เย็น
 ร้อน หรือ อ่อน แข็ง กระทบเป็น อัชฌัตติกรูป (รูปภายใน)
 วิญญานจิตตทางกายที่รู้นั้นเป็นนามจิตต สติ ที่ตามระลึกรู้นั้นเป็น
 นามเจตสิก

วิธีกำหนดวิปัสสนาสติปัฏฐาน

ขณะแรกหายใจออก ร้อนปรากฏ ให้ตามเห็น ความเกิดขึ้น
 ของความร้อนที่แรกมากกระทบนั้น

ขณะกำลังหายใจออก จะเป็นยาวหรือสั้นก็ตาม ร้อนนั้นยัง
 ปรากฏเป็นไปอยู่ ให้ตามเห็น ความตั้งอยู่ และ เสื่อมไป ดับไป
 ของความร้อนนั้น

ขณะสิ้นสุดการหายใจออก ร้อนนั้นสิ้นสุดลง ให้ตามเห็น
 ความดับไป ของความร้อนนั้น

ขณะแรกหายใจเข้า เย็นปรากฏ ให้ตามเห็น ความเกิดขึ้น
 ของความเย็นที่แรกมากกระทบนั้น

ขณะกำลังหายใจเข้า จะเป็นยาวหรือสั้นก็ตาม เย็นนั้นยัง
 ปรากฏเป็นไปอยู่ ให้ตามเห็น ความตั้งอยู่ และ เสื่อมไป ดับไป
 ของความเย็นนั้น

ขณะสิ้นสุดการหายใจเข้า เย็นนั้นสิ้นสุดลง ให้ตามเห็น
 ความดับไป ของความเย็นนั้น

คืออย่างนี้ เมื่อรูปภายในปรากฏ ก็ให้กำหนดรูปภายใน
 เมื่อรูปภายนอกปรากฏ ก็ให้กำหนดรูปภายนอก ให้ตามเห็นความ

เกิดขึ้นของรูปนั้นด้วย ให้ตามเห็นความคืบของรูปนั้นด้วย คือให้ตาม
 เห็นตั้งแต่แรกเกิดขึ้นจนกระทั่งคืบไปของรูปที่ปรากฏนั้น เป็นผู้มีสติ
 ตามระลึกรูปที่ปรากฏขณะเป็นอารมณ์ขจรขึ้นอยู่เฉพาะหน้า แต่
 เพียงสักว่ารู้ด้วย ญาณ คือ บัญญาสัมมาทิฐิ รู้จักถือเอาแต่
 ปรมัตถสภาวะธรรม มาเป็นเครื่องกำหนดเพ่งให้เห็นความเป็น อนิจจัง
 ไม่เที่ยง หรือ ทุกข์ เป็นทุกข์ หรือ อนัตตา ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัว
 ตน เรา เขา (ไม่ต้องท่องว่า เข้าอยู่ ออกอยู่ เย็นหนอ ร้อนหนอ
 หรือว่า นเป็นรูปภายในหนอ นเป็นรูปภายนอกหนอ ฯลฯ อัน
 การท่องตามไปด้วย ดังนั กคือ เป็นการถือเอาบัญญัติธรรม ของโลก
 มากำหนดนั่นเอง) แต่เพียงสักว่าตามรู้ด้วย สติ คือ สัมมาสติ ตาม
 ระลึกรอารมณ์ที่ปรากฏตั้งแต่แรก เกิดขึ้น ตั้งอยู่ เสื่อมไป จนถึง
 ทสฺส คืบไป ตามที่เป็นจริงเท่านั้น เว้นเสียจากความยินดียินร้ายเป็นเหตุ
 ให้เกิด โลก เว้นเสียจากความยินร้าย อันเป็นเหตุให้เกิดโทส เว้น
 เสียจากโมห คือไม่ถือเอาบัญญัติธรรม ของโลกเป็นเครื่องกำหนด
 เว้นเสียจาก ทิฐิ ความเห็นผิด ไม่ยึดมั่นถือมั่นในชั้น ๕ ว่าเป็น
 นิจจัง เที่ยง หรือ สุข เป็นสุข หรือ อตฺต เป็นสัตว์ บุคคล ตัวตน
 เรา เขา

อย่างนี้คือ การตามเห็น กาย ใน กาย อยู่เนื่อง ๆ

หลักสำคัญของการกำหนดลมหายใจเข้าออก

การกำหนดลมหายใจเข้าออก จะเป็นสมถหรือวิปัสสนาก็ตาม
 พึงกระทำมนสิการตั้งสติไว้ตรงตำแหน่งที่ลมหายใจกระทบให้รู้สึกความ
 ปรากฏอารมณ์ได้ชัดเจนที่สุดแต่เพียงแห่งเดียวเท่านั้น คือที่ปลายจมูก
 หรือริมฝีปากบนตรงที่ลมหายใจกระทบ เพื่อจิตจะได้ตั้งมั่นอยู่ในที่
 เดียว ไม่ควรเอาสติเที่ยวตามลมหายใจเข้าออกไป ๆ มา ๆ ที่นาสิก
 (ต้นลม) และหทัย (กลางลม) และปลายจมูก (ปลายลม) การ

กระทำดังนี้จิตตต้องเที่ยวเตร่จรไป ๆ มา ๆ ไม่อยู่เป็นที จึงเป็นการ
ยากที่จะให้จิตเป็นสมาธิตั้งมั่นลงได้ในทีใดทีหนึ่ง

วิธีกำหนดลมอกัมมฐาน

ให้มีสติตามระลึกความเกิดขึ้น จนถึงดับไปของลมหายใจออก
หายใจเข้า ตลอดความยาวหรือสั้นของการหายใจนั้น โดยถือเอา
ความรู้สึกเย็น ร้อน หรืออ่อน แข็ง ที่เกิดจากการกระทบของลมหายใจ
ออกหายใจเข้านั้นอยู่นั่นเอง ๆ บางคนรู้สึกร้อนและเย็น บางคนรู้สึก
เหมือนมึนปยุ่นหรือสาลกระทบ แล้วถือเอาบัญญัติธรรมของโลกเป็น
เครื่องกำหนด จนเห็นนิมิตตปรากฏเป็นประกายควันไฟหรือเมฆหมอก
ผ่านออกผ่านเข้าทางช่องจมูก การเห็นนิมิตตนเห็นชัดด้วยใจประหนึ่ง
เห็นด้วยตา ตอนนั้นเรียกว่าได้ปรักกัมมนิมิตต กำหนดเพ่งนิมิตตของลม
หายใจต่อไปอีก ความรู้สึกในเรื่องของลมหายใจจะค่อย ๆ เลื่อนหายไป
ทีละน้อย ๆ จนกระทั่งเหลือแต่ความรู้สึกที่ถือเอาแต่นิมิตตคือ ควันไฟ
หรือเมฆหมอกที่ผ่านออกผ่านเข้าเท่านั้น ตอนนั้นเรียกว่าได้อัคคหิ
นิมิตต กำหนดเพ่งอคคหินิมิตตต่อไปอีก ควันไฟหรือเมฆหมอกที่เห็น
นั้นจะบริสุทธิ์ใสสะอาดทุกที จนกระทั่งได้ประจักษ์แกวที่สะอาดที่สุดขณะนั้น
ตอนนั้นเรียกว่าได้ปฏิภาคนิมิตต เพ่งปฏิภาคนิมิตตต่อไปอีก จนกระทั่ง
ความใสที่เห็นผ่านออกผ่านเข้านั้นค่อย ๆ ซาลง ๆ จนอยู่ตัวนิ่งอยู่กับที่
เดียวเป็นอันดี ตอนนั้นเรียกว่าได้ถึงแล้วซึ่งอปปนาฌาน เป็นปฐมฌาน
ต่อจากนั้นไปก็ถือเอาปฏิภาคนิมิตตเป็นฌานครั้งต่อ ๆ ไป หมั่นเข้า
ฌานออกฌานบ่อย ๆ เรียกว่ากัมปาฌาน ความที่เพียรทำฌานอยู่บ่อย ๆ
นั้นแลสามารถเลื่อนชั้นเป็นทุติยฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน ปฐมฌาน
ได้ เพราะความชำนาญจึงเกิดความคล่องแคล่วละอင့်ความเบ่งตน ๆ
ได้เป็นลำดับ เพราะฉะนั้น ท่านที่ใดฌานแล้วปรารภว่าจะเลื่อนชั้นของ
ฌานหรือต้องการรักษาฌานของตนไว้มิให้เสื่อม จักต้องมีความเพียร

กิฬานานนั้นไว้อย่างน้อย ๆ อีกอย่างเรียกว่าทำวส เพื่อให้เกิดความคล่องแคล่วและชำนาญในอานนั้นคือการอานนั้นก็คือถือเอาปฏิภาคนิมิตอันใดโดยวิธี และตั้งมั่นอยู่เป็นอันคงโดยวิธีหรือชักสายไปมาหรือหาไป ถ้าไม่มีนิมิตนั้นไม่โดยวิธีหรือชักสายไปมาหรือหาไปดังที่เรียกว่าตกจากอานเสียแล้ว อานสังสแห่งการทำอานนั้นก็คือ สามารถประหารนิวรณ์มมเสียได้ เป็นวิกขัมภนปหาน ถ้าจิตเกิดจากอานนั้นย่อมได้ปฏิสนธิจิตในรูปพรหมตามสมควรแก่ชั้นของอานนั้น ๆ แต่ถ้าต้องการเป็นพระอริยบุคคลก็ต้องกำหนดปรมาตถสภาวะขององค์อานให้เป็นวิปลสาณอก ซึ่งโดยอธิบายวิธีกำหนดองค์อานเป็นวิปลสาณไว้นั้นขอสมมติมาธิขางท้ายเล่ม

[๒] อธิบาย ปัพพ

ภิกขุทั้งหลาย ขออณึ่งมียอก ภิกขุในพุทธศาสนานี้ อณึ่งขณะเดิน ก็ย่อมตามรู้ในอาการที่เดิน หรือขณะยืน ก็ย่อมตามรู้ในอาการที่ยืน หรือขณะนั่ง ก็ย่อมตามรู้ในอาการที่นั่ง หรือขณะนอน ก็ย่อมตามรู้ในอาการที่นอน อณึ่ง ขณะที่กายนั้นตั้งอยู่ในอาการอย่างใด ก็ย่อมตามรู้ในอาการที่กายนั้นตั้งอยู่ในอาการนั้นอย่างนั้น ๆ

คืออย่างนี้ ความเหมือนกันกับในท้ายบทอานาปานปัพเพ
ภิกขุทั้งหลาย ภิกขุย่อมตามเห็น กาย ใน กาย อยู่เนื่อง ๆ
อย่างนั้นแล

อธิบาย อธิบาย ปัพพ

พระผู้มีพระภาคตรัสเทศนา อธิบาย ไว้ใน กายานุปัสสนาสตปัฏฐาน ดังนี้ หมายถึงให้กำหนด รูปขันธ์ อวัยวะส่วนต่าง ๆ ของร่างกายที่เคลื่อนไหวนั้นเป็น รูปภายนอก กายปราศจากรูปเป็น รูปภายใน วิญญาณจิตที่รู้การเคลื่อนไหวนั้นเป็น นามจิตต สัตตตามระลึกเป็น
นามเจตสิก

ตามปกติธรรมดาเราท่านทั้งหลายเมื่อ เคน ยืน นั่ง นอน ย่อม
มีความรู้สึกตัวกันอยู่เป็นอันคงอยู่แล้ว อย่างนี้ไม่ผิดเป็นกัมมฐาน
เพราะเหตุว่ายังมีไคละ อตตทัญญู คือยังมีความสำคัญอยู่ว่าเป็นสัตว์
บุคคล ตัวตน เรา เขา เคน ยืน นั่ง นอน อยู่ ซึ่งแท้จริงแล้วหาไคมี
สัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา เคน ยืน นั่ง นอน ไม่ หากเป็นแต่เพียง
โลกสมมุติบัญญัติเป็นโวหารว่า สัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา ไคเคน
ยืน นั่ง นอน เท่านั้น คือ ร่างกายของคนเรานี้เปรียบเหมือนรถ รูป
กลาปที่เกิดขึ้นในอริยาบถทั้ง ๔ เพราะจิตตชวาโยธาตุนั้นเปรียบเหมือน
ม้า ๔ ตัว จิตตใจทำให้เกิดเป็นอริยาบถต่าง ๆ เปรียบเหมือนนาย
สารถ เมื่อนายสารถไคเทียมม้า ๔ ตัว เขาก็บรรลแล้วชนขับไปมา หรือ
หยุด โวหารของโลกก็เรียกว่ารถเคน รถหยุด นั่นคือ ร่างกายของคน
หรือสัตว์นั้น เมื่อจิตตใจมีความต้องการให้ร่างกายเกิดการเคลื่อนไหว
จิตตชวาโยธาตุนั้นก็แล่นไปทั่วสรรพางค์กาย รูปกลาปที่ถูกวาโยธาตุครอบ
งำนั้นก็ทำให้วิญญูรูปเกิดขึ้น ให้ผู้นั้นไคตามโวหารของโลกเรียกว่า
สัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา เคน ยืน นั่ง นอน นกคณน

วิธีกำหนดวิปัสสนาสติปัฏฐาน

อริยาบถเคน ก่อนจะยกเท้าข้างใดข้างหนึ่งเพื่อจะก้าวไปให้มี
สติสัมปชัญญะตามเห็นปรมาณลักษณะของรูปที่ ตั้งอยู่ ในอาการอย่าง
นั้น ๆ

ขณะแรกยกเท้าขึ้น ให้มีสติสัมปชัญญะตามเห็นความ ดับไป
ของรูปที่ตั้งอยู่ก่อนนั้น

ขณะกำลังยกเท้าขึ้นอยู่ ให้มีสติสัมปชัญญะตามเห็นความ
เกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป ต่อเนื่องกันของรูปที่เคลื่อนไหวอยู่นั้น

ขณะสิ้นสุดการยกเท้าขึ้น ให้มีสติสัมปชัญญะตามเห็นความ
ตั้งอยู่ ของรูปในอาการอย่างนั้น ๆ

ขณะแรกทเคลื่อนเท้าไปข้างหน้า ให้มีสติสัมปชัญญะตามเห็น
ความ ดับไป ของรูปที่ต้งอยู่ก่อนนั้น

ขณะที่เท้ากำลังเคลื่อนไปข้างหน้าอยู่ ให้มีสติสัมปชัญญะตาม
เห็นความ เกิดขึ้น ต้งอยู่ ดับไป ต่อเนื่องกันของรูปที่เคลื่อนไปอยู่นั้น

ขณะสิ้นสุดการเคลื่อนเท้าไปนั้น ให้มีสติสัมปชัญญะตามเห็น
ความ ต้งอยู่ ของรูปในอาการอย่างนั้น ๆ

ขณะแรกทลดเท้าลง ให้มีสติสัมปชัญญะตามเห็นความ
ดับไป ของรูปที่ต้งอยู่ก่อนนั้น

ขณะที่เท้ากำลังลดลงอยู่ ให้มีสติสัมปชัญญะตามเห็นความ
เกิดขึ้น ต้งอยู่ ดับไป ต่อเนื่องกันของรูปที่เคลื่อนลงอยู่นั้น

ขณะสิ้นสุดการลดเท้าลงนั้น ให้มีสติสัมปชัญญะตามเห็น
ความ ต้งอยู่ ของรูปในอาการอย่างนั้น ๆ

โดยทำนองเดียวกัน การเปลี่ยนอิริยาบถเป็นยืน หรือนั่ง
หรือนอน ก็ให้มีสติสัมปชัญญะตามเห็นความ เกิดขึ้น ต้งอยู่ ดับไป
ตามสมควรแก่อริยาบถนั้นๆเป็นนัยเดียวกันกับอิริยาบถเดินทุกประการ
คืออย่างนี้ ความเหมือนกันกับในท้ายบทอานาปานปัพพ
อย่างนคอ การตามเห็น กาย ใน กาย อยู่เนื่อง ๆ

[๓] สมฺปชณฺณ ปพฺพ

ภิกขุทั้งหลาย ขออันยังมิอยู่อีก ภิกขุในพุทธศาสนานี้ ย่อม
เป็นผู้ สัมปชัญญะ รู้ในอาการของ รูป ที่ก้าวไปข้างหน้าและถอย
กลับ รู้ในอาการของรูป ขณะแลไปข้างหน้าตรง ๆ และเหลียว
ไปข้าง ๆ รู้ในอาการของรูป ขณะที่เข้าและเหยียดออกซึ่งอวัยวะ รู้
ในอาการของรูป ขณะที่ทรงซึ่งสังฆาฏี บาตร จีวร รู้ในอาการของ
รูป ขณะกิน ดม เคี้ยว ลม รู้ในอาการของ รูป ขณะถ่ายอุจจาระ
ถ่ายปัสสาวะ รู้ในอาการของรูป ขณะ เดิน ยืน นั่ง นอน ตน พุค นิ่ง

คืออย่างนี้ ความเหมือนกันทั้งในท้ายบทอานาปานปัพพ
ภิกขุทั้งหลาย ภิกขุย่อมตามเห็น กาย ใน กาย อยู่เนื่อง ๆ
อย่างนั้นแล

อธิบาย สัมปชัญญะ ปัพพ

อวัยวะส่วนต่าง ๆ ของร่างกายที่เคลื่อนไหว ตามโหวหารของ
โลก ที่เรียกว่า เคน ยืน นั่ง นอน นั้นจัดเป็นอริยาบถใหญ่ ส่วน
การเคลื่อนไหวที่พระผู้มีพระภาคตรัสในทณ จิตเป็นอริยาบถย่อย

การตรัส สัมปชัญญะ ไว้ด้วยคณ เป็นพุทธประสงค์เพื่อทรง
แสดงให้เห็นในความสำคัญของสัมปชัญญะว่า มีความจำเป็นอย่าง
ยิ่งในการปฏิบัติวิปัสสนา คือ การกำหนดอารมณ์ของ วิปัสสนา นั้น
จิตต้อง มีสัมปชัญญะ ประกอบพร้อมไป กับสติ เสมอ จะเว้นเสียมิได้

สัมปชัญญะ แปลว่า ความรู้ รู้ถูก รวบรวม องค์ธรรมได้แก่
ปัญญินทรีย์เจตสิก ในทณหมายถึง สัมมาทิฐิ ในองค์อริยมรรค

สัมปชัญญะ มี ๔ ประการ คือ

(๑) สาทถกสัมปชัญญะ แปลว่า ความรู้ในประโยชน์ คือ
รู้จักถอเอาแต่ที่เป็นประโยชน์ เว้นที่ไม่เป็นประโยชน์ ในทณหมาย
ความว่า ปัจจุบันอารมณ์ที่ปรากฏชนทางทวารโคทวารหนึ่งนั้น ต้อง
รู้จักกำหนดถอเอาแต่ปรมาตถสภาวะจันมีได้ถูกต้อง เว้นเสียจาก
ปัญญาซึ่งเป็นโลกียจันมีทุก ๆ อารมณ์

(๒) สปปายสัมปชัญญะ แปลว่า ความรู้ในสิ่งที่เป็น
ความสลาย คือ รู้จักว่าอนโคเป็นทสขายแก่ตนก็ถอเอา อันโคไม่
เป็นทสขายแก่ตนก็เว้นเสีย ในทณหมายความว่า ให้รู้จักเปลี่ยนอารมณ์
ให้เหมาะสมแก่ความสละทสขายของร่างกายและการกำหนด เป็นต้น
ว่า นั่งนานไป หรือยืนนานไป ย่อมเกิดความเมื่อย ไม่สละทสขาย

ในการกำหนดอิริยาบถนั่งหรือยืนนั้น ๆ แม้อารมณ์ทางทวารอื่น ๆ ก็เช่นเดียวกัน ให้รู้จักเปลี่ยนการกำหนดอารมณ์ให้เป็นไปโดยสมควร แก่ความสะดวกสบายของร่างกายและการปฏิบัติ

(๓) โคจรสมุปชฌณ แปลว่า ความรุดในอารมณ์ คือไม่ทิ้งอารมณ์ ในที่นี้หมายความว่า ขณะอารมณ์ใดอารมณ์หนึ่งปรากฏขึ้นจะเป็นทางทวารใดก็ตาม ต้องเป็นมัสติสัมปชัญญะ ตามระลึกรูปรมัตถสภาวะของอารมณ์นั้น ๆ ให้ทันขณะเป็นปัจจุบันปรากฏอยู่ จะเพาะหน้าอยู่เสมอไป ด้วยความเพียรกำหนดอารมณ์ให้ติดต่อกันอยู่เนือง ๆ ตลอดเวลาที่ยังไม่หลับ อนึ่งท่านว่า ผู้ปฏิบัติไม่ควรเห็นแก่การนอนมากนัก

(๔) อสมโมหสมุปชฌณ แปลว่า ความรุดพร้อมด้วยสติ ความไม่หลง คือ มีความรุดโดยถูกต้องตามความเป็นจริงของปรมัตถสัจ ในที่นี้หมายความว่า มัสติสัมปชัญญะตามระลึกรูปรมัตถสภาวะ ธรรมที่ปรากฏเป็นปัจจุบันอยู่จะเพาะหน้าตั้งแต่แรกเกิดขึ้น ตั้งอยู่จนกระทั่งดับไป เพ่งให้เห็นชัดว่าเป็นอนิจจัง ไม่เที่ยง หรือทุกข์ เป็นทุกข์ หรือ อนัตตา ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา ไม่หลงผิดโดยถือเอาบัญญัติธรรมอันเป็นโลกียสัจ ไม่ยึดมั่นถือมั่นในขั้น ๕ ว่าเป็นนิจจัง เที่ยง หรือ สุข เป็นสุข หรือ อตต เป็นสัตว์ บุคคล ตัวตน เราเขา

วิธีกำหนดวิปัสสนาสติปัฏฐาน

คืออย่างนี้ ให้มีสติสัมปชัญญะ ตามเห็นความเคลื่อนไหวแห่งอวัยวะส่วนต่าง ๆ ของร่างกาย ตั้งแต่แรกปรากฏเป็นอารมณ์และตั้งอยู่ จนกระทั่งดับไป เพ่งให้เห็นชัดว่าไม่เที่ยง หรือเป็นทุกข์ หรือเป็นอนัตตา โดยถือเอาแต่ปรมัตถสภาวะธรรมเป็นเครื่องกำหนดโดยนัยเดียวกันกับที่อธิบายมาแล้วในอิริยาบถยืนพับ

อย่างนค๑ การตามเห็น กาย ใน กาย อยู่เน๑อง ๑

[๔] ปฏิภู๑ล ปพพ

ภิกข๑ทั้งหลาย ข๑อนนยงม๑ย๑อก ภิกข๑ในพ๑ทธส๑ส๑น๑น ย๑อม
 พิจา๑รณ๑ กาย นน๑แล ตง๑แต่พ๑นเท๑าชน๑ไปเบ๑องบน และตง๑แต่ป๑ลาย
 ฌม๑ลงมาเบ๑องค๑ำ มีหน๑งห๑มอย๑โดยร๑อบ ล๑วนเป๑นของไม๑ส๑ระอา๑ค มี
 ป๑ระกา๑รต๑าง ๑ ๑ว๑า มีอย๑ในกาย๑น ค๑อ ฌม ข๑น เล๑บ พ๑น หน๑ง เน๑
 เ๑น ๑ระค๑ก ย๑เ๑ใน๑ระค๑ก ป๑อด ห๑ว๑ใจ ต๑บ พ๑งผ๑ก ๑โต ม๑ำม ๑ไล๑ใหญ่
 ๑ไล๑ท๑บ อา๑หา๑รห๑ม อา๑หา๑รเก๑ำ น๑ำค๑ น๑ำส๑ล๑ค น๑ำเหล๑อง น๑ำเล๑อ๑ค
 น๑ำเห๑ง๑ น๑ำม๑น๑ข๑น น๑ำตา น๑ำม๑น๑เหล๑ว น๑ำลา๑ย น๑ำม๑ก น๑ำ๑ไซ๑ข๑
 น๑ำม๑ต๑ต

ภิกข๑ทั้งหลาย แม๑ฉ๑น๑โค ๑ไถ๑มีปาก๑ ๒ ข๑าง เ๑ม๑ไป๑ด้วย๑ฉ๑ญ๑
 ๑ชา๑ค๑น๑า๑นา๑ชน๑ค ค๑อ๑ะไร๑ย๑าง ค๑อ๑ชา๑ว๑ส๑าล ๑ชา๑ว๑เป๑ล๑อก ๑ถ๑ว๑เช๑ย๑ว
 ๑ถ๑ว๑เหล๑อง ๑ง๑า ๑ชา๑ว๑ส๑าร ๑บุร๑ษ๑ม๑จ๑ก๑ข๑แก๑ไถ๑น๑น๑ออก๑แล๑ว พ๑งเห๑น๑ไถ๑ว๑า
 ๑เหล๑า๑น๑ชา๑ว๑ส๑าล ๑เหล๑า๑น๑ชา๑ว๑เป๑ล๑อก ๑เหล๑า๑น๑ถ๑ว๑เช๑ย๑ว ๑เหล๑า๑น๑ถ๑ว๑เหล๑อง
 ๑เหล๑า๑น๑ง๑า ๑เหล๑า๑น๑ชา๑ว๑ส๑าร ภิกข๑ทั้งหลาย น๑ก๑ฉ๑น๑น๑น๑น๑แล

ภิกข๑ย๑อม๑ พิจา๑รณ๑ กาย นน๑แล ตง๑แต่พ๑นเท๑าชน๑ไปเบ๑องบน
 และตง๑แต่ป๑ลายฌม๑ลงมาเบ๑องค๑ำ มีหน๑งห๑มอย๑โดยร๑อบ ล๑วนเป๑นของ
 ไม๑ส๑ระอา๑ค มีป๑ระกา๑รต๑าง ๑ ๑ว๑า มีอย๑ในกาย๑น ค๑อ ฌม ข๑น เล๑บ
 พ๑น หน๑ง เน๑ เ๑น ๑ระค๑ก ย๑เ๑ใน๑ระค๑ก ป๑อด ห๑ว๑ใจ ต๑บ พ๑งผ๑ก
 ๑โต ม๑ำม ๑ไล๑ใหญ่ ๑ไล๑ท๑บ อา๑หา๑รห๑ม อา๑หา๑รเก๑ำ น๑ำค๑ น๑ำส๑ล๑ค
 น๑ำเหล๑อง น๑ำเล๑อ๑ค น๑ำเห๑ง๑ น๑ำม๑น๑ข๑น น๑ำตา น๑ำม๑น๑เหล๑ว น๑ำลา๑ย
 น๑ำม๑ก น๑ำ๑ไซ๑ข๑ น๑ำม๑ต๑ต

ค๑อ๑ย๑าง๑น ๑คว๑าม๑เห๑ม๑อ๑น๑ก๑น๑ก๑ย๑ใน๑ท๑าย๑บ๑ท๑า๑นา๑ป๑า๑น๑ย๑พพ

ภิกข๑ทั้งหลาย ภิกข๑ย๑อม๑ตาม๑เห็น กาย ใน กาย อยู่เน๑อง ๑
 ย๑าง๑น๑แล

อธิบาย ปฏิกุล บัพพ

ปฏิกุล แปลว่า ไม่สะอาด น่าเกลียด
 พระผู้มีพระภาคตรัสเทศนา ปฏิกุล ไว้ชัดเจนแล้ว เมื่อได้
 พิจารณาความไม่สะอาดของร่างกายนอญเอง ๆ แล้ว ย่อมเกิดมึน
 สมอง เบื่อหน่ายเพราะเห็นว่า ร่างกายล้วนเป็นสิ่งปฏิกุลทั้งสิ้น
 และเมื่อจำแนกอวัยวะต่าง ๆ ออกพิจารณาเป็นแต่ละส่วนแล้ว ย่อม
 ถอนความหลงผิดว่าร่างกายเป็นอรรถเป็นสุข คือ สัตว์ บุคคล ตัวตน
 เรา เขา สว่างงามเสียได้ จักเกิดขึ้นระในการปฏิบัติวิปัสสนา อันเป็น
 ทางดำเนินไปสู่ความได้พ้นจากร่างกายซึ่งเป็นสิ่งปฏิกุลนี้ต่อไป

วิธีกำหนดวิปัสสนาสติปัฏฐาน

คืออย่างนี้ ความเหมือนกันกับในท้ายบทอานาปานปัพพ
 อย่างนี้คือ การตามเห็น กาย ใน กาย อยู่เนือง ๆ

วิธีกำหนดสมถกัมมัฏฐาน

แรกทีเดียวต้องท่องอาการ ๓๒ ของร่างกายนี้เป็นอนุโลมปฏิ-
 โลมให้จำได้จนขึ้นใจ และศึกษาคำแปลเป็นความเข้าใจในภาษาของ
 ตน พร้อมทั้งวิพิจารณาในความเป็นปฏิกุลให้เข้าใจเป็นอันดีเสียก่อน
 แล้วจึงปฏิบัติ (เพิ่มเยื่อในกระโหลกศีรษะ จึงเป็น ๓๒)

ให้มีสติสัมปชัญญะพิจารณาอาการ ๓๒ โดยถือเอาความเข้าใจ
 ตามบัญญัติโวหารของโลกตามลำดับไปที่ละอย่าง เริ่มต้นตั้งแต่เกสา
 คือ ผม เป็นอันดับแรก ดังนคือ ถือเอาผมที่เห็นอยู่ หรือนอนมนกเอา
 ผมที่เคยพบเห็นมาแล้วแต่ก่อน ๆ ก็ได้ มาพิจารณาโดยความเป็น
 ปฏิกุล ๕ ประการ

(๑) ผมเป็นปฏิกุลโดยสี ผมนี้ปกติเป็นสีดำ เมื่อความชรา
 มาเขยิบเขยิบก็ขาวไป เมื่ออยู่ในกายย่อมเป็นทริก ครันหลุดร่วง

ออกจากกายแล้วย่อมเกลียดชัง ถ้าตกลงไปอยู่ในของบริโภคแล้ว
ย่อมรังเกียจ ไม่ยอมบริโภค

(๒) ผมเป็นปฏิภูมโดยสัณฐาน ผมนี้มีสัณฐานยาว ต้น
เรียว ปลายเรียวเสมอกัน เมื่อบุคคลบริโภคอาหารในทมิฬ ถ้าพบ
ประวัฏอันมีสัณฐานเหมือนผมปนอยู่ด้วย สำคัญว่าเป็นผมแล้วย่อม
รังเกียจ เกลียดชัง หยิบทิ้ง หรือคายทิ้งเสีย

(๓) ผมเป็นปฏิภูมโดยกลิ่น ผมนี้ถ้าบุคคลเพิกเฉยเสียไม่
หมั่นเอาใจใส่ทำนุบำรุงแล้ว ย่อมเหม็นสาบเหม็นสาบ หรือเมื่อถูก
ไฟไหม้ก็เหม็น

(๔) ผมเป็นปฏิภูมโดยที่เกิด ผมนี้ เกิดขึ้นในหนังอันหุ้ม
กระดูกศีรษะ มีรากหยั่งลงไปใต้หนังที่ชุ่มไปด้วยบุพโพโลหิต กุ
ณฺณอันเกิดขึ้นในสถานที่สกปรกน่าเกลียด

(๕) ผมเป็นปฏิภูมโดยที่อยู่ ผมนี้ เมื่อเกิดในที่อันน่าเกลียด
แล้วก็ตั้งอยู่และเจริญอยู่ในที่ ๆ เกิดอันน่าเกลียดตนเอง กุณฺณสำหรับ
อันเกิดขึ้นในทสกปรก แล้วก็ตั้งอยู่และเจริญอยู่ในที่สกปรกนั้น

เมื่อได้พิจารณาผมโดยความเป็นปฏิภูม ๕ ประการเสร็จแล้ว
ต่อไปจึงพิจารณาขน เล็บ ฟัน หนัง เป็นต้น ตามลำดับไป โดยความ
เป็นปฏิภูม ๕ ประการ ที่ละอย่าง ๆ จนครบ ๓๒ อย่าง เป็นอนุโลม
ปฏิโลมอยู่เนื่อง ๆ ในที่นี้ยกเอาการพิจารณาผมเป็นปฏิภูม ๕ ประการ
มาแสดงพอเป็นตัวอย่างเท่านั้น อีก ๓๑ อย่าง ขอให้ไปรศศึกษา
จากอาจารย์ หรือจากหนังสือวิสุทธิมรรคในช่อกายคตาสติ

อาการที่พิจารณากายคตาสติก็มีภูฐานนี้ พึงพิจารณาด้วย
อุบายอันแยบคายเรียกว่า มนสิการโกศล ๑๐ ประการ คือ

(๑) อนุพุพฺพโต การกระทำมนสิการระลึกไปตามลำดับ
แห่งอาการ ๓๒ อย่างให้โจนไปโจนมา จะหลง ๆ ลืม ๆ ทำให้จิตต
ตกจากอารมณ์

(๒) นาสัมมโต อากาทรระลักพิจารณาไปตามลำดับแห่ง
อากาทร ๓๒ นั้น อย่าให้เร็วนัก เพราะจะทำให้กำหนดความเป็นปฏิกุล
ไม่ทัน

(๓) นาสนิกโต หรืออย่าให้ช้านัก เพราะจะขาดปัจจัยที่
จะให้ไตรัมมวิเศษ

(๔) วิกเขปปฏิพาหโต อย่าให้จิตตเตร็จเตร่ออกไปนอก
อารมณ์กัมมฐาน คือให้ตั้งจิตไว้ในปฏิกุลพึงเกลียดเท่านั้น ถ้า
แลถอเอาอากาทรแห่งผมเป็นต้นว่ากว้างามขณะใด ขณะนั้นชื่อว่าจิตต
ตกจากอารมณ์กัมมฐาน

(๕) ปณฺณตีสมติกุกมนโต พึงเว้นเสียจากบัญญัติโวหาร
ที่เรียกว่าผม ว่าชน เป็นต้น ไม่ถอเอามาเป็นเครื่องกำหนด พึงตั้ง
จิตพิจารณาเอาแต่ปฏิกุลสิ่งเดียวเป็นอารมณ์กำหนด ทั้งนี้หมาย
ความว่าแรก ๆ ก็ต้องอาศัยบัญญัติก่อน ต่อเมื่อพิจารณาเห็นปฏิกุล
แล้วจึงไต่ละบัญญัติมาถอเอาแต่ปฏิกุลเท่านั้นเป็นกัมมฐานต่อไป

(๖) อนุปฺพุพฺพมฺญจนโต ให้ละเสียโดยลำดับ คือเมื่อระลัก
อยู่ในอากาทร ๓๒ เป็นอนโลมปฏิโลมอยู่นั้น ถ้าอากาทรอันใดปรากฏ
แจ้งชัด ก็ให้ผูกจิตให้มั่นคงอยู่กับอากาทรอันนั้น อันใดไต่ปรากฏ
แจ้งชัดก็ละเสีย ทั้งนี้ยอมอาศัยว่าสุดแท้แต่ว่าสนาหนหลัง ชาติก่อน
เคยพิจารณาเห็นอวัยวะส่วนใดเป็นปฏิกุล ก็เป็นปัจจัยให้ชาตินี้มีจิตต
หยุดยั้งตั้งมั่นลงในอวัยวะส่วนนั้นแจ้งชัดลงเป็นแต่ว่าเป็นปฏิกุล

(๗) อปฺปนาโต พึงถอเอาปฏิกุลอันที่แจ้งชัดที่สุดนั้นแต่อื่น
เกี่ยวข้องมาเป็นอารมณ์พิจารณาต่อไป ย่อมเป็นปัจจัยให้จิตตไต่ถึง
อัปฺปนาณาน และสามารถไต่แต่เพียงปฐมณานเท่านั้น เพราะเหตุว่า
ความเป็นปฏิกุลนั้นเป็นอารมณ์อันหาย ละวิตกไม่ได้

(๘) อธิจิตฺต พึงมีความเพียรรักษานิมิตตไว้ด้วยอากาทร ๓

ประการคือ ๑. ให้หมั่นทำฌานที่เรียกว่ากัมมัฏฐาน ๒. ให้รู้จักกาลที่จะยกจิตตนจากเหตุที่เกียจคร้าน ๓. ให้รู้จักกาลที่จะกระทำจิตให้มัธยัสถ์

(๙) สติภาวนา ประกอบด้วยอัมม ๖ ประการคือ ๑. ถ้าเห็นว่าจิตตฟุ้งซ่านก็ข่มไว้ ๒. ยกจิตตนจากความเห่อเหิมเกียจคร้าน ๓. มีความยินดีที่กระทำความเพียรเพื่อให้จิตตเป็นกลาง ๔. ถ้าจิตตนั้นปราศจากความยินดีก็หยาบความเพียร ก็ให้พิจารณาซึ่งวัตถุมีชาติทุกข์เป็นต้น กระทำจิตตให้รื่นเริงมีความเพียรภาวนา ๕. เมื่อจิตตเป็นกลางอยู่แล้ว ก็เพ่งคอบ่าขวนขวายที่จะข่มจิตตยกจิต ๖. ให้มีอชฌาสัยน้อมไปในปณิธาน คือให้ยินดียิ่งนักในพระนิพพาน

(๑๐) โพชฌงคโกสล ให้มีความฉลาดรู้กาลที่จะเจริญโพชฌงคทั้ง ๗ (จักได้อธิบายในโพชฌงคข้อที่ ๗)

เมื่อได้ปฐมฌานแล้วดังนี้ ถ้าปรารภนาจักใคร่ได้เป็นพระอริยเจ้า ก็กำหนดวิปัสสนา โดยถือเอาปรมัตถสภาวะขององค์ฌานเป็นเครื่องกำหนด (ดูคำอธิบายในข้อสัมมาสมาธิข้างท้าย)

[๕] ธาตุ ปพพ

ภิกขุทั้งหลาย ขอน้อมยังมีอยู่อีก ภิกขุในพุทธศาสนานี้ ย่อมพิจารณา กาย อันตั้งอยู่ตามปกตินั้นแล โดยความเป็น ธาตุ ว่า มีอยู่ใน กาย นี้ คือ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม

ภิกขุทั้งหลาย แม้นั้นใด คนฆ่าโค หรือลูกมือของคนฆ่าโคผู้ฉลาด ฆ่าแม่โคแล้วแบ่งออกเป็นส่วน ๆ แล้วนั่งอยู่ที่หนทางใหญ่ ๔ แพร่ง ภิกขุทั้งหลาย ฉะนั้นนั้นแล

ภิกขุยอมพิจารณา กาย อันตั้งอยู่ตามปกติอยู่ตามปกตินั้นแล โดยความเป็น ธาตุ ว่า มีอยู่ใน กาย นี้ คือ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม

คืออย่างนั้น ความเหมือนกันกับในท้ายบทอานาปานปัฟฟ
ภิกขุทั้งหลาย ภิกขุย่อมตามเห็น กาย ใน กาย อยู่เนื่อง ๆ
อย่างนั้นแล

อธิบาย ธาตุ บัฟฟ

พระผู้มีพระภาคตรัสเทศนา ธาตุ ไว้ในกายานุปัสสนาสติ-
ปัฏฐานดังนี้ หมายถึงให้กำหนด รูปขันธ์ คืออาการส่วนต่าง ๆ ของ
ร่างกายอันประกอบด้วย ธาตุทั้ง ๔ นั้น เป็น รูปธาตุ ไตถัก รูป รูป
ภายใน ไตถัก ปสาทรูป รูปภายนอก ไตถัก รูปที่เป็นอารมณ์
วิญญานจิตตทรรูอารมณ์ และ สติเจตสิกที่ตามระลึกรูอารมณ์ เป็น
นามธาตุ ไตถัก นาม

วิธีกำหนดวิปัสสนาสติปัฏฐาน

คืออย่างนั้น ให้มีสติสัมปชัญญะตามเห็นลักษณะของธาตุทั้ง ๔
โดยถือเอาแต่ปรมัตถสภาวะอันเป็นเครื่องกำหนด ขณะมาปรากฏ
เป็นอารมณ์ปัจจุบันอยู่เฉพาะหน้า ตั้งแต่แรกเกิดขึ้น และตั้งอยู่ จน
กระทั่งเสื่อมไปค่อยไป เพ่งให้เห็นชัดว่า เป็นอนิจจัง หรือทุกข์ หรือ
อนัตตา สักว่ารู้และเห็นด้วยสติสัมปชัญญะ เว้นเสียจากความยินดี
ยินร้าย ความหลงผิด คือไม่ถือเอาบัญญัติอันมี และเว้นเสียจาก
ความเห็นผิด คือไม่ยึดมั่นถือมั่นว่าชนธ ๕ นั้นเป็น นิจัง สุข อัตต
อย่างนั้นคือ การตามเห็น กาย ใน กาย อยู่เนื่อง ๆ

วิธีกำหนดสมถกัมมัฏฐาน

ในทศพระผู้มีพระภาคตรัสเทศนาไว้โดยสังเขป คือ ให้
พิจารณาโดยแยกอวัยวะส่วนต่างๆ ในร่างกายนั้นออกเป็นส่วนๆ ทยอยมา
ดูทั้งแม่โคที่ยังมีไต่ถูกฆ่า คนทั้งหลายย่อมมีจิตตล้าคัญสัญญาว่า
แม่โค ครั้นเมื่อแม่โคนั้นถูกฆ่าแล้ว และได้ฆ่าแหละเอาเนื้อมา

กองไว้ จิตตที่เคยสำคัญสัญญาว่าเป็นแม่โคก็หายไป กลับมีความ
สำคัญสัญญาใหม่ว่า น^๑ เป็นเนื้อ น^๒ เป็นหนัง ฯลฯ น^๓ ฉนั้นโค ร่างกายน^๔
บุคคลผู้มีได้พิจารณาก็มีปฏิฐานโดยพรากกฐาต^๕ทั้ง ๔ ให้ต่างออกเป็น
แผนก ๆ แยกกันออกเป็นกอง ๆ เป็นเหล่า ๆ แล้ว จิตตที่เคยสำคัญสัญญา
ว่าเป็นสัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา ก็ยังมีอยู่ ต่อเมื่อได้พิจารณา
ก็มีปฏิฐานพรากกฐาต^๕ทั้ง ๔ ออกเป็นแผนก ๆ แยกกันออกเป็นกอง ๆ
เป็นเหล่า ๆ แล้ว จิตตที่เคยสำคัญสัญญาว่าเป็นสัตว์ บุคคล ตัวตน
เรา เขา ก็จึหายไป น^๑ ฉนั้น

ธาตุ แปลว่าทรงไว้ซึ่งสภาวะของตน

ธาตุ มี ๔ ประการ คือ

(๑) ปถวิธาตุ แปลว่าธาตุดิน ทรงไว้ซึ่งสภาวะ แข็ง กับ
อ่อน มีอยู่ในกายน^๑ ไค^๒แก่ อาการ ๒๐ คือ ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง
เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ปอด หัวใจ ตับ พังพืด ไต ม้าม
ไส้ใหญ่ ไส้ทบ อาหารใหม่ อาหารเก่า เยื่อในกระโหลกศีรษะ
อาการ ๒๐ น^๑ จิตว่าเป็นธาตุดิน เพราะสภาวะแข็งปรากฏมากกว่าธาตุน^๑

(๒) อาโปธาตุ แปลว่าธาตุน้ำ ทรงไว้ซึ่งสภาวะ ไหล
เอิบอาบ กับ เกาะกุม มีอยู่ในกายน^๑ ไค^๒แก่ อาการ ๑๒ คือ น้ำดี
น้ำเสลด น้ำเหลือง น้ำเลือด น้ำเหงื่อ น้ำมันข้น น้ำตา น้ำมัน
เหลว น้ำลาย น้ำมูก น้ำไขข้อ น้ำมุตต อาการ ๑๒ น^๑ จิตเป็นธาตุน้ำ
เพราะสภาวะไหลเอิบอาบปรากฏมากกว่าธาตุน^๑

(๓) เตโชธาตุ แปลว่าธาตุไฟ ทรงไว้ซึ่งสภาวะ ร้อน กับ
เย็น มีอยู่ในกายน^๑ ไค^๒แก่ เตโชธาตุ ๔ ประการ คือ

๑. สนฺตปฺปคฺคิ คือ เพลิงธาตุที่ทำให้ร่างกายอบอุ่น

๒. ชฺรณคฺคิ คือ เพลิงธาตุที่ทำให้กายแก่ชราชุกโชม

๓. ปรีทยหคฺคิ คือ เพลิงธาตุที่ทำให้กายร้อนรณกระวน
กระวาย

๔. ปริณามคฺคิ คือ เพลิงธาตุที่ทำให้อาหารสุกย่อยเป็น
อินคิ

(๔) วาโยธาตุ แปลว่า ธาตุลม ทรงไว้ซึ่งสภาวะ เคลื่อน
ไหว กับ เครื่องตั้ง มีอยู่ในกายนี้ ไต่แก่ว่าโยธาตุ ๖ ประการ คือ

๑. อุทฺธกฺคมาวาท คือ ลมพัดชนเบื้องบน ทำให้วิ่งเวียน
รากเรอ

๒. อโรคฺคมาวาท คือ ลมที่พัดให้ลำเรงกึ่งๆ เป็นต้นว่า
ถ่ายอุจจาระและปัสสาวะ

๓. กุจฺจนิสยาวัต คือ ลมอันพัดอยู่นอกได้

๔. โกฏฺฐาสยาวัต คือ ลมอันพัดอยู่ภายในลำไส้

๕. องฺกมฺงคานุสาร์วัต คือ ลมอันพัดไปตามระเบียบแห่ง
แถวเส้นพืดชานไปทั่วสรีระกายให้ลำเรงกึ่งๆ เป็นอริยาบถต่าง ๆ

๖. อสฺสาสปสฺสาสวัต คือ ลมหายใจออกหายใจเข้า

รวม ธาตุคิน ๒๐ ธาตุน้ำ ๑๒ ธาตุไฟ ๔ ธาตุลม ๖
เป็นอาการ ๔๒

วิธีกำหนดสมถกัมมัญฐานก็เช่นทำนองเดียวกันกับ กำหนด
ปฏิกุศลสัญญา ต่างกันแต่ปฏิกุศลสัญญานี้กำหนดโดยความเป็นปฏิกุศล
ส่วนจิตธาตุวัตถุทานนี้กำหนดโดยความเป็นธาตุ คือ ธาตุคิน ธาตุน้ำ
ธาตุไฟ ธาตุลม ตั้งแต่ผมไปตามลำดับจนครบอาการ ๔๒ เป็นอนโลม
ปฏิโลม เมื่อได้มีมนสิการกำหนดอยู่นอง ๆ แล้ว ธาตุทั้งหลายก็จะ
ปรากฏ จะได้สำเร็จแต่เพียงขั้นอุปจารสมาธิเท่านั้น ไม่สามารถเลย
ไปถึงอัปปนาสมาธิ เพราะเหตุว่าธาตุกัมมัญฐานมีอารมณ์เป็นสภาวะ
ฉิมมะ อารมณ์ลงไปหาที่ยกทหุคมิไค เปรียบเหมือนแลกลงไปในเหว

อันล็กมไ้เห็นพณ เมื่อหยังอารมณ์ไปไม้มทยงทหยคตงน จิตตจิงหา
ทตงไมไ้ค จิงไ้ล้สำเร็จเพียงแค่อยจารสมาธิเท่านั้น ไม่สามารถเลย
ไปถึงอัปปนาสมาธิไ้ อนึ่งวิธีกาหนดจตุธาตวัตถานนมีอธิบายไว้ ใน
วิสุทธิมคคมากนัย

อานิสงส์ของการกำหนดจตุธาตวัตถานนอยู่เเองๆแล้ว ย่อม
มีจิตตหยังลงสู่สัญญาอารมณ์ เห็นว่าร่างกายมีสภาวะสณเปล่าถอนเสีย
ไ้ชงอิตตสัญญา ความมีฉันทะในการเจริญวิยัสสนาอนเป็นทางดำเนิน
ไปสู่พระนิพพานต่อไปก็จักเกิดขึ้น

[๖-๑๔] นวสิฏฐิจากป พพ

[๖] ภิกขุทั้งหลาย ขออณยังมอยอก ภิกขุเมื่อไ้เห็น สรรระ
ทเขาทงไว้แล้วในป่าช้า โดยตายแล้ว ๑ วัน หรือตายแล้ว ๒ วัน หรือ
ตายแล้ว ๓ วัน อนชนพองน้ำเกลียค มีสเชยวน้ำเกลียคมีน้ำเหลอง
ไ้ไหลน้ำเกลียค เธอถนอมเข้ามาสู่กายนนแล้ว ถึงร่างกายอนนเล้า
กมอย่างนเป็นธรรมชาติ จกเป็นอย่างน ไม่ลวงพ้นความเป็นอย่างนไปไ้
ค้อย่างน ความเหมือนกันกับท่ายบทธาณาปานขัพพ

[๗] ภิกขุทั้งหลาย ขออณยังมอยอก ภิกขุเมื่อไ้เห็น สรรระ
ทเขาทงไว้แล้วในป่าช้า อนฬงกาจกิกนอย่าง หรือฝงแรงแจจกิกนอย่าง
หรือฝงนกตระกูลจกิกนอย่าง หรือหมส้นชกคกิกนอย่าง หรือหมส้ตัว
ตัวเล็กต่างๆกคกิกนอย่าง เธอถนอมเข้ามาสู่กายนนแล้ว ถึงร่างกาย
อนนเล้ากมอย่างนเป็นธรรมชาติ จกเป็นอย่างน ไม่ลวงพ้นความเป็น
อย่างนไปไ้ ค้อย่างน ความเหมือนกันกับท่ายบทธาณาปานขัพพ

[๘] ภิกขุทั้งหลาย ขออณยังมอยอก ภิกขุเมื่อไ้เห็น สรรระ
ทเขาทงไว้แล้วในป่าช้า เป็นกระดูกอนยังมเนอเลอคและเ็นตคอย์ เธอ
ถนอมเข้ามาสู่กายอนนแล้ว ถึงร่างกายอนนเล้า กมอย่างนเป็น
ธรรมชาติ จกเป็นอย่างน ไม่ลวงพ้นความเป็นอย่างนไปไ้ ค้อย่างน
ความเหมือนกันกับท่ายบทธาณาปานขัพพ

[๙] ภิกขุทั้งหลาย ขออนุญาตขอยก ภิกขุเมื่อใดเห็น สรรระ
 ที่เขาทิ้งไว้แล้วในป่าช้า เป็นโครงกระดูกไม่มีเนื้อ มีแต่เลือดและเอ็น
 ติดอยู่ เชอกันหอมเข้ามาสู่กายนนั้นแล้ว ถึงร่างกายอนันเลากมอย่างน
 เป็นธรรมดา จักเป็นอย่างน ไม่ล่วงพ้นความเป็นอย่างนไปได้ คือ
 อย่างน ความเหมือนกันกับท่ายบทธานาปานยัพพ

[๑๐] ภิกขุทั้งหลาย ขออนุญาตขอยก ภิกขุเมื่อใดเห็น
 สรรระ ที่เขาทิ้งไว้แล้วในป่าช้า เป็นโครงกระดูกไม่มีเนื้อและเลือด มีแต่
 เอ็นติดอยู่ เชอกันหอมเข้ามาสู่กายอนันแล้ว ถึงร่างกายอนันเลากม
 อย่างนเป็นธรรมดา จักเป็นอย่างน ไม่ล่วงพ้นความเป็นอย่างนไปได้
 คืออย่างน ความเหมือนกันกับท่ายบทธานาปานยัพพ

[๑๑] ภิกขุทั้งหลาย ขออนุญาตขอยก ภิกขุเมื่อใดเห็น
 สรรระ ที่เขาทิ้งไว้แล้วในป่าช้า เป็นกระดูกไม่มีเอ็นติดอยู่เลย กระจาย
 กันไปแล้วในทิศใหญ่ทิศน้อย คือกระดูกมีอยู่แห่งอื่น กระดูกเท้า
 อยู่แห่งอื่น กระดูกแข้งอยู่แห่งอื่น กระดูกขาอยู่แห่งอื่น กระดูกเอว
 อยู่แห่งอื่น กระดูกสันหลังอยู่แห่งอื่น กระดูกซี่โครงอยู่แห่งอื่น
 กระดูกหน้าอกอยู่แห่งอื่น กระดูกแขนอยู่แห่งอื่น กระดูกไหล่อยู่
 แห่งอื่น กระดูกคออยู่แห่งอื่น กระดูกคางอยู่แห่งอื่น กระดูกฟัน
 อยู่แห่งอื่น กระโหลกศีรษะอยู่แห่งอื่น เชอกันหอมเข้ามาสู่กายน
 แล้ว ถึงร่างกายอนันเลากมอย่างนเป็นธรรมดา จักเป็นอย่างน ไม่
 ล่วงพ้นความเป็นอย่างนไปได้ คืออย่างน ความเหมือนกันกับท่าย
 บทธานาปานยัพพ

[๑๒] ภิกขุทั้งหลาย ขออนุญาตขอยก ภิกขุเมื่อใดเห็น
 สรรระ ที่เขาทิ้งไว้แล้วในป่าช้า เป็นกระดูกมีสีขาวเหมือนสีสังข์ เชอ
 กันหอมเข้ามาสู่กายนแล้ว ถึงร่างกายอนันเลากมอย่างนเป็นธรรมดา

จักเป็นอย่างนั้น ไม่ล่วงพ้นความเป็นอย่างนั้นไปได้ คืออย่างนั้น ความ
เหมือนกันกับท้ายบทอานาปานปัพพ

[๑๓] ภิกขทั้งหลาย ขออันยังมียอก ภิกขเมื่อใดเห็น
สรีระ ที่เขาทิ้งไว้แล้วในป่าช้า เป็นกระดูกกองอยู่เกินขหนึ่งแล้วเชือก
น้อมเข้ามาสู่กายอนันแล้ว ถึงร่างกายอนันเลากมอย่างนั้นเป็นธรรมดา
จักเป็นอย่างนั้น ไม่ล่วงพ้นความเป็นอย่างนั้นไปได้ คืออย่างนั้น ความ
เหมือนกันกับท้ายบทอานาปานปัพพ

[๑๔] ภิกขทั้งหลาย ขออันยังมียอก ภิกขเมื่อใดเห็น
สรีระ ที่เขาทิ้งไว้แล้วในป่าช้า เป็นกระดูกเป็นผงละเอียดแล้วเชือก
น้อมเข้ามาสู่กายอนันแล้ว ถึงร่างกายอนันเลากมอย่างนั้นเป็น
ธรรมดา จักเป็นอย่างนั้น ไม่ล่วงพ้นความเป็นอย่างนั้นไปได้ คืออย่างนั้น
ความเหมือนกันกับท้ายบทอานาปานปัพพ

ภิกขทั้งหลาย ภิกขย่อมตามเห็น กาย ใน กาย อยู่เนื่อง ๆ
อย่างนั้นแล

อธิบาย นวสีวัฏฐิกา บัพพ

พระผู้มีพระภาคตรัสเทศนา นวสีวัฏฐิกา ไว้ใน กายานุปัตส
นาสติปัฏฐาน ดังนี้ หมายถึงให้กำหนด รูปจันท์ คือซากอสุภต่าง ๆ
บรรดาที่เป็นรูปทั้งหมดเป็น รูปธัมม วิญญาณจิตตทวารามณ และ
สติเจตสิกที่ตามระลึกเป็น นามธัมม อัชฌัตติกรูป คือรูปภายใน
ไต่แก่อ จักขุปสาทรูป พหิทฺธิรูป คือรูปภายนอกไต่แก่อ รูปที่เป็น
อารมณ

วิธีกำหนดวิปัสสนาสติปัฏฐาน

คืออย่างนั้น ให้เป็นผู้มีสติสัมปชัญญะตามระลึก ปรมัตถ
สภาวะของรูป ขณะที่มาปรากฏเป็นอารมณ์อยู่เฉพาะหน้าให้ทัน ขณะ

ปัจจุบัน ตั้งแต่แรกเกิดขึ้นและตั้งอยู่จนกระทั่งเสื่อมไปด้ายไป เพ่งให้
เห็นชัดตามความเป็นจริงว่า ไม่เที่ยง หรือ เป็นทุกข์ หรือ เป็น
อนัตตา เว้นเสียจากความยินดีและความอยากได้ เว้นเสียจาก
ความยินร้ายและโทษ เว้นเสียจากโมห หลงถือเอาบัญญัติธรรมดาของ
โลก และทิวฏฐิความเห็นผิดยึดมั่นถือมั่นใน รูปขันธ์ (ขันธ์ ๕) นั้นว่า
เที่ยง ว่าเป็นสข ว่าเป็นสัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา ว่าสวयงาม

อย่างนั้นคือ การตามเห็น กาย ใน กาย อยู่เนื่อง ๆ

วิธีกำหนดสมถกัมมฐาน

เมื่อใดพบ อสฺส ใน ๕ อย่างน้อยอย่างใดอย่างหนึ่ง จะเป็นซาก
ของคนหรือสัตว์ที่ตายแล้วก็ได้ ให้มีสติสัมปชัญญะนึกน้อมเอาเข้า
มาเปรียบเทียบกับตัวเราก็งว่า ร่างกายที่โลกสมมุติบัญญัติว่า เป็น
สัตว์เป็นบุคคลและยังดำรงความเป็นอยู่ได้ ก็อาศัยของ ๓ อย่าง คือ
ชีวิต ใจอัน วิญญาณ ได้เหตุน้ำใจมาประชุมพร้อมกัน เป็นเครื่อง
อาศัยอยู่ หากขาดของ ๓ อย่างนี้แต่อย่างหนึ่งอย่างใดเสียแล้วก็ต้อง
ตาย และต้องมีสภาพเป็นอสุภ น่าเกลียดคอย่างนั้น แม้ตัวเราก็จักต้อง
เป็นอย่างนั้น ไม่ล่วงพ้นความเป็นอย่างนั้นไปได้ นี่เป็นการพิจารณาโดย
สังเขป ถ้าได้พิจารณาอยู่เนื่อง ๆ แล้ว สามารถได้ถึง อปจารสมาธิ
แต่ถ้าจะกำหนดให้ยิ่งขึ้นไปอีก จนถึงอัปปนาสมาธิก็ได้ คือ เมื่อพอใจ
อสุภอย่างใดอย่างหนึ่ง ที่จะถือเอาเป็นกัมมฐานแล้ว พึงถือเอา อสฺส
อย่างนั้นมาเป็น ปริกัมมนิมิตต โดยการคอสฺสนั้นอยู่เนื่อง ๆ เพื่อให้
จำได้ติดตาติดใจ เมื่อคิดว่าจำได้แล้วก็ลองหลับตาเสีย นิมิตตนั้นก็ยัง
ปรากฏอยู่ ก็หลับตาปริกัมมนิมิตตนั้นต่อไป ถ้านิมิตตนั้นตกไปเสียมิได้
ปรากฏออกกลืนตาคอสฺสนั้นต่อไปใหม่อีก เมื่อใดเพียรพยายามกระทำ
อยู่อย่างนั้นมาก ๆ เข้า จนสามารถจำอสุภนั้นไว้ได้ติดตาติดใจ โดยไม่ต้อง
คอสฺสตัวจริงออกก็ยิ่งถือเอานิมิตตไว้ได้ ทั้งนี้ชื่อว่าได้ อุกคหนิมิตต ต่อ

จากนั้นไป ก็เพ่งออกคณินิมิตตนอยู่เนือง ๆ จนกว่าจะเห็นอสุภกเป็นนิมิตต
 นชคเจนโดยไม่มีการขาดตอนหรือแยกกันเป็นส่วน ๆ เห็นเป็นซาก
 อสุภกเต็มบริบูรณ์ดังนี้ ชื่อได้ว่า ปฏิภาคนิมิตต เพ่งปฏิภาคนิมิตต
 นต่อไปอีกไม่ช้าจิตตจะไถ่ถึงซึ่ง อปปนาสมาธิ ชื่อว่าได้ ปฐมฌาน
 และไม่สามารถไถ่ถึงทุติยฌานต่อไปอีก เพราะเหตุว่าอสุภกมีมัญฐาน
 เป็นอารมณ์อันน่าเกลียดคั่นเอง

การพิจารณาอสุภกมีมัญฐานนี้เป็นอุบายถอนเสียได้ ซึ่งความ
 เห็นผิดทวาร่างกายนเป็นของสวยงาม เป็นสัตว์ บุคคล ตัวตน เรา
 เขา เป็นของเที่ยง เป็นสุข เมื่อใดเจริญอยู่เนือง ๆ แล้วย่อมเกิด
 ฌัมมสังเวช เบื่อหน่าย เพราะเห็นความจริงว่าร่างกายนเป็นปฏิภู
 ษน่าเกลียดทงสัน ความมีฉันทะต่อการเจริญวิปัสสนาเพื่อความไถ่พ้น
 จากร่างกายจักเกิดขึ้น แล้วจึงยกจิตตชนกำหนดคปรมัตถสภาวะอารมณ์
 ซึ่งจักได้แสดงไว้ในข้อสัมมาสมาธิท้ายเล่มนี้

อย่างนคอ การตามเห็น กาย ใน กาย อยู่เนือง ๆ

เวทนานุปุสฺสนาสติปฏฐาน

ภิกขทั้งหลาย อย่างไรก็ตาม ภิกขุย่อมตามเห็น เวทนา ใน เวทนา อยู่เนือง ๆ

(๑) ภิกขทั้งหลาย ภิกขุในพุทธศาสนานี้ ขณะเมื่อเสวย สุขเวทนา ก็รู้ชัดในการเสวยสุขเวทนา

(๒) หรือขณะเมื่อเสวย ทุกขเวทนา ก็รู้ชัดในการเสวย ทุกขเวทนา

(๓) หรือขณะเมื่อเสวย อทุกขมสุขเวทนา ก็รู้ชัดในการ เสวยอทุกขมสุขเวทนา

(๔) หรือ ขณะ เมื่อ เสวย สุข เวทนา ที่ เจือ ด้วย กามคุณ (สามิสสุข) ก็รู้ชัดในการเสวยสุขเวทนาที่เจือด้วยกามคุณ

(๕) หรือ ขณะ เมื่อ เสวยสุข เวทนา ที่ ไม่เจือ ด้วย กามคุณ (นिरามิสสุข) ก็รู้ชัดในการเสวยสุขเวทนาที่ไม่เจือด้วยกามคุณ

(๖) หรือ ขณะ เมื่อ เสวย ทุกข เวทนา ที่ เจือ ด้วย กามคุณ (สามิสทุกข) ก็รู้ชัดในการเสวยทุกขเวทนาที่เจือด้วยกามคุณ

(๗) หรือ ขณะ เมื่อ เสวย ทุกข เวทนา ที่ ไม่เจือ ด้วย กามคุณ (นिरามิสทุกข) ก็รู้ชัดในการเสวยทุกขเวทนาที่ไม่เจือด้วยกามคุณ

(๘) หรือขณะเมื่อเสวยอทุกขมสุขเวทนาที่เจือด้วยกามคุณ (สามิสอทุกขมสุข) ก็รู้ชัดในการเสวยอทุกขมสุขเวทนาที่เจือด้วย

กามคุณ (๕) หรือขณะเมื่อเสวยอทุกขมสุขเวทนา ที่ ไม่เจือ ด้วย กาม

คุณ (นिरามิสอทุกขมสุข) ก็รู้ชัดในการเสวยอทุกขมสุขเวทนาที่ไม่ เจือ ด้วย กามคุณ

คืออย่างนี้ ภิกขุย่อมตามเห็นเวทนา ขณะเวทนามา ปรากฏอยู่เนือง ๆ ย่อมตามเห็นเวทนาที่เป็นภายในด้วย ย่อมตาม

เห็นเวทนาที่เป็นภายนอกด้วย ย่อมตามเห็นเวทนาทั้งภายในด้วย
 ภายนอกด้วย ย่อมตามเห็นความเกิดขึ้นของเวทนาด้วย ย่อมตาม
 เห็นความเสื่อมไปดับไปของเวทนาด้วย ย่อมตามเห็นทั้งความเกิดขึ้น
 ทั้งความเสื่อมไปดับไปของเวทนาด้วย เป็นผู้มีสติทั้งไว้ละเพราะหน้า
 ขณะเมื่อเวทนาปรากฏมีอยู่ แต่เพียงสักว่ารู้ด้วยญาณ และสักว่า
 ตามรู้ด้วยสติ ย่อมมีสันดานอันดีหา และทักขิโม อาสย อยู่ด้วย
 ย่อมไม่ถือมั่นอะไร ๆ ในโลกด้วย

ภิกขุทั้งหลาย ภิกขุย่อมตามเห็น เวทนา ใน เวทนา อยู่
 เนื่อง ๆ อย่างนั้นแล

อธิบาย เวทนานุบัสนาสติบัญญัติฐาน

เวทนา แปลว่า การเสวยรสแห่งอารมณ์ เป็นเวทนาขั้นนี้
 เวทนามี ๓ ประการ คือ

(๑) สุขเวทนา แปลว่า การเสวยความสุข คือความ
 สบายกาย สบายใจ

(๒) ทุกขเวทนา แปลว่า การเสวยความทุกข์ คือความ
 ไม่สบายกาย ไม่สบายใจ

(๓) อทุกขมสุขเวทนา แปลว่า การเสวยความไม่ทุกข์
 ไม่สุข คือ ความไม่ทุกข์ไม่สุขทางกาย ทางใจ

เวทนาทั้ง ๓ ประการนี้ เวลาเกิดก็เกิดครั้งละอย่างเกี่ยวเท่า
 นั้น คือ เมื่ออย่างหนึ่งอย่างใดเกิดขึ้นแล้ว อีก ๒ อย่างย่อมไม่เกิด

พระผู้มีพระภาคตรัสเทศนาสติบัญญัติฐาน ๔ โดยลำดับ คือ
 กาย เวทนา จิตต ธรรม ดังนั้น พึงเข้าใจว่าทรงแสดงตามลำดับ
 จากง่ายไปหายาก ในขั้นทรงแสดงเวทนา แม้เวทนา ๓ ประการนี้
 ก็ต่างกัน คือ สุขและทุกข์ เห็นได้ง่ายกว่าอทุกขมสุข

อนึ่ง ความรู้สึกสุขหรือทุกข์หรืออทุกขมสุขที่เกิดขึ้นไปตามปกติ
 อยู่ทุก ๆ เวลา ของสัตว์ทั้งหลายในโลกนี้ ไม่จัดเป็นกัมมฐาน

เพราะเหตุว่าเป็นความรู้สึกที่มีไต่ละความเห็นผิดสำคัญผิด คือยัง
มีความจำและสำคัญอยู่ว่า สัตว์ บุคคล เรา เขา เป็นผู้เสวย
ความสุข หรือทุกข์ หรือออกทุกข์สุข ได้รับสุขก็ชอบอยากให้คงอยู่
ตลอดไป และถ้าสุขมากก็ยิ่งอยากไต่มาก ถ้าได้รับทุกข์ก็ไม่ชอบ
ไม่อยากไต่ แม้ทุกข์สุขก็ไม่มีใครจะชอบและอยากไต่กัน เพราะเป็น
อารมณ์อ่อน ย่อมทนร้นอยากไต่แต่สุขเวทนาอย่างเดียว

การพิจารณาซึ่งเป็นอุปพภาคปฏิบัติดังนี้ คือ ให้มีสติ
สัมปชัญญะตามระลึกรู้เวทนาที่ปรากฏการเกิดขึ้นและเสื่อมไปคืบไป
ให้เห็นความเป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เมื่อได้พิจารณาอยู่เนือง ๆ แล้ว
จักเห็นตามความเป็นจริงว่าเวทนานั้นเป็นของไม่เที่ยง เพราะเกิดขึ้นมา
แล้วก็ต้องเสื่อมไปคืบไป เป็นทุกข์แท้ ๆ เพราะคงอยู่ตลอดไปไม่ได้
ไม่มีสัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา เป็นเจ้าของ จะบังคับบัญชาให้เป็นไป
ตามความต้องการไม่ได้เลย เป็นอธิบายถอนความเห็นผิดที่ว่า เวทนา
นั้นเป็นนิจัง สุข อัตถะ ย่อมเกิดความเบื่อหน่ายในชั้นที่ ๕ จักมีฉันทะต่อ
การเจริญวิปัสสนาอันเป็นทางดำเนินไปสู่ความพ้นทุกข์ต่อไป

วิธีกำหนดวิปัสสนาสติปัฏฐาน

ขณะเมื่อ สุขเวทนา ปรากฏ ให้มีสติสัมปชัญญะตามเห็น
ความ เกิดขึ้น ของสุขเวทนานั้น

ขณะเมื่อ สุขเวทนา กำลังเป็นไปอยู่ ให้มีสติสัมปชัญญะตาม
เห็นความ ตั้งอยู่ เสื่อมไป ของสุขเวทนานั้น

ขณะเมื่อ สุขเวทนา สิ้นสุดลง ให้มีสติสัมปชัญญะตาม
เห็นความ คืบไป ของสุขเวทนานั้น

หรือขณะเมื่อ ทุกขเวทนา หรือ ออกทุกข์สุขเวทนา อย่างใด
อย่างหนึ่งปรากฏขึ้น กำลังเป็นไปอยู่ สิ้นสุดลง ให้มีสติสัมปชัญญะ
ตามเห็นความเกิดขึ้น ตั้งอยู่ เสื่อมไป คืบไป ของเวทนานั้น

ค่อย่างนี้ ย่อมตามเห็น เวทนาที่เป็นภายใน ไต่แก่อัตต
 ทัรบสัมผัสของเวทนา ขณะเมื่อเวทนาที่เป็นภายในปรากฏ ย่อม
 ตามเห็น เวทนาที่เป็นภายนอก ไต่แก่อสุขเวทนา หรือ ทุกขเวทนา
 หรือ อทุกขมสุขเวทนาที่สัมผัส ขณะเมื่อเวทนาที่เป็นภายนอก
 ปรากฏ, ย่อมตามเห็น เวทนาที่เป็นภายในด้วย เวทนาที่เป็น
 ภายนอกด้วย ตามที่เวทนาอย่างนั้น ๆ ปรากฏ ย่อมตามเห็น
 ความเกิดขึ้น ด้วย ความเสื่อมไปดับไป ของเวทนานั้น ๆ ด้วยเป็น
 ผู้มี สติ ตามระลึกอารมณ์ขณะมาปรากฏเป็นปัจจุบัน ตลอดเวลา
 ตั้งแต่แรกเกิดขึ้นจนกระทั่งเสื่อมไปดับไป สักแต่ว่ารู้ด้วย ญาณ คือ
 ปัญญาสัมมาทิฐิ รู้จักถือเอาแต่ปรมาตถสภาวะอารมณ์มาเป็นเครื่อง
 กำหนดเพ่งให้เห็นชัดตามความเป็นจริงว่า ไม่เที่ยง หรือ เป็นทุกข์
 หรือ เป็นอนัตตา สักแต่ว่าตามรู้ด้วย สติ คือ สัมมาสติ ตามรู้
 อารมณ์ที่ปรากฏตามความเป็นจริงเท่านั้น (ไม่ต้องท่องบ่นว่าเป็นรูป
 เป็นนาม หรือ ว่าเจ็บว่าสบาย ว่าทุกข์หนอ ว่าสุขหนอ เพราะเหตุ
 ว่าการท่องเหล่านั้น ก็คือการยังถือเอาสมมุติบัญญัติของโลกมา
 กำหนดอยู่นั่นเอง) ย่อมมีสังขานอัน โลก โทส โมห ไม่อาศัยอยู่
 ด้วย คือ เว้นเสียจากความยินดีอันเป็นเหตุให้เกิดโลก ความยิน
 ร้ายอันเป็นเหตุให้เกิดโทส และสมมุติบัญญัติธัมมของโลกอันเป็น
 ความรู้ของโมหและไม่ถ่อมมันอะไร ๆ ในโลก คือ เว้นเสียจาก ทิฐิ
 และ โลก ทักษณถ่อมมันในเวทนาชนิดว่าเย็น นิจจ สุข อตต ทมิช
 ว่า เวทูปาทานักขันธ

อย่างนี้คือ การตามเห็น เวทนา ใน เวทนา อยู่เนื่อง ๆ

จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน

ภิกขุทั้งหลาย อย่างไรก็ตาม คือ ภิกขุย่อมตามเห็น จิตต ใน จิตต
 อยู่เนือง ๆ

(๑) ภิกขุทั้งหลาย ภิกขุในพุทธศาสนานี้ ขณะจิตตเป็น
 ราก (สราก) ได้แก่โลภมูลจิตต ๘ ดวง ก็ตามเห็นจิตตเป็นราก

(๒) ขณะจิตตไม่เป็นราก (วีสราก) ได้แก่อกุศลจิตตและ
 อพยากตจิตตฝ่ายโลกีย ก็ตามเห็นจิตตไม่เป็นราก

(๓) ขณะจิตตเป็นโทส (สโทส) ได้แก่โทสมูลจิตต ๒ ดวง
 ก็ตามเห็นจิตตเป็นโทส

(๔) ขณะจิตตไม่เป็นโทส (วีสโทส) ได้แก่อกุศลจิตตและ
 อพยากตจิตตฝ่ายโลกีย ก็ตามเห็นจิตตไม่เป็นโทส

(๕) ขณะจิตตเป็นโมห (สโมห) ได้แก่มอหมูลจิตต ๒ ดวง
 ก็ตามเห็นจิตตเป็นโมห

(๖) ขณะจิตตไม่เป็นโมห (วีสโมห) ได้แก่อกุศลจิตตและ
 อพยากตจิตตฝ่ายโลกีย ก็ตามเห็นจิตตไม่เป็นโมห

(๗) ขณะจิตตหคหุและง่วงงุน (สงฺขิตฺต) ได้แกจิตตที่
 ประกอบด้วยถีนมิตถ ก็ตามเห็นจิตตหคหุและง่วงงุน

(๘) ขณะจิตตฟุ้งซ่านรำคาญ (วิกฺขิตฺต) ได้แกจิตตที่
 ประกอบด้วยอุทธัจจ กุกกัจจ ก็ตามเห็นจิตตฟุ้งซ่านรำคาญ

(๙) ขณะจิตตเป็นมหัคคต (มหคฺคต) ได้แกรูปาวจรจิตต
 อรูปาวจรจิตต ก็ตามเห็นจิตตเป็นมหัคคต

(๑๐) ขณะจิตตไม่เป็นมหัคคต (อมหคฺคต) ได้แก
 กามาวจรจิตต ก็ตามรู้จิตตไม่เป็นมหัคคต

(๑๑) ขณะจิตตเป็นสอฺตตร (สอฺตฺตร) ได้แกกามาวจร
 จิตต ก็ตามเห็นจิตตเป็นสอฺตตร

(๑๒) ขณะจิตตเป็นอนุตตร (อนุตตร) ได้แก่รูปาวจรจิตต
 อรูปาวจรจิตต ก็ตามเห็นจิตตเป็นอนุตตร

(๑๓) ขณะจิตตเป็นสมาธิ (สมาธิ) ก็ตามเห็นจิตตเป็น
 สมาธิ

(๑๔) ขณะจิตตไม่เป็นสมาธิ (อสมาธิ) ก็ตามเห็นจิตต
 ไม่เป็นสมาธิ

(๑๕) ขณะจิตตเป็นวิมุตต (วิมุตต) ก็ตามเห็นจิตตเป็น
 วิมุตต

(๑๖) ขณะจิตตไม่เป็นวิมุตต (อวิมุตต) ก็ตามเห็นจิตต
 ไม่เป็นวิมุตต

คืออย่างนี้ ภิกขุย่อมตามเห็นจิตตภายใน ขณะจิตตภายใน
 ปรากฏ ย่อมตามเห็นจิตตภายนอก ขณะจิตตภายนอกปรากฏ ย่อม
 ตามเห็นทั้งจิตตภายในภายนอก ขณะจิตตภายในหรือภายนอก
 ปรากฏ ย่อมตามเห็นความเกิดขึ้นของจิตตด้วย ย่อมตามเห็นความ
 เสื่อมไปดับไปของจิตตด้วย ย่อมตามเห็นทั้งความเกิดขึ้นและเสื่อม
 ไปดับไปของจิตตด้วย เป็นผู้มีสติตามรู้ขณะเมื่อมีจิตตมาปรากฏเป็น
 อารมณ์อยู่ณะเพราะหน้า แต่เพียงสักว่ารู้ด้วยญาณ แต่เพียงสักว่า
 ตามระลึกด้วยสติ ย่อมเป็นผู้มีสันดานอันตณหาและทิฏฐิ ไม่อาศัย
 อยู่ด้วย ไม่ยึดมั่นถือมั่นอะไร ๆ ในโลกด้วย

ภิกขุทั้งหลาย ภิกขุย่อมตามเห็น จิตต ใน จิตต อยู่เนือง ๆ
 อย่างนี้แล

อธิบาย จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน

พระผู้มีพระภาคตรัสเทศนา จิตต ไว้ในหมวดจิตตานุปัสสนา
 สติปัฏฐานทั้งนี้ หมายถึงให้กำหนด จิตต ซึ่งเป็น วิญญาณขันธ์
 คือกำหนดจิตตประเภทต่าง ๆ ซึ่งเจตสิกจำพวกสังขารขันธ์เข้าปรุง

แต่งแล้ว ให้พึงเข้าใจว่า จิตต ฐิ จิตต จิตตภายใน ไต่แก่ จิตต
ซึ่งรับอารมณ์ จิตตภายนอก ไต่แก่ จิตตซึ่งเป็นอารมณ์

จิตต คือ วิญญาณ แปลว่า ธรรมชาติที่รับอารมณ์ คิดนึก
อารมณ์ เมื่อจิตตเกิดขึ้นแล้วยังมีธรรมชาติอีกชนิดหนึ่ง ชื่อว่า
เจตสิก เกิดพร้อมกันกับจิตต คับพร้อมกันกับจิตต รับอารมณ์เดียวกับ
กันกับจิตต อาสยวัตถุเดียวกับกันกับจิตต ฉะนั้นถ้ากล่าวถึงนามชนธิ
เกิด ให้พึงเข้าใจว่านามชนธิ ๔ คือ วิญญาณ เวทนา สัญญา
สังขาร

วิธีกำหนดวิปัสสนาสติปัฏฐาน

คืออย่างนี้ ให้เป็นผู้มีสติสัมปชัญญะตามระลึกรู้จิตตประเภท
ใดประเภทหนึ่ง เป็นต้นว่า โลภมูลจิตต หรือโทสมูลจิตต หรือ
โมหมูลจิตต ที่มาปรากฏเป็นอารมณ์ ขณะจิตตภายในปรากฏ ก็ตาม
เห็นจิตตภายใน ขณะจิตตภายนอกปรากฏ ก็ตามเห็นจิตตภายนอก
ให้ตามเห็นทั้งจิตตภายในหรือภายนอกขณะที่มาปรากฏ ขณะจิตตนั้น
ปรากฏให้ตามเห็นความเกิดขึ้นของจิตตนั้น ขณะจิตตนั้นเสื่อมไปคืบ
ไป ให้ตามเห็นความเสื่อมไปคืบไปของจิตตนั้น ให้ตามเห็นทั้งความ
เกิดขึ้นทั้งความเสื่อมไปคืบไปของจิตตนั้นด้วย เป็นผู้ที่มีสติตามระลึก
รู้ ให้ทันอารมณ์ขณะมาปรากฏเป็นปัจจุบันอยู่เฉพาะหน้า แต่เพียง
สักว่ารู้ด้วยญาณ คือปัญญาสัมมาทิฏฐิ ถือเอาแต่ปรมัตถสภาวะธัมม
เป็นเครื่องกำหนด เพ่งให้เห็นชัดในความเป็นอนิจจัง ไม่เที่ยง หรือ
ทุกขัง เป็นทุกขัง หรืออนัตตา ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา
แต่เพียงสักว่ารู้ด้วยสติตามระลึกรู้ปรมัตถสภาวะอารมณ์ที่เกิดขึ้น
เสื่อมไปคืบไปตามที่เห็นจริงเท่านั้น (ไม่ต้องท่องบ่นตามไปด้วย เช่น
พอรู้ว่าอยากก็ท่องว่าอยาก ไม่อยากก็ท่องว่าไม่อยาก โกรธก็
ท่องว่าโกรธ ง่วงก็ท่องว่าง่วง และไม่ต้องพิจารณาว่าเป็นรูปหรือ

เป็นนามด้วย ดึงนเป็นต้น เพราะการท่องนั้นเป็นการถือเอา
 บัญญัติธรรมของโลก ใช้ได้ณะเพาะเวลาเรียน หรือถ้าต่อท้ายเติม
 สร้อยแถมออกไปอีกว่า อยากหนอ ไม่อยากหนอ เลขกลาย
 เป็นคำอุทานหรือคำบอกเล่าไป) เว้นเสียจากความยินดีและความ
 อยากได้ เว้นเสียจากความยินร้ายและโทษ เว้นเสียจากโมห
 ซึ่งถือเอาบัญญัติธรรมของโลก เว้นเสียจากทวิจิตวิความเห็นผิด คือ
 ไม่ยึดมั่นถือมั่นในวิญญาณชั้น (ชั้น ๕) ว่าเป็นนิจ เป็นของเที่ยง
 สุข เป็นสุข อตต เป็นสัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา
 อย่างนคอ การตามเห็น จิตต ใน จิตต อยู่เนื่อง ๆ

คำอธิฐาน

ของผู้เรียบเรียงหนังสือนี้ และผู้สร้าง

อิหฺ เม ปุณฺณมณฺณญจ โหตาสวกุขยาวหิ
 ปจฺจโย โหตุ โส มคฺค ผลสุส สมภิตาย จ
 ททามิ สพฺพสตุตฺตานํ ปตฺตี มม ธฺนา กตํ
 สพฺเพ ลภนฺตุ ตํ สตุตา อนฺนโมทน เหตุนา
 มหากุสฺลททาพเจ้าไคกระทำน ขอให้ได้เป็นผู้สนอาสาละ
 เป็นอุปนิสสัยขจยแก้ปัญาขารมี ไคถึงมคค ๔ ผล ๔ โคยไว
 ขาพเจ้าขอแผ่ส่วนมหากุสฺลน ให้แก่สัพพสัตว์ทั้งหลาย ขอ
 สัพพสัตว์ทั้งหลายจงไครับส่วนมหากุสฺลน แล้วจงอนฺนโมนาว่า สาธุ
 สาธุ สาธุ เพื่อสำเร็จประ โยชนด้วย เทอญ.

ธมฺมานุปัสฺสนาตติปฏฺฐาน

[๑] นีวรณ ปพฺพ

ภิกขุทั้งหลาย อย่างใด คือ ภิกขุยอมตามเห็น ธรรม ใน ธรรม อยู่เนือง ๆ

ภิกขุทั้งหลาย ภิกขุในพุทธศาสนานี้ ย่อมตามเห็น ธรรม ใน ธรรม คือ นีวรณ ๕ อยู่เนือง ๆ

ภิกขุทั้งหลาย อย่างใดคือ ภิกขุยอมตามเห็น ธรรม ใน ธรรม คือ นีวรณ ๕ อยู่เนือง ๆ

(๑) ภิกขุทั้งหลาย ภิกขุในพุทธศาสนานี้ อนึ่ง ขณะเมื่อ กามฉันทนีนีวรณ มี ณ ภายในจิตต ก็ย่อมรู้ชัดว่า กามฉันท- นีวรณ มี ณ ภายในจิตตของเรา หรือเมื่อ กามฉันทนีนีวรณ ไม่มี ณ ภาย ในจิตต ก็ย่อมรู้ชัดว่า กามฉันทนีนีวรณ ไม่มี ณ ภายในจิตตของเรา อนึ่ง ความที่ กามฉันทนีนีวรณ อนยัง ไม่เกิดขึ้น ย่อมเกิดขึ้นด้วย ประการใด ย่อมรู้ชัดประการนั้นด้วย อนึ่ง การมี กามฉันทนีนีวรณ ที่เกิด ขึ้นแล้ว ถูกประหารเสียได้ ด้วยประการใด ย่อมรู้ชัดประการนั้นด้วย อนึ่ง ความที่ กามฉันทนีนีวรณ ถูกประหาร ไม่เกิดขึ้นได้ อีกด้วย ประการใด ย่อมรู้ชัดประการนั้นด้วย

(๒) อนึ่ง ขณะเมื่อ พยาปาทนีนีวรณ มี ณ ภายในจิตต ก็ย่อมรู้ชัดว่า พยาปาทนีนีวรณ มี ณ ภายในจิตตของเรา หรือเมื่อ พยาปาทนีนีวรณ ไม่มี ณ ภาย ในจิตต ก็ย่อมรู้ชัดว่า พยาปาทนีนีวรณ ไม่มี ณ ภาย ในจิตตของเรา อนึ่ง ความที่ พยาปาทนีนีวรณ อนยัง ไม่เกิด ขึ้น ย่อมเกิดขึ้นด้วยประการใด ย่อมรู้ชัดประการนั้นด้วย อนึ่ง พยาปาท นีวรณ ที่เกิดขึ้นแล้ว ถูกประหารเสียได้ ด้วยประการใด ย่อมรู้ชัด

ประการนั้นด้วย อนึ่ง ความที่พยาบาทนิวรณ์ถูกประหาร ไม่เกิดขึ้น
ได้อีกด้วยประการใด ย่อมรู้ชัดประการนั้นด้วย

(๓) อนึ่ง ขณะเมื่อ ถินมิตถนิวรณ์ มี ฌ ภาภายในจิตต ก็
ย่อมรู้ชัดว่า ถินมิตถนิวรณ์ มี ฌ ภาภายในจิตตของเรา หรือเมื่อ
ถินมิตถนิวรณ์ไม่มี ฌ ภาภายในจิตต ก็ย่อมรู้ชัดว่าถินมิตถนิวรณ์ไม่มี
ฌ ภาภายในจิตตของเรา อนึ่ง ความที่ถินมิตถนิวรณ์อันยังไม่เกิดขึ้น
ย่อมเกิดขึ้นด้วยประการใด ย่อมรู้ชัดประการนั้นด้วย อนึ่ง ถินมิตถ
นิวรณ์ที่เกิดขึ้นแล้ว ถูกประหารเสียได้ด้วยประการใด ย่อมรู้ชัด
ประการนั้นด้วย อนึ่ง ความที่ถินมิตถนิวรณ์ถูกประหาร ไม่เกิดขึ้น
ได้อีกด้วยประการใด ย่อมรู้ชัดประการนั้นด้วย

(๔) อนึ่ง ขณะเมื่อ อุทธัจจกุกกุกจนิวรณ์ มี ฌ ภาภายใน
จิตต ก็ย่อมรู้ชัดว่า อุทธัจจกุกกุกจนิวรณ์ มี ฌ ภาภายในจิตตของเรา
หรือเมื่ออุทธัจจกุกกุกจนิวรณ์ไม่มี ฌ ภาภายในจิตต ก็ย่อมรู้ชัดว่า
อุทธัจจกุกกุกจนิวรณ์ไม่มี ฌ ภาภายในจิตตของเรา อนึ่ง ความที่
อุทธัจจกุกกุกจนิวรณ์อันยังไม่เกิดขึ้น ย่อมเกิดขึ้นด้วยประการใด
ย่อมรู้ชัดประการนั้นด้วย อนึ่ง อุทธัจจกุกกุกจนิวรณ์ที่เกิดขึ้นแล้ว
ถูกประหารเสียได้ด้วยประการใด ย่อมรู้ชัดประการนั้นด้วย อนึ่ง
ความที่อุทธัจจกุกกุกจนิวรณ์ถูกประหาร ไม่เกิดขึ้นได้อีกด้วยประการ
ใด ย่อมรู้ชัดประการนั้นด้วย

(๕) อนึ่ง ขณะเมื่อ วิจิกิจฉานนิวรณ์ มี ฌ ภาภายในจิตต ก็
ย่อมรู้ชัดว่า วิจิกิจฉานนิวรณ์ มี ฌ ภาภายในจิตตของเรา หรือเมื่อ
วิจิกิจฉานนิวรณ์ไม่มี ฌ ภาภายในจิตต ก็ย่อมรู้ชัดว่าวิจิกิจฉานนิวรณ์
ไม่มี ฌ ภาภายในจิตตของเรา อนึ่ง ความที่วิจิกิจฉานนิวรณ์อันยังไม่
เกิดขึ้น ย่อมเกิดขึ้นด้วยประการใด ย่อมรู้ชัดประการนั้นด้วย อนึ่ง
ความที่วิจิกิจฉานนิวรณ์ที่เกิดขึ้นแล้วถูกประหารเสียได้ด้วยประการใด

ย่อมรู้ชัดประการนั้นด้วย อนึ่ง ความทวิจิกิจฉานัรวรณถูกประหาร ไม่
เกิดขึ้นได้อีกด้วยประการใด ย่อมรู้ชัดประการนั้นด้วย

คืออย่างนี้ ภิกขุย่อมตามเห็นธัมมภายใน ขณะธัมมภายใน
ปรากฏ ย่อมตามเห็นธัมมภายนอก ขณะธัมมภายนอกปรากฏ ย่อม
ตามเห็นธัมมทั้งภายในภายนอก ขณะธัมมภายในหรือภายนอก
ปรากฏ ย่อมตามเห็นความเกิดขึ้นของธัมมด้วย ย่อมตามเห็นความ
เสื่อมไปดับไปของธัมมด้วย ย่อมตามเห็นทั้งความเกิดขึ้นด้วย ทั้ง
ความเสื่อมไปดับไปของธัมมด้วย เป็นผลสืบตามระลึกรู้ขณะเมื่อ
ธัมมารมณ์ปรากฏอยู่เฉพาะหน้า แต่เพียงสักว่ารู้ด้วยญาณ แต่เพียง
สักว่าตามระลึกรู้ด้วยสติ ย่อมเป็นผู้สิ้นทานอันตณฺหาและทิฏฐิไม่
อาศัยอยู่ด้วย ย่อมไม่ยึดมั่นถือมั่นอะไร ๆ ในโลกด้วย

ภิกขุทั้งหลาย ภิกขุย่อมพิจารณาเห็น ธัมม ใน ธัมม คือ
นัรวรณ ๕ อยู่เนือง ๆ อย่างนี้แล

อธิบาย ธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน

ธัมม ในที่นี้คือ ธัมมารมณ์ แปลว่า ธรรมชาติที่เป็นอารมณ์
ของใจ ได้แก่ ธัมมายตน

พระผู้มีพระภาคทรงแสดง รูปขันธ์ เวทนาขันธ์ วิญญาณ
ขันธ์ มาแล้วโดยลำดับตามควรแก่ความปรากฏชัดเห็นได้ง่าย ยัง
เหลืออีก ๒ ขันธ์ คือ สัญญาขันธ์ และ สังขารขันธ์ ทรงแสดง
ไว้ใน ธัมมานุปัสสนา

มีข้อที่ควรสังเกตสำหรับการถอเอาปรมัตถสภาวะธัมมของ
อารมณ์มาเป็นเครื่องกำหนดวิปัสสนา ดังนี้คือ จิตตและเจตสิก ย่อม
ประกอบกันเป็นขันธ์ ๔ เพราะจิตตเกิดขึ้นทุกครั้งต้องมีเจตสิกเกิด
ร่วมด้วยกันเสมอไป จิตตานุปัสสนา คือการกำหนดจิตตซึ่งมีเจตสิก

ประกอบได้อธิบายมาแล้ว ในอัมมานุสฺสณานคือการกำหนดเจตสิก
ที่เข้าประกอบกับจิต

อธิบาย นีวรณ บัพพ

นีวรณ แปลว่า ธรรมเป็นเครื่องกางกั้นความดี
นีวรณ มี ๕ ประการ คือ

(๑) กามฉนฺทนีวรณ แปลว่า ความรักใคร่ชอบใจใน
กามคุณ ๕ ประการ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพ เป็นเครื่อง
กางกั้นความดี องค์กรมีได้แก่ โลกเจตสิก

(๒) พยาปาทนีวรณ แปลว่า ความพยาบาท เป็นเครื่อง
กางกั้นความดี องค์กรมีได้แก่ โทสเจตสิก

(๓) ถินมิตฺตนีวรณ แปลว่า ความหคหู่และง่วงงุนเป็น
เครื่องกางกั้นความดี องค์กรมีได้แก่ ถินมิตฺตเจตสิก

(๔) อุตฺตจจกุกฺกัจจนีวรณ แปลว่า ความฟุ้งซ่านและ
รำคาญเป็นเครื่องกางกั้นความดี องค์กรมีได้แก่ อุตฺตจจกุกฺกัจ
เจตสิก

(๕) วิจิกิฉณานีวรณ แปลว่า ความสงสัย เป็นเครื่อง
กางกั้นความดี องค์กรมีได้แก่ วิจิกิฉณาเจตสิก

เจตสิก นีวรณ ๕ เป็น สังขารขันธ์ จิตตทริยเป็น วิญญานขันธ์
ธรรมภายใน ได้แก่ จิตตเจตสิกเข้าประกอบ ธรรมภายนอก ได้แก่
เจตสิกที่เข้ามาประกอบกับจิตตนั้น

วิธีกำหนดวิปัสสนาสติปัฏฐาน

คืออย่างนี้ ให้เป็นผู้มีสติสัมปชัญญะตามเห็นธรรมารมณ์ภายใน
ใน ขณะเมื่อธรรมารมณ์ภายในปรากฏ ให้ตามเห็นธรรมารมณ์
ภายนอก ขณะเมื่อธรรมารมณ์ภายนอกปรากฏ ให้ตามเห็นธรรมารมณ์
ทั้งภายในด้วยทั้งภายนอกด้วย ขณะเมื่อธรรมารมณ์ภายในหรือภายใน
นอกปรากฏ ให้ตามเห็นความเกิดขึ้นของธรรมารมณ์ด้วย ให้ตามเห็น

ความเสื่อมไปคืบไปของธัมมามรณด้วย ให้ตามเห็นทั้งความเกิดขึ้น
 ด้วยทั้งความเสื่อมไปคืบไปของธัมมามรณนั้นด้วย ให้มีสติตามระลึก
 รู้ขณะเมื่อธัมมามรณมาปรากฏเป็นปัจจุบันอยู่เฉพาะหน้า แต่เพียง
 สักว่ารด้วยญาณคือปัญญาสัมมาทิฐิ ถอเอาแต่ปรมาตถสภาวะธัมม
 เป็นเครื่องกำหนด เพ่งให้เห็นชัดว่าเป็นอนิจจัง ไม่เที่ยง หรือทุกข์
 เป็นทุกข์ หรือ อนัตตา ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา แต่
 เพียงสักว่าตามระลึกด้วยสติ คือ ตามระลึกปรมาตถสภาวะของ
 อารมณทเกิดชนเสื่อมไปคืบไปตามที่เป็นจริงเท่านั้น (ไม่ต้องท่องบ่น
 หรือวิจารณ์ใด ๆ ทั้งสิ้น เพราะการท่องบ่นหรือการวิจารณ์นั้น
 ก็คือการถอเอาบัญญัติธรรมของโลกนั่นเอง) เว้นเสียจากความ
 ยินดีและความอยากได้ เว้นเสียจากความยินร้ายและโทส เว้น
 เสียจากโมห คือความหลง ถอเอาบัญญัติธรรมของโลกเป็นเครื่อง
 กำหนด เว้นเสียจากทิฐิ คือความเห็นผิดยึดมั่นถือมั่นในสัญญา
 ชนัและสังขารชนั (ชนั ๕) ว่าเป็นนิจ เป็นของเที่ยง สุข เป็น
 สุข อตต เป็นสัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา
 อย่างนั้นคือ การตามเห็น ธรรมใน ธรรม คือ นิวรณ์ ๕ อยู่
 เอง ๆ

[๒] ขนธ ปพพ

ภิกขุทั้งหลาย ขออันยังมียอก ภิกขุยอมตามเห็น ธรรม ใน
 ธรรม คือ อุปาทานกัชนั ๕ อยู่เอง ๆ

ภิกขุทั้งหลาย อย่างไรก็ตาม ภิกขุยอมตามเห็นธรรม ใน ธรรม
 คือ อุปาทานกัชนั ๕ อยู่เอง ๆ

ภิกขุทั้งหลาย ภิกขุในพุทธศาสนานี้ ย่อมตามเห็นดังนี้ คือ

(๑) อย่างนั้นคือ รูป อย่างนั้นคือ ความเกิดขึ้นของรูป
 อย่างนั้นคือ ความดับไปของรูป

(๒) อย่างนคฺอ เวทนา อย่างนคฺอ ความเกิดขึ้นของเวทนา
อย่างนคฺอ ความดับไปของเวทนา

(๓) อย่างนคฺอ สัญญา อย่างนคฺอ ความเกิดขึ้นของสัญญา
อย่างนคฺอ ความดับไปของสัญญา

(๔) อย่างนคฺอ สังขาร อย่างนคฺอ ความเกิดขึ้นของสังขาร
อย่างนคฺอ ความดับไปของสังขาร

(๕) อย่างนคฺอ วิญญาณ อย่างนคฺอ ความเกิดขึ้นของ
วิญญาณ อย่างนคฺอ ความดับไปของวิญญาณ

คืออย่างน ความเหมือนกันกับในท้ายบทนี้บรรณปัฟ

ภิกขุทั้งหลาย ภิกษุย่อมตามเห็น ธรรม ใน ธรรม คือ
อุปาทานักขันธ ๕ อยู่เนื่อง ๆ อย่างนแล

อธิบาย ขันธ บัฟ

พระผู้มีพระภาคตรัสเทศนา ขันธ ๕ ไว้ในหมวด ธรรมมา
นุสัสสนาสตบปัฏฐาน ดังนี้ หมายถึง ให้รู้จักขันธ ๕ ความเกิดขึ้น
ของขันธ ๕ ความดับของขันธ ๕ และ ให้กำหนดองค์ธรรมของ
อุปาทานักขันธ ๕ ที่ปรากฏเป็นอารมณ์ของจิตตทางมโน

ขณฺฐ แปลว่า กอง คำว่า กอง ในที่นี้ ไม่ใช่กองอย่างกอง
ข้าว กองทราย หมายถึงกองธรรมทั้ง ๕ มีรูปเป็นต้น ซึ่งประกอบ
พร้อมด้วยธรรม ๑๑ ประการคือ อดีต อนาคต ปัจจุบัน อชฌัตต
พหิทท โอฬาริก สุขุม หีน ปณีต ทูร สันติก ดังนี้ เรียกว่า กองรูป
ส่วนกองเวทนา กองสัญญา กองสังขาร กองวิญญาณ ก็ประกอบ
พร้อมด้วยธรรม ๑๑ ประการเหมือนกัน

อีกนัย ขณฺฐ แปลว่า สุนฺญ คือทรงไว้ซึ่งความสุญ หมายถึง
ความว่า ขันธ ๕ นี้ย่อมทรงไว้ซึ่งสภาพความเกิดขึ้นแล้วก็มีแต่ต้อง
แตกดับสูญไป เปล่าจากแก่นสาร

นิพพาน เป็น จันทรวิมุตต พ้นจากการนับเป็นขันธ เพราะ
 นิพพาน ไม่ได้ประกอบพร้อมด้วยธัมมทั้ง ๑๑ ประการนั้น และ
 นิพพาน มีลักษณะ เป็นสันติสุข ไม่มีเกิดดับ

จัดโดยปรมาตถสภาวะ ขันธ ๕ คือ

(๑) รูปขันธ์ แปลว่า กองรูป องค์ธัมมได้แก่รูป ๒๘ มี
 ลักษณะแตกดับ หรือผันแปรเพราะความร้อนหรือเย็น เป็น รูปธัมม

(๒) เวทนาขันธ์ แปลว่า กองเวทนา องค์ธัมมได้แก่
 เวทนา เจตสิก ๑ ดวง มีลักษณะเสวยรสแห่งอารมณ์ คือ ทุกข์ สุข
 ไม่ทุกข์ไม่สุข เป็นนามเจตสิก นามธัมม

(๓) สัญญาขันธ์ แปลว่า กองสัญญา องค์ธัมมได้แก่
 สัญญาเจตสิก ๑ ดวง มีลักษณะจำได้หมายรู้ เป็นนามเจตสิก
 นามธัมม

(๔) สงขารขันธ์ แปลว่า กองสังขาร องค์ธัมมได้แก่
 เจตสิก ๕๐ ดวง ที่เหลือจากเวทนาและสัญญาเจตสิก มีลักษณะ
 ประทุษร้ายให้พิเศษ เป็นนามเจตสิก นามธัมม

(๕) วิญญาณขันธ์ แปลว่า กองวิญญาณ องค์ธัมมได้
 แก่จิตตทั้งหมด โดยสังเขป ๘๕ ดวง โดยวิถถาร ๑๒๑ ดวง
 มีลักษณะรู้อารมณ์ คตินักอารมณ์ เป็นนามจิตต นามธัมม

ความเกิดขึ้นของขันธ ๕

การปรากฏขึ้นของอารมณ์ให้รู้ทุก ๆ ครั้ง จะเป็นโดยทาง
 ทวารใดก็ตาม ขันธทั้ง ๕ ย่อมเกิดพร้อมทุกครั้ง ดังนี้ คือ

ขณะรู้อารมณ์ทางตา คือเมื่อตาเห็นรูป ตา คือ จักขุปสาทรูป
 เป็นอายตณภายใน สัมผัส คือ รูปารมณ์ เป็นอายตณภายนอก ทั้ง ๒
 อย่างนี้เป็น รูปขันธ เมื่อมีแสงสว่างและการประจวบกันก็เป็นปัจจัย
 ให้เกิด วิญญาณขันธ คือ จักขุวิญญาณจิตต เมื่อจิตตเกิดขึ้นแล้ว

ก็เป็นปัจจัยให้เกิดเจตสิกจำพวก สังขารชั้น เวทนาชั้น สัญญาชั้น เข้าประกอบพร้อม จึงเกิดอาการ เห็น ชื่นได้

เจตสิกจำพวก สังขารชั้น คือ ผัสสเจตสิก ทำจิตให้กระทบอารมณ์ เจตนาเจตสิก เจตนาให้สำเร็จในการรู้อารมณ์ คตินกอารมณ์ เอกัคคตาเจตสิก ทำจิตให้ตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์ ขวตินทรยเจตสิก รักษาจิตให้ดำรงอยู่ได้ตลอดจิตวิขณะ มนสิการเจตสิก น้อมจิตไปสู่อารมณ์

เจตสิกจำพวก เวทนาชั้น คือ เวทนาเจตสิก เสวยรสแห่งอารมณ์ มี สุขเวทนา หรือ ทุกขเวทนา หรือ อทุกขมสุขเวทนา เจตสิกจำพวก สัญญาชั้น คือ สัญญาเจตสิก ความจำได้หมายรู้

ขณะรู้อารมณ์ทางหู จมูก ลิ้น กาย ใจ ชั้นทั้ง ๕ ย่อมเกิดพร้อมโดยนัยเดียวกัน ต่างกันโดย ทวาร กับ อารมณ์ เท่านั้น

ความดับของชั้น ๕

เมื่อชั้น ๕ ประชุมพร้อมโดยอาศัย ธรรมทั้งหลาย ดังกล่าวแล้ว เป็นเหตุปัจจัยให้แกกันและกันทำให้รู้อารมณ์ทางทวารทั้ง ๖ ทวารใดทวารหนึ่งดับแล้ว หากธรรมทั้งหลายเหล่านั้น แม้จะเป็นอันใดอันหนึ่งก็ตาม สันเหตุสันปัจจัยดับลง อันอื่น ๆ ก็ต้องดับตามลงด้วย การได้รู้อารมณ์ทางทวารนั้น ๆ ก็สันลง ดับลง คือ ชั้น ๕ ดับ

อุปาทาน แปลว่า ความยึดมั่นถือมั่น องค์ธรรมใดแก่ โลก และทัญญูเจตสิก เป็นสังขารชั้น

อุปาทานมี ๔ ประการ คือ

(๑) กามอุปาทาน แปลว่า ความยึดมั่นถือมั่นในกาม คือ มีความรักใคร่ติดใจในอารมณ์ มี รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพ องค์ธรรมใดแก่ โลกเจตสิก ที่ประกอบกับโลภมูลจิต

(๒) ทิฏฐุปาทาน แปลว่า ความยึดมั่นถือมั่นในความเห็นผิด องค์ธรรมได้แก่ ทิฏฐิเจตสิก ที่ประกอบกับโลภมูลจิต

(๓) สลัพพตูปาทาน แปลว่า ความยึดมั่นถือมั่นในสัลและข้อปฏิบัตินอกพระพุทธศาสนา องค์ธรรมได้แก่ ทิฏฐิเจตสิก

(๔) อตฺตวาทุปาทาน แปลว่า ความยึดมั่นถือมั่นในวาทว่าอัตตตนแหละเป็นตัวตน เป็นของเที่ยง องค์ธรรมได้แก่ ทิฏฐิเจตสิก

ปัญจอุปาทานกัณฑ์

ปัญจอุปาทานกฺขนฺธ แปลว่า ความยึดมั่นถือมั่นในชั้น ๕ คือ

(๑) รูปอุปาทานกฺขนฺธ แปลว่า ยึดมั่นถือมั่นในกองรูปที่มาปรากฏเป็นอารมณ์ คืออยากได้รูปพร้อมด้วยความเห็นผิด

(๒) เวทณูปาทานกฺขนฺธ แปลว่า ยึดมั่นถือมั่นในกองเวทนาที่มาปรากฏเป็นอารมณ์ คืออยากได้เวทนาพร้อมด้วยความเห็นผิด

(๓) สัญญูปาทานกฺขนฺธ แปลว่า ยึดมั่นถือมั่นในกองสัญญาที่มาปรากฏเป็นอารมณ์ คืออยากได้สัญญาพร้อมด้วยความเห็นผิด

(๔) สงฺขารูปาทานกฺขนฺธ แปลว่า ยึดมั่นถือมั่นในกองสังขาร คืออยากได้สังขารพร้อมด้วยความเห็นผิด

(๕) วิญญานูปาทานกฺขนฺธ แปลว่า ยึดมั่นถือมั่นในกองวิญญาน คืออยากได้วิญญานพร้อมด้วยความเห็นผิด สำหรับในกองวิญญานนี้ อุปาทานทั้ง ๔ จะเกิดได้แต่เฉพาะโลกียจิต ๘๑ ดวงเท่านั้น

ความเกิดขึ้นของอุปาทาน

ความเกิดขึ้นของอุปาทาน คือ ขณะชั้น ๕ เกิด อารมณ์ในกองรูป หรือกองเวทนา หรือกองสัญญา หรือกองสังขาร หรือกอง

วิญญูญาณ อันใดอันหนึ่งซึ่งเป็นที่น่ารักใคร่ชอบใจปรากฏชัดขึ้นให้รู้
หากขาดสติสัมปชัญญะตามรู้เห็นในความจริงอันเป็นปรมาตถสัจ
แต่ตามรู้เห็นในความจริงของโลกอันเป็นสมมติบัญญัติสัจ จึงเป็น
เหตุให้ อุปาทานทั้ง ๔ อันมีโลภและทิฏฐิอาศัยเกิดขึ้น คือยึดมั่น
ถือมั่นในขั้น ๕ อยากได้พร้อมด้วยความเห็นผิดในอารมณ์ที่ปรากฏ
นั้นว่าเป็นของเที่ยง เป็นสุข เป็นสัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา สวयงาม

อุปาทาน ๔ อันได้แก่ โลภ และ ทิฏฐิ นี้ พระผู้มีพระภาค
ตรัสว่าเป็น กิเลสวัฏฏ เป็นเหตุให้เกิด กัมมวัฏฏ คือเมื่อเกิดขึ้นใน
ขั้น ๕ ซึ่งมาปรากฏเป็นอารมณ์ได้แล้ว ความอยากได้เพราะความ
เห็นผิด ว่าเป็นของเที่ยง เป็นสุข เป็นสัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา
สวยงาม จึงเป็นเหตุให้เกิด เจตนาภิมม ซึ่งเป็น วัฏฏคามินีกุศล
และอกุศล อันจักให้ผลต้องเวียนว่ายตายเกิดอยู่ใน สังสารวัฏฏ คือ
ชาติภพต่าง ๆ

กัมมวัฏฏ เป็นเหตุให้เกิด วิปากวัฏฏ คือเมื่อ เจตนาภิมม
ซึ่งเป็นวัฏฏคามินีเกิดขึ้นแล้ว เป็นเหตุให้เกิดวิปาก ได้ ปฏิสนธิ
ขั้น ๑ มีชาติกำเนิดขึ้นในภพต่าง ๆ ตามสมควรแก่เจตนาภิมม นั้น ๆ

วิปากวัฏฏ เป็นเหตุให้เกิด กิเลสวัฏฏ คือ เมื่อได้ปฏิสนธิ
ขั้น ๑ เกิดขึ้นในภพอีกแล้ว หากว่ายังไม่ปล่อยให้อุปาทานนั้นยังเกิดขึ้น
ในสันดานได้อีก กิเลสวัฏฏก็เกิดขึ้นอีก เป็นเหตุให้เกิดกัมมวัฏฏ
และวิปากวัฏฏ วนกันอยู่ตง้นหาประมาณมิได้

ต่อเมื่อใดได้พบพระพุทธศาสนา ได้ศึกษาเล่าเรียนจนมี
สัทธาแก่กล้า เพราะรู้แจ้งเห็นจริงในคำสอนของพระพุทธเจ้าว่า
การมีขั้น ๕ อยู่ในภพต่าง ๆ นั้นเป็นทุกข์ทั้งสน มีทุกข์เวทนา คือ
ความไม่สบายกาย ไม่สบายใจเป็นต้น และทุกข์เพราะความคับ
ของขั้น ๑ ทุกชาติทุกภพ และพระพุทธเจ้ายังสอนวิธีการดับทุกข์

เหล่านี้ไว้อีกด้วย ได้แก้ไขประกอบมัคคกัมม อันเป็น วิวัฏฏ
คามินีกุศล ซึ่งสามารถตัดทอนถอนราก อกาทาน อันเป็นต้นเหตุ
แห่งสังสารวัฏฏได้ และวิวัฏฏคามินีกุศลนั้นก็คือการปฏิบัติวิปัสสนา
สติปัฏฐาน ซึ่งมีสอนไว้แต่เฉพาะในพระพุทธศาสนานี้เท่านั้น
สามารถนำสัตว์ทั้งหลายดำเนินไปสู่ความพ้นทุกข์ ได้รับสันติสุข

วิธีกำหนดวิปัสสนาสติปัฏฐาน

คืออย่างนี้ ขณะชั้น ๕ ปรากฏเป็นอารมณ์ชน ปรมัตถ
สภาวะธัมมอันใดอันหนึ่งที่เกิดขึ้นแก่ความรู้สึกให้กำหนดปรมัตถ
สภาวะธัมมอันนั้นแต่คนเดียว ทุก ๆ ครึ่งทนาที ๕ เกิด วิธีกำหนด
ก็เป็นทำนองเดียวกันในนิเวศน์ปพ

อย่างนี้คือ การตามเห็น ธัมม ใน ธัมม คือ อุปาทาชั้น ๕

[๓] आयตน पप

ภิกขุทั้งหลาย ขอน้อมยังมียูก ภิกขุย่อมตามเห็น ธัมม ใน
ธัมม คือ आयตนภายใน ๖ และอายตนภายนอก ๖

ภิกขุทั้งหลาย อย่างไรก็ตาม ภิกขุย่อมตามเห็นธัมมในธัมม คือ
อายตนภายใน ๖ และอายตนภายนอก ๖

(๑) ภิกขุทั้งหลาย ภิกขุในพุทธศาสนานี้ ย่อมรู้จัก ตา
ด้วย ย่อมรู้จัก รูป ด้วย อนึ่ง สังโยชน ย่อมเกิดชนาสัยตาและ
รูปทั้ง ๒ นั้นอันใด ย่อมรู้ชัดอันนั้นด้วย อนึ่งความที่สังโยชนอัน
ยังไม่เกิดชน ย่อมเกิดชนด้วยประการใด ย่อมรู้ชัดประการนั้นด้วย
อนึ่งความที่สังโยชนอันเกิดชนแล้ว ถูกประหารเสียได้ด้วยประการ
ใด ย่อมรู้ชัดประการนั้นด้วย อนึ่งความที่สังโยชนถูกประหาร
ไม่เกิดชนได้อีกด้วยประการใด ย่อมรู้ชัดประการนั้นด้วย

(๒) ย่อมรู้จัก หู ด้วย ย่อมรู้จัก เสียง ด้วย อนึ่ง สังโยชน

ย่อมเกิดชนาสัยหและเสยงทั้ง ๒ นนอันใด ย่อมรู้ชคอนนนวน
 อนึ่งความทสียงโยชนอนยังไมเกิดชน ย่อมเกิดชนทวยประการใด
 ย่อมรู้ชคประการนนวน อนึ่งความทสียงโยชนอนเกิดชนแลว ถูก
 ประหารเสยงไคทวยประการใด ย่อมรู้ชคประการนนวน อนึ่งความ
 ทสียงโยชนถูกประหารไมเกิดชนไคอีกทวยประการใด ย่อมรู้ชค
 ประการนนวน

(๓) ย่อมรู้จัก จมูก ทวย ย่อมรู้จัก กลืน ทวย อนึ่ง สียงโยชน
 ย่อมเกิดชนอาสัยจุมกและกลืนทั้ง ๒ นนอันใด ย่อมรู้ชคอนนนวน
 อนึ่งความทสียงโยชนอนยังไมเกิดชน ย่อมเกิดชนทวยประการใด
 ย่อมรู้ชคประการนนวน อนึ่ง ความทสียงโยชนอนเกิดชนแลว ถูก
 ประหารเสยงไคทวยประการใด ย่อมรู้ชคประการนนวน อนึ่งความ
 ทสียงโยชนถูกประหาร ไมเกิดชนไคอีกทวยประการใด ย่อมรู้ชค
 ประการนนวน

(๔) ย่อมรู้จัก ลิ้น ทวย ย่อมรู้จัก รส ทวย อนึ่ง สียงโยชน
 ย่อมเกิดชนอาสัยลนและรสทั้ง ๒ นนอันใด ย่อมรู้ชคอนนนวน
 อนึ่งความทสียงโยชนอนยังไมเกิดชน ย่อมเกิดชนทวยประการใด
 ย่อมรู้ชคประการนนวน อนึ่งความทสียงโยชนอนเกิดชนแลว ถูก
 ประหารเสยงไคทวยประการใด ย่อมรู้ชคประการนนวน อนึ่งความ
 ทสียงโยชนถูกประหาร ไมเกิดชนไคอีกทวยประการใด ย่อมรู้ชค
 ประการนนวน

(๕) ย่อมรู้จัก กาย ทวย ย่อมรู้จัก โผฏฐัพพ ทวย อนึ่ง
 สียงโยชน ย่อมเกิดชนอาสัยกายและโผฏฐัพพทั้ง ๒ นนอันใด ย่อม
 รชคอนนนวน อนึ่งความทสียงโยชนอนยังไมเกิดชน ย่อมเกิดชน
 ทวยประการใด ย่อมรู้ชคประการนนวน อนึ่งความทสียงโยชนอน
 เกิดชนแลว ถูกประหารเสยงไคทวยประการใด ย่อมรู้ชคประการนนวน

ด้วย อนึ่งความที่สังโยชนถูกประหาร ไม่เกิดขึ้นได้อีกด้วยประการ
ใด ย่อมรู้ชัดประการนั้นด้วย

(๖) ย่อมรู้จัก ใจ ด้วย ย่อมรู้จัก อารมณ์ของใจ ด้วย
อนึ่ง สังโยชน ย่อมเกิดขึ้นอาศัยใจและอารมณ์ของใจทั้ง ๒ นั้นอันใด
ย่อมรู้ชัดก่อนนั้นด้วย อนึ่งความที่สังโยชนอันยังไม่เกิดขึ้น ย่อม
เกิดขึ้นด้วยประการใด ย่อมรู้ชัดประการนั้นด้วย อนึ่งความที่
สังโยชนอันเกิดขึ้นแล้ว ถูกประหารเสียได้ด้วยประการใด ย่อมรู้
ชัดประการนั้นด้วย อนึ่งความที่สังโยชนถูกประหาร ไม่เกิดขึ้น
ได้อีกด้วยประการใด ย่อมรู้ชัดประการนั้นด้วย

คืออย่างนี้ ความที่ขบถเหมือนกันกับในนิรวณปัพพ

ภิกขุทั้งหลาย ภิกษุย่อมตามเห็น ธรรม ใน ธรรม คือ อายตน
ภายใน ๖ และอายตนภายนอก ๖ อยู่เนื่อง ๆ อย่างนี้แล

อธิบาย อายตน บัพพ

พระผู้มีพระภาคตรัสเทศนา อายตนภายใน ๖ และภายนอก ๖
ไว้ใน ธรรมานุสัสสนาสติปัฏฐาน ดังนี้ หมายถึง (๑) ให้รู้จัก
อายตนภายใน ๖ อายตนภายนอก ๖ (๒) ให้รู้จักสังโยชน ๑๐
(๓) ให้รู้ว่าสังโยชนที่เกิดขึ้นนั้นเป็นสังโยชนอย่างใด อาศัยอายตน
ภายในเกิด หรืออาศัยอายตนภายนอกเกิด (๔) ให้รู้ว่าสังโยชน
ที่ยังไม่เกิดจะเกิดขึ้นได้อย่างไร (๕) ให้รู้ว่า การประหารสังโยชน
นั้นประหารอย่างไร (๖) ให้รู้ว่า สังโยชนที่ถูกประหารแล้ว ไม่
เกิดขึ้นได้อย่างไร

อายตนภายใน ๖ และอายตนภายนอก ๖ คือ

(๑) จกฺขายตฺน (จักขุธาตุ) คือ ทวารตา องค์ฉมิมได้แก่
จักขุปสาทรูป เป็น รูปภายใน เป็นเครื่องรับสัมผัสรูปารมณ์

(๒) รูปายตน (รูปธาตุ) คือ สัมผัส อังคัมมิได้แก่ รูปารมณ์ เป็น รูปภายนอก เป็นเครื่องสัมผัสทางตา

(๓) โสตายตน (โสธธาตุ) คือ ทวารหู อังคัมมิได้แก่ โสตปสาทรูป เป็น รูปภายใน เป็นเครื่องสัมผัสทางหู

(๔) สัททายตน (สัทธาธาตุ) คือ เสียง อังคัมมิได้แก่ สัททารมณ์ เป็น รูปภายนอก เป็นเครื่องสัมผัสทางหู

(๕) ฆานายตน (ฆานธาตุ) คือ ทวารจมูก อังคัมมิได้แก่ ฆานปสาทรูป เป็น รูปภายใน เป็นเครื่องสัมผัสทางจมูก

(๖) กณฺธายตน (กณฺธธาตุ) คือ กลิ่น อังคัมมิได้แก่ กณฺธารมณ์ เป็น รูปภายนอก เป็นเครื่องสัมผัสทางจมูก

(๗) จีวฺหายตน (จีวหาธาตุ) คือ ทวารลิ้น อังคัมมิได้แก่ จีวหาปสาทรูป เป็น รูปภายใน เป็นเครื่องสัมผัสทางลิ้น

(๘) รสายตน (รสธาตุ) คือ รส เปรี๊ยะ เค็ม ขม เผ็ด ฝาด หวาน มัน อังคัมมิได้แก่ รสารมณ์ เป็น รูปภายนอก เป็นเครื่องสัมผัสทางลิ้น

(๙) กายายตน (กายธาตุ) คือ ทวารกาย อังคัมมิได้แก่ กายปสาทรูป เป็น รูปภายใน เป็นเครื่องสัมผัสทางกาย

(๑๐) โผฏฐัพพายตน (โผฏฐัพพธาตุ) คือ เย็น ร้อน อ่อน แข็ง อังคัมมิได้แก่ โผฏฐัพพารมณ์ เป็น รูปภายนอก เป็นเครื่องสัมผัสทางกาย

(๑๑) มนายตน (มโนธาตุ) คือ ทวารใจ ใจรู้ในทวารทั้ง ๖ ใจรู้ในอารมณ์ทั้ง ๖ ใจคิดนึกในทวารทั้ง ๖ ใจคิดนึกในอารมณ์ทั้ง ๖ อังคัมมิได้แก่ มโนทวาร เป็น นามภายใน เป็นเครื่องสัมผัสทางใจ

(๑๒) ธมฺมายตน (ธัมมธาตุ) คือ ธรรมชาติที่ปรากฏให้

ใจรู้ (ในอภิมมัตถสังคห ว่า เจตสิก ๕๒ สุขุมรูป ๑๖ และ นิพพาน) องค์มมได้แก่ ธรรมารมณ เป็น รูปนามภายนอก เป็น เครื่องสัมผัสทางใจ

กิริยาอาการที่เคลื่อนไหวของรูป คืออวัยวะส่วนต่าง ๆ ใน ร่างกายเคลื่อนไหว ยืน เดิน นั่ง นอน เป็นต้น ก็เป็นอารมณ์ของใจ

อายตณ แปลได้หลายนัย คือ เป็นที่ประชุม เป็นที่อาศัย เป็น เหตุ หมายความว่า เป็นที่ประชุมของขันธ์ ๕ เป็นที่อาศัยของจิตต และเจตสิก คือโลภ โทส โมห อโลภ อโทส อโมห เป็นเหตุให้ เกิด กัมม วิปาก กิริยา ดังได้อธิบายมาแล้วในชั้นขัณฑ์

สงฺโยชน แปลว่า เป็นเครื่องร้อยรัด หมายความว่า เป็น เครื่องร้อยรัดสัตว์ไว้ ให้ติดอยู่ในวัฏฏทุกข์ คือ ให้ต้องเวียนว่าย ตายเกิดอยู่ในภพต่าง ๆ องค์มมของสงฺโยชนทั้ง ๑๐ นั้นเป็น สังขาร ขันธ์

สงฺโยชน มี ๑๐ ประการ คือ

(๑) กามราคสงฺโยชน แปลว่า ความกำหนัดยินดีอยากได้ ในกามารมณ เป็นเครื่องร้อยรัด องค์มมได้แก่ โลภเจตสิก

(๒) ปฏิฆสงฺโยชน แปลว่า ความโกรธ เป็นเครื่องร้อย รัด องค์มมได้แก่ โทสเจตสิก

(๓) มานสงฺโยชน แปลว่า การถือตัวว่าสูงกว่าผู้อื่น เป็น เครื่องร้อยรัด องค์มมได้แก่ มานเจตสิก

(๔) ทิฏฐิสงฺโยชน แปลว่า ความเห็นผิด เป็นเครื่องร้อยรัด องค์มมได้แก่ ทิฏฐิเจตสิก

(๕) วิจิกิจฉาสงฺโยชน แปลว่า ความสงสัย เป็นเครื่อง ร้อยรัด องค์มมได้แก่ วิจิกิจฉาเจตสิก

(๖) ภวราคสังโยชน แปลว่า ความกำหนัดยินดีอยากได้
ในภพ เป็นเครื่องร้อยรัด องค์ธรรมได้แก่ โลภเจตสิก

(๗) สีสัพพตปราคสังโยชน แปลว่า การถือถือและข้อ
ปฏิบัติ นอกจากพุทธศาสนา เป็นเครื่องร้อยรัด องค์ธรรมได้แก่
ทิฏฐิเจตสิก

(๘) อิสสาสังโยชน แปลว่า การอิจฉาริษยา เป็นเครื่อง
ร้อยรัด องค์ธรรมได้แก่ อิสสาเจตสิก

(๙) มัจฉริยสังโยชน แปลว่า ความตระหนี่ เป็นเครื่อง
ร้อยรัด องค์ธรรมได้แก่ มัจฉริยเจตสิก

(๑๐) อวิชชาสังโยชน แปลว่า ความไม่รู้ คือไม่รู้ที่ควร
ไปรู้ที่ไม่ควร เป็นเครื่องร้อยรัด องค์ธรรมได้แก่ โมหเจตสิก

สังโยชนอาสัยอายตนเกิดขึ้น ดังนี้ คือ

ขณะ อายตนภายใน กับ อายตนภายนอก ประจวบกัน
วิญญานจิตตเกิด และ เจตสิก เข้าประกอบ ชั้นที่ ๕ ย่อมเกิดพร้อม
เจตสิกจำพวกสังขารชั้นที่เหนือ เป็นต้นว่า สังโยชน ๑๐ ประการ
นี้ อย่างใดอย่างหนึ่ง ย่อมอาสัยเกิดขึ้นได้ ดังนี้ คือ ถ้า เกิดความ
รักใคร่ชอบใจ ตา ก็เป็นเหตุให้ กามราคสังโยชนอาสัย ตา เกิด
ถ้า เกิดความรักใคร่ชอบใจรูปารมณ ก็เป็นเหตุให้ กามราคสังโยชน
อาสัยรูปารมณเกิด ถ้า เกิดความรักใคร่ชอบใจ วิญญานจิตตที่รู้
อารมณ ก็เป็นเหตุให้ กามราคสังโยชนอาสัยวิญญานจิตตเกิด ถ้า
เกิดความรักใคร่ชอบใจในสภาวะธัมมอย่างใดอย่างหนึ่ง ก็เป็น
เหตุให้ กามราคสังโยชนอาสัยสภาวะธัมมอย่างนั้นเกิด ขณะ หู
ได้ยินเสียง จมูกได้รู้กลิ่น ลิ้นได้รู้รส กายได้รู้โผฏฐัพพ ใจได้
รู้ธัมมารมณ ถ้าเกิดความรักใคร่ชอบใจในสภาวะธัมมอันใด ก็เป็น
เหตุให้กามราคสังโยชนอาสัยสภาวะธัมมอันนั้นเกิด

และในสังโยชน ๑๐ ประการนี้ สังโยชนอย่างใดอย่างหนึ่ง จะเกิดขึ้นได้ ย่อมแล้วแต่อาารมณ์ที่ปรากฏเป็นเหตุชักนำ คือ ถ้า อาารมณ์ นั้นน่าขง ก็เป็นเหตุให้ ปฏิฆสังโยชนเกิด ถ้าอาารมณ์นั้น น่าสงสัย ก็เป็นเหตุให้ วิจิกิจฉาสังโยชนเกิด ถ้าอาารมณ์นั้น น่าหวง แหนกก็เป็นเหตุให้ มัจฉริยะสังโยชนเกิด ดังนี้ เป็นต้น

ก็แลการที่สังโยชนต่าง ๆ อาศัยเกิดขึ้นได้ดังนี้ ก็เพราะ มี อวิชาสังโยชนซึ่งเป็นหัวหน้าใหญ่ของกิเลสตัณหาทั้งปวง เข้ามา ประกอบกับวิญญาณจิตที่รู้อารมณ์นั้น คือ ถอเอาบัญญัติธรรมอัน เป็นโลกียสัจจ จึงเป็นเหตุให้เกิด ทิฏฐิสังโยชน มีความเห็นผิด สลัปปตปราคาสังโยชน ถอสลและข้อปฏิบัติผิด หรือสังโยชน อื่น ๆ เกิดขึ้นอีก แล้วก็เกิด เจตนาที่มม อันเป็น วิวัฏฏคามินี รอยโรค สัตว์ไว้ในชาติภพต่าง ๆ

การประหารสังโยชน

การที่จะประหารสังโยชน หรือ กิเลสทั้งปวงได้นั้น ต้อง อาศัย วิชา มาเป็นเครื่อง ประหารอวิชา คือ ขณะอาารมณ์มา ปรากฏขึ้น ก็นำเอา วิชาซึ่งเป็นหัวหน้าใหญ่ของกุศลธรรมทั้งปวง ในทันทีหมายเอา สัมมาทิฏฐิในองค์อริยมัคค เข้ามาประกอบกับจิตที่ รู้อารมณ์นั้นเสีย เพราะวิชานี้ ถอเอาปรมัตถสภาวะอันเป็น อริยสัจจ จึงเป็นเหตุให้ มิจฉาทิฏฐิ เกิดไม่ได้ จะเกิดได้แต่ธัมม ฝายสัมมาทิฏฐิร่วมกัน เป็น มัคคกัมม อันเป็น วิวัฏฏคามินีกุศล สามารถ ละสังโยชนธัมมและกิเลสต่าง ๆ ที่ยังไม่เกิด ไม่ให้เกิด ประหารสังโยชนธัมมที่เกิดขึ้นแล้วและตั้งอยู่แล้วให้สิ้นไป

อาการที่สังโยชนดับ

ขณะอาารมณ์มาปรากฏนั้น ถ้ามี วิชา เข้ามาประกอบกับ วิญญาณจิตที่รู้อารมณ์ เพ่งให้เห็นความเป็น อนิจจ ทุกข์ อนัตตา

พร้อมด้วย สติ ตามระลึกรอารมณ์นั้น ตั้งแต่แรกเกิดขึ้น และตั้งอยู่
จนกระทั่งเสื่อมไปด้วยไป ตามความเป็นจริงที่ปรากฏอยู่เฉพาะหน้า
เว้นเสียจากความยินดียินร้าย ซึ่งตรงกับคำว่า สักว่าเห็นด้วยญาณ
สักว่าตามรู้ด้วยสติ ดังนั้นแล้ว เมื่ออารมณ์นั้นสนเหตุสนับสนุนปัจจัยดับลง
สังโยชนและกิเลสต่าง ๆ ที่ยังไม่เกิด ย่อมไม่เกิดได้ในอารมณ์นั้น
หรือสังโยชนและกิเลสต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นแล้ว และตั้งอยู่แล้วใน
อารมณ์นั้น ก็ต้องดับตามไปด้วย โดยยังไม่ทันได้ก่อให้เกิดเจตนา
กัมมอันเป็นวิภูฏคามินี การใช้วิชชามาเป็นเครื่องกำหนดอารมณ์
ย่อมสามารถละกิเลสและประหารกิเลสต่าง ๆ เสียให้ดับสิ้นไปด้วย
ประการฉะนี้

หรืออีกนัยหนึ่ง การรู้วักกิเลสต่าง ๆ อันใดได้ถูกประหาร
เป็นสมุจเฉทไปหมดแล้ว อันใดยังมีได้ถูกประหารนั้น รู้ได้ด้วย
ปัจจุเวกขณะญาณที่ตามรู้ต่อจากत्मคคจิตตผลจิตตเกิดแล้ว

คืออย่างนี้ ความเหมือนกันกับท้ายในบทนวรรคปพ

อย่างนี้คือ การตามเห็น ธรรม ใน ธรรม คือ อายตนภายใน

ใน ๖ และ อายตนภายนอก ๖

[๔] สุตต สมโพชฌงค ปพพ

ภิกขุทั้งหลาย ขออนุญาตอยู่อีก ภิกขุยอมตามเห็น ธรรม ใน
ธรรม คือ สัมโพชฌงค ๗ อยู่เนื่อง ๆ

ภิกขุทั้งหลาย อย่างไรก็ตามคือ ภิกขุยอมตามเห็นธรรม ใน ธรรม
คือ สัมโพชฌงค ๗ อยู่เนื่อง ๆ

(๑) ภิกขุทั้งหลาย ภิกขุในพุทธศาสนานี้ เมื่อ สติ
สัมโพชฌงค มี ณ ภายในจิตต ย่อมรู้ชัดว่า สติสัมโพชฌงคมี ณ
ภายในจิตต

หรือเมื่อสติสัมโพชฌงค์ไม่มี ณ ภายในจิตต ย่อมรู้ชัดว่า
สติสัมโพชฌงค์ไม่มี ณ ภายในจิตต

อนึ่งความที่สติสัมโพชฌงค์อันยังไม่เกิดขึ้น ย่อมเกิดขึ้นด้วย
ประการใด ย่อมรู้ชัดประการนั้นด้วย

อนึ่ง ความเจริญบริบูรณ์ของสติสัมโพชฌงค์ ที่เกิดขึ้นแล้ว
ย่อมเป็นด้วยประการใด ย่อมรู้ชัดประการนั้นด้วย

ตั้งแต่ข้อ (๒) ตามลำดับไปจนถึงข้อ (๗) มีเนื้อความเหมือน
กันกับข้อ (๑) สติสัมโพชฌงค์ ทุกประการ เปลี่ยนแต่องค์ธรรม
ดังนี้

(๒) ธัมมวิจย สัมโพชฌงค์

(๓) วิริย สัมโพชฌงค์

(๔) ปิตี สัมโพชฌงค์

(๕) ปัสสัทธิ สัมโพชฌงค์

(๖) สมาธิ สัมโพชฌงค์

(๗) อุเพกขา สัมโพชฌงค์

คืออย่างนี้ ความที่ายบทยเหมือนกันภายในวรรคที่

ภิกขุทั้งหลาย ภิกษุย่อมพิจารณาเห็น ธัมม ใน ธัมม คือ
สัมโพชฌงค์ ๗ อยู่เนื่อง ๆ อย่างนี้แล

อธิบาย สัตต สัมโพชฌงค์ บัพพ

พระผู้มีพระภาคตรัสเทศนา สัมโพชฌงค์ ๗ ไว้ในหมวด
ธัมมานุสัสสนาสติปัฏฐาน ดังนี้ หมายถึงให้กำหนดรู้องค์แห่ง
สัมโพชฌงค์ ๗ ว่า องค์ใดเกิดขึ้นแล้วหรือยังไม่เกิด องค์ใดที่ยัง
ไม่เกิดก็ให้ทำให้เกิดขึ้น และเมื่อเกิดขึ้นแล้วก็ให้ทำให้เจริญบริบูรณ์ขึ้น
จนเต็มอกัน

สมุโพชฌงค แปลว่า ธรรมอันเป็นเครื่องประกอบความตรัสรู้ โดยที่ มี ๗ ประการ เป็นสังขารชั้น

สมุโพชฌงค ๗ ประการ คือ

(๑) สติสมุโพชฌงค แปลว่า สติเป็นเครื่องประกอบความตรัสรู้ โดยที่ ในที่นี้หมายถึง สัมมาสติในองค์อริยมัคค คือ ตามระลึกรู้ในสติปัฏฐานทั้ง ๔ องค์ธรรมได้แก่ สติเจตสิก

(๒) ฌมมวิจยสมุโพชฌงค แปลว่า ปัญญาเครื่องสอดส่องธรรมเป็นเครื่องประกอบความตรัสรู้ โดยที่ ในที่นี้หมายถึง สัมมาทิฏฐิในองค์อริยมัคค คือปัญญาที่รู้จักอริยสัจ ๔ องค์ธรรมได้แก่ ปัญญินทรีย์เจตสิก

(๓) วิริยสมุโพชฌงค แปลว่า ความเพียรเป็นเครื่องประกอบความตรัสรู้ โดยที่ คือมีความเพียร ๔ ประการ (๑) เพียรเพื่อประหารอกุศลที่เกิดขึ้นแล้ว (๒) เพียรเพื่อไม่ให้เกิดอกุศลที่ยังไม่เกิด (๓) เพียรเพื่อให้กุศลที่ยังไม่เกิดให้เกิด (๔) เพียรเพื่อให้กุศลที่เกิดขึ้นแล้วเจริญขึ้น ในที่นี้หมายถึง สัมมาวายามในองค์อริยมัคค องค์ธรรมได้แก่ วิริยเจตสิก

(๔) ปฐิสมุโพชฌงค แปลว่า ความอิมเฉยใจเป็นเครื่องประกอบความตรัสรู้ โดยที่ ในที่นี้หมายถึง ปัตินันเกิดจากการได้สมาธิของกัมมัฏฐาน องค์ธรรมได้แก่ ปฐิเจตสิก

(๕) ปสฺสทฺธิสมุโพชฌงค แปลว่า ความมีจิตตและเจตสิกสงบเป็นเครื่องประกอบความตรัสรู้ โดยที่ ในที่นี้หมายถึง จิตตและเจตสิกสงบจากความว้าวุ่นและกระวนกระวาย อันเกิดจากการได้สมาธิของกัมมัฏฐาน องค์ธรรมได้แก่ ปสฺสทฺธิเจตสิก

(๖) สมาธิสมุโพชฌงค แปลว่า ความตั้งใจมั่นเป็นเครื่องประกอบความตรัสรู้ โดยที่ ในที่นี้หมายถึง สัมมาสมาธิในองค์อริย

มคค คือความมีจิตตังมั่นในอารมณ์ของสติปัฏฐาน ๔ องค์มีได้
แก่ เอกัคคตาเจตสิก

(๓) อุปेक्षाสมโพชฌงค แปลว่า การวางเฉยต่ออารมณ์
ในทันทีหมายถึงการทำให้เป็นกลาง ไม่ยินดียินร้ายต่ออารมณ์
ที่มาปรากฏ ไม่ว่าอารมณ์นั้นจะดีหรือไม่ดี องค์มีได้แก่ ตัตตร-
มัชฌัตตตาเจตสิก

วิธีกำหนดวิปัสสนาสติปัฏฐาน

คืออย่างนี้ ผู้ปฏิบัติต้องศึกษาให้รู้จักสมโพชฌงคทั้ง ๗ น
เสียก่อน เพราะมคคจะเจริญขึ้นได้จนถึงตรัสรู้ก็ต้องอาศัยสมโพช-
ฌงคทั้ง ๗ นเกิดขึ้นและเจริญบริบูรณ์เสมอกัน พึงเป็นผู้มีสติและ
สัมปชัญญะตามระลึกรอารมณ์ที่มาปรากฏเป็นปัจจุบันอยู่เฉพาะหน้า
โดยถือเอาแต่ปรมาตถสภาวะธรรมเป็นเครื่องกำหนดตังแต่แรกเกิด จน
กระทั่งดับไป เพ่งให้เห็นชัดว่าไม่เที่ยง หรือเป็นทุกข์ หรือเป็นอนัตตา
โดยสักแต่ว่าเห็นด้วยญาณ และตามระลึกละคลายตัว เว้นเสียจากความยินดี
ยินร้าย เว้นเสียจากการถือเอาสมมุติบัญญัติธรรม

อนึ่งในอรรถกถาท่านกล่าวไว้ว่า การทำให้สติและสัมปชัญญะ
เจริญขึ้นเป็นเบื้องต้นแล้ว สัมโพชฌงคองค์ต่อ ๆ ไปก็ย่อมเจริญตาม
กันขึ้นเป็นลำดับ (มีอธิบายโดยพิศดารในวิสุทธิมคค)

อย่างนี้คือ การตามเห็น ธรรม ใน ธรรม คือ สัมโพชฌงค ๗

[๕] จตุ สจฺจ ปพฺพ

ภิกขทั้งหลาย ขออุบาสกผู้มั่งคั่ง ภาวนาย่อมตามเห็น ธรรม
ใน ธรรม คือ อริยสัจ ๔ อยู่เนือง ๆ

ภิกขทั้งหลาย ก็อย่างไรเล่า ภาวนาย่อมตามเห็นธรรมในธรรม
คืออริยสัจ ๔ อยู่เนือง ๆ

(๑) ภิกขุทั้งหลาย ภิกขุในพุทธศาสนานี้ ย่อมรู้จักตาม
ความเป็นจริงว่า นี้ ทุกข

(๒) ย่อมรู้จักตามความเป็นจริงว่า นี้ ทุกข สมุทย

(๓) ย่อมรู้จักตามความเป็นจริงว่า นี้ ทุกข นิโรธ

(๔) ย่อมรู้จักตามความเป็นจริงว่า นี้ ทุกข นิโรธคามินี
ปฏิปทา

(๑) ทุกข อริยสัจ

ภิกขุทั้งหลาย ทุกข อริยสัจ เป็นอย่างไร

แม้ ชาติ ก็เป็นทุกข์ แม้ชราก็เป็นทุกข์ แม้ มรณ ก็เป็น
ทุกข์ แม้โสภปริเทวทุกขโทมนัสสอุปายาสก็เป็นทุกข์ อปปีเยหิ
สัมปโยค ก็เป็นทุกข์ ปียะหิ วิปโยค ก็เป็นทุกข์ ยัมปิฉนัง น
ลภติ ก็เป็นทุกข์ โดยย่อ ปญฺจุปาทานักขันธ ก็เป็นทุกข์

ภิกขุทั้งหลาย ชาติ เป็นอย่างไร ความเกิด ความเกิดพร้อม
ความหยั่งลง ความบังเกิด ความบังเกิดเฉพาะ ความปรากฏขึ้น
แห่งขันธ ความได้อายตนครบตามควรแก่ชนิดของสัตว์จำพวกนั้น ๆ
อันใด ภิกขุทั้งหลาย อย่างนี้เรียกว่า ชาติ

ภิกขุทั้งหลาย ชรา เป็นอย่างไร ความแก่ ความคร่ำคร่า
ความทพนหลุด ความทดมหงอก ความทหนงเหี่ยวเย็น ความเสื่อม
แห่งอาย ความงอมแห่งอินทรีย์ ตามสมควรแก่ชนิดของสัตว์
จำพวกนั้น ๆ อันใด ภิกขุทั้งหลาย อย่างนี้เรียกว่า ชรา

ภิกขุทั้งหลาย มรณ เป็นอย่างไร ความจุติ ความเคลื่อน
ความทำลาย ความหายไป ความตาย ความมรณะ ความถึงคราว
ความแตกแห่งขันธ ความทอดทิ้งซากศพ ความขาดแห่งชีวิตินทรีย์
ตามสมควรแก่ชนิดของสัตว์จำพวกนั้น ๆ อันใด ภิกขุทั้งหลาย
อย่างนี้เรียกว่า มรณ

ภิกขุทั้งหลาย โสก เป็นอย่างไร ภิกขุทั้งหลาย ความโสก
ความเศร้าใจ ความแค้นใจ ความผากในใจ ความโสกเศร้าภายใน
ใจของสัตว์ผู้ได้รับความพินาศอย่างใดอย่างหนึ่ง และสัตว์ผู้ถูก
ความทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งมากกระทบ อันใด ภิกขุทั้งหลาย อย่างนี้
เรียกว่า โสก

ภิกขุทั้งหลาย ปริเทว เป็นอย่างไร ภิกขุทั้งหลาย ความ
คร่ำครวญ ความรำไรรำพัน ความทสฺสตัวรำไรรำพัน กิริยาท
คร่ำครวญ กิริยาทรำไรรำพัน ความทสฺสตัวคร่ำครวญ ความทสฺสตัว
รำไรรำพัน เพราะได้รับความพินาศอย่างใดอย่างหนึ่ง และสัตว์ผู้
ถูกความทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งมากกระทบ อันใด ภิกขุทั้งหลาย
อย่างนี้เรียกว่า ปริเทว

ภิกขุทั้งหลาย ทุกข เป็นอย่างไร ภิกขุทั้งหลาย ความทุกข์
เกิดทางกาย ความไม่สบายเกิดทางกาย ความทุกข์ความไม่สบาย
อันเกิดแต่สัมผัสทางกายที่สัตว์ได้เสวย อันใด ภิกขุทั้งหลาย
อย่างนี้เรียกว่า ทุกข

ภิกขุทั้งหลาย โทมนสฺส เป็นอย่างไร ภิกขุทั้งหลาย ความ
ทุกข์ทางใจ ความไม่สบายทางใจ ความทุกข์ความไม่สบายอันเกิด
แต่สัมผัสทางใจที่สัตว์ได้เสวยอันใด ภิกขุทั้งหลาย อย่างนี้เรียก
ว่า โทมนสฺส

ภิกขุทั้งหลาย อุปายาส เป็นอย่างไร ภิกขุทั้งหลาย ความ
คับใจ ความแค้นใจ ความทสฺสตัวคับใจ ความทสฺสตัวแค้นใจเพราะ
ได้รับความพินาศอย่างใดอย่างหนึ่ง และสัตว์ผู้ถูกความทุกข์อย่างใด
อย่างหนึ่งมากกระทบ อันใด ภิกขุทั้งหลาย อย่างนี้เรียกว่า อุปายาส

ภิกขุทั้งหลาย อปปีเยหิ สมุปโยค ทุกข เป็นอย่างไร ภิกขุ
ทั้งหลาย อารมณ์ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพ อันใดใน
โลกนี้ที่ไม่น่าปรารภณา ไม่น่าใคร่ ไม่น่าชอยใจ ปราภวแก่ผู้ใด

อนึ่งหรือว่าได้ประสบกับชนผู้ใคร่ความพินาศ ใคร่ความไม่เกื้อกูล
ใคร่ความไม่ผาสุก ใคร่ความไม่เกษม ความได้ไปร่วม ความได้
สมาคม ความได้ประชุมร่วม ความได้คลุกคลีด้วยอารมณ์เหล่านี้
นั้น อันใด ภิกขุทั้งหลาย อย่างนี้เรียกว่า อปปีเยหิ สมุปโยค ทุกข

ภิกขุทั้งหลาย ปีเยหิ วิปโยค ทุกข เป็นอย่างไร ภิกขุ
ทั้งหลาย อารมณ์ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพ อันใดใน
โลกนี้ ที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าชอบใจ ปราภวแก่ผู้ใด อนึ่ง หรือ
ว่าชนเหล่านี้ใคร่ความเจริญ คือ มารดา หรือบิดา หรือพี่ชาย
น้องชาย หรือพี่สาวน้องสาว หรือมิตต หรืออำมาตย์ หรือญาติ
สหาย โลหิต ความไม่ได้ไปร่วม ความไม่ได้สมาคม ความไม่ได้
ไปประชุมร่วม ความไม่ได้คลุกคลีด้วยอารมณ์เหล่านั้น อันใด
ภิกขุทั้งหลาย อย่างนี้เรียกว่า ปีเยหิ วิปโยค ทุกข

ภิกขุทั้งหลาย ยมปิจัน น ลภติ ตมปิ ทุกข เป็นอย่างไร

๑. ภิกขุทั้งหลาย ความปรารถนาย่อมเกิดแก่เหล่าสัตว์ที่มี
ความเกิดเป็นธรรมดาอย่างนี้ว่า ออัม ขอเราอย่าได้มีความเกิดเลย
หนอ อนึ่ง ขอความเกิดอย่าได้มาถึงเราเลยหนอ ขอนั่นสัตว์ไม่พึง
ได้ตามความปรารถนาเป็นแน่ แม้ขอนักขอว่า ยมปิจัน น ลภติ ตมปิ
ทุกข คือปรารถนาสิ่งใด ไม่ได้สิ่งนั้นก็เป็นทุกข์

๒. ภิกขุทั้งหลาย ความปรารถนาย่อมเกิดแก่เหล่าสัตว์ที่มี
ความแก่เป็นธรรมดาอย่างนี้ว่า ออัม ขอเราอย่าได้มีความแก่เลย
หนอ อนึ่ง ขอความแก่อย่าได้มาถึงเราเลยหนอ ขอนั่นสัตว์ไม่พึง
ได้ตามความปรารถนาเป็นแน่ แม้ขอนักขอว่า ยมปิจัน น ลภติ
ตมปิ ทุกข

๓. ภิกขุทั้งหลาย ความปรารถนาย่อมเกิดแก่เหล่าสัตว์ที่มี
ความเจ็บไข้เป็นธรรมดาอย่างนี้ว่า ออัม ขอเราอย่าได้มีความเจ็บไข้

เลยหนอ อนึ่ง ขอความเจ็บไข้อย่าได้มาถึงเราเลยหนอ ขอนนัสต์
ไม่พึงได้ตามความปรารถนาเป็นแน่ แม่ขอนกชื่อว่า ยมปิณฺฑิ น
ลภติ ตมปิ ทุกข์

๔. ภิกขุทั้งหลาย ความปรารถนาย่อมเกิดแก่เหล่าสัตว์ที่
มีความตายเป็นธรรมดาอย่างนั้นว่า ออัม ขอเราอย่าได้มีความตาย
เลยหนอ อนึ่ง ขอความตายอย่าได้มาถึงเราเลยหนอ ขอนนัสต์
ไม่พึงได้ตามความปรารถนาเป็นแน่ แม่ขอนกชื่อว่า ยมปิณฺฑิ น ลภติ
ตมปิ ทุกข์

๕. ภิกขุทั้งหลาย ความปรารถนาย่อมเกิดแก่เหล่าสัตว์ที่มี
ความโลภ ปริเทว ทุกขโทมนัส อุปายาส เป็นธรรมดาอย่างว่า
ออัม ขอเราอย่าได้มีโลภ ปริเทว ทุกขโทมนัส อุปายาส เลยหนอ
อนึ่ง ขอโลภ ปริเทว ทุกขโทมนัส อุปายาส อย่าได้มาถึงเรา
เลยหนอ ขอนนัสต์ไม่พึงได้ตามความปรารถนาเป็นแน่ แม่ขอน
กชื่อว่า ยมปิณฺฑิ น ลภติ ตมปิ ทุกข์

ภิกขุทั้งหลาย สงฺขิตฺเตน ปญฺจุปาทานกฺขนฺธา ทุกฺขา คือ
โดยย่อ ความยคมั่นถอมั่นในชั้น ๕ เป็นทุกข์ เป็นอย่างไร

๑. รูปุปาทานกฺขนฺธ ความยคมั่นถอมั่นใน กองรูป
๒. เวทณุปาทานกฺขนฺธ ความยคมั่นถอมั่นใน กองเวทนา
๓. สลฺยณุปาทานกฺขนฺธ ความยคมั่นถอมั่นใน กองสัญญา
๔. สงฺขารุปาทานกฺขนฺธ ความยคมั่นถอมั่นใน กองสังขาร
๕. วิญฺญาณุปาทานกฺขนฺธ ความยคมั่นถอมั่นใน กอง
วิญฺญาณ

ภิกขุทั้งหลาย อย่างนี้เรียกว่า สงฺขิตฺเตน ปญฺจุปาทานก-
ขนฺธา ทุกฺขา คือ โดยย่อ ได้แก่ ความยคมั่นถอมั่นในชั้น ๕
เป็นทุกข์

ภิกขุทั้งหลาย ดังไต่กล่าวมาแล้วนี้ เรียกว่า ทุกข อริยสัจ

(๒) ทุกข สมุทย อริยสัจ

ภิกขุทั้งหลาย ทุกข สมุทย อริยสัจ เป็นอย่างไร

ตัณหา คือ ความอยากได้นั้น อันใด มีความเกิดขึ้นอีกเป็นปกติ พร้อมด้วยความกำหนัดยินดี เพลิดเพลินยิ่งในอารมณ์นั้น ๆ คือ อย่างไร

๑. กามตัณหา คือ ความอยากได้ใน กามภพ

๒. ภวตัณหา คือ ความอยากได้ใน รูปภพ

๓. วิภวตัณหา คือ ความอยากได้ใน อรูปภพ

ภิกขุทั้งหลาย ก็ ตัณหา นั้นมันแล เมื่อเกิดขึ้น ย่อมเกิดขึ้นที่ไหน เมื่อตั้งอยู่ ย่อมตั้งอยู่ที่ไหน สิ่งใดเป็นที่รักใคร่ชอบใจในโลก ตัณหา นั้น เมื่อเกิดขึ้น ก็ย่อมเกิดขึ้นในที่นั้น เมื่อตั้งอยู่ ก็ย่อมตั้งอยู่ในที่นั้น ก็อะไรเล่า เป็นที่รักใคร่ชอบใจในโลก

๑. จกขุ คือ ตา เป็นที่รักใคร่ชอบใจในโลก ตัณหา นั้น เมื่อเกิดขึ้น ก็ย่อมเกิดขึ้นที่ ตา นั้น เมื่อตั้งอยู่ ก็ย่อมตั้งอยู่ที่ ตา นั้น

โสท คือ หู, ฆาน คือ จมูก, ชิวหา คือ ลิ้น, กาย คือ กายมโน คือ ใจ เป็นที่รักใคร่ชอบใจในโลก ตัณหา นั้น เมื่อเกิดขึ้น ก็ย่อมเกิดขึ้นที่ หู, จมูก, ลิ้น, กาย, ใจ นั้น เมื่อตั้งอยู่ ก็ย่อมตั้งอยู่ที่ หู, จมูก, ลิ้น, กาย, ใจ นั้น

๒. รูป คือ รูป, สหุท คือ เสียง, คนธ คือ กลิ่น, รส คือ รส, โผฏฐัพพ คือ สิ่งสัมผัสทางกาย, ธมม คือ สิ่งสัมผัสทางใจ เป็นที่รักใคร่ชอบใจในโลก ตัณหา นั้น เมื่อเกิดขึ้น ก็ย่อมเกิดขึ้นที่ รูป, เสียง, กลิ่น, รส, สิ่งสัมผัสทางกาย, สิ่งสัมผัสทางใจ นั้น เมื่อตั้งอยู่ ก็ย่อมตั้งอยู่ที่ รูป, เสียง, กลิ่น, รส, สิ่งสัมผัสทางกาย สิ่งสัมผัสทางใจ นั้น

๓. จกขุวิญญาณ คือ จิตต^๔ท^๕ร^๖ู^๗ทางตา, โสทวิญญาณ คือ จิตต^๔ท^๕ร^๖ู^๗ทางหู, ฆานวิญญาณ คือ จิตต^๔ท^๕ร^๖ู^๗ทางจมูก, ชิวหาวิญญาณ คือ จิตต^๔ท^๕ร^๖ู^๗ทางลิ้น, กายวิญญาณ คือ จิตต^๔ท^๕ร^๖ู^๗ทางกาย, มโนวิญญาณ คือ จิตต^๔ท^๕ร^๖ู^๗ทางใจ เป็นท^๕ร^๖ู^๗ที่ใคร่ชอบใจในโลก ตัณหา^๘ นั้น เมื่อเกิดขึ้น ก^๔ย^๕่อมเกิดขึ้นที่ จิตต^๔ท^๕ร^๖ู^๗ทางตา, หู, จมูก, ลิ้น, กาย, ใจ นั้น เมื่อต^๕งอยู่ ก^๔ย^๕่อมต^๕งอยู่ที่ จิตต^๔ท^๕ร^๖ู^๗ทางตา, หู, จมูก, ลิ้น, กาย, ใจ นั้น

๔. จกขุสมมุตฺต คือ ความสัมผัสส^๔ทางตา, โสทสมมุตฺต คือ ความสัมผัสส^๔ทางหู, ฆานสมมุตฺต คือ ความสัมผัสส^๔ทางจมูก, ชิวหาสมมุตฺต คือ ความสัมผัสส^๔ทางลิ้น, กายสมมุตฺต คือ ความสัมผัสส^๔ทางกาย, มโนสมมุตฺต คือ ความสัมผัสส^๔ทางใจ, เป็นที่ ร^๕ักใคร่ชอบใจในโลก ตัณหา^๘ นั้น เมื่อเกิดขึ้นก^๔ย^๕่อมเกิดขึ้นที่ ความสัมผัสส^๔ทางตา, หู, จมูก, ลิ้น, กาย, ใจ นั้น เมื่อต^๕งอยู่ ก^๔ย^๕่อมต^๕งอยู่ที่ ความสัมผัสส^๔ทางตา, หู, จมูก, ลิ้น, กาย, ใจ นั้น

๕. จกขุสมมุตฺตชาเวทนา คือ เวทนาที่เกิดแต่สัมผัสส^๔ทางตา, โสทสมมุตฺตชาเวทนา คือ เวทนาที่เกิดแต่สัมผัสส^๔ทางหู, ฆานสมมุตฺตชาเวทนา คือ เวทนาที่เกิดแต่สัมผัสส^๔ทางจมูก, ชิวหาสมมุตฺตชาเวทนา คือ เวทนาที่เกิดแต่สัมผัสส^๔ทางลิ้น, กายสมมุตฺตชาเวทนา คือ เวทนาที่เกิดแต่สัมผัสส^๔ทางกาย, มโนสมมุตฺตชาเวทนา คือ เวทนาที่เกิดแต่สัมผัสส^๔ทางใจ เป็นที่ ร^๕ักใคร่ชอบใจในโลก ตัณหา^๘ นั้น เมื่อเกิดขึ้น ก^๔ย^๕่อมเกิดขึ้นที่ เวทนาที่เกิดแต่สัมผัสส^๔ทางตา, หู, จมูก, ลิ้น, กาย, ใจ นั้น เมื่อต^๕งอยู่ ก^๔ย^๕่อมต^๕งอยู่ที่ เวทนาที่เกิดแต่สัมผัสส^๔ทางตา, หู, จมูก, ลิ้น, กาย, ใจ นั้น

๖. รูปสณฺญา คือ ความจำรูป, สทฺทสณฺญา คือ ความจำเสียง, คนฺธสณฺญา คือ ความจำกลิ่น, รสสณฺญา คือ ความ

จํารส, โผฏฐัพพสยฺยนา คือ ความจําโผฏฐัพพ, ฐมฺมสยฺยนา คือ ความจําฐมฺมารมณํ เป็นที่รักใคร่ชอบใจในโลก ตัณหา นั้น เมื่อเกิดขึ้น ก็ย่อมเกิดขึ้นที่ ความจํารูป, เสียง, กลิ่น, รส, โผฏฐัพพ ฐมฺม นั้น เมื่อตั้งอยู่ ก็ย่อมตั้งอยู่ที่ ความจํารูป, เสียง, กลิ่น, รส, โผฏฐัพพ, ฐมฺม นั้น

๗. รูปสยฺยนาเจตนา คือ เจตนาที่เกิดแต่ความจํารูป, สทฺทสยฺยนา คือ เจตนาที่เกิดแต่ความจําเสียง, คนฺธสยฺยนา คือ เจตนาที่เกิดแต่ความจํากลิ่น, รสสยฺยนา คือ เจตนาที่เกิดแต่การจํารส, โผฏฐัพพสยฺยนา คือ เจตนาที่เกิดแต่ความจําโผฏฐัพพ, ฐมฺมสยฺยนา คือ เจตนาที่เกิดแต่ความจําฐมฺมารมณํ เป็นที่รักใคร่ชอบใจในโลก ตัณหา นั้น เมื่อเกิดขึ้น ก็ย่อมเกิดขึ้นที่ เจตนาที่เกิดแต่ความจํารูป, เสียง กลิ่น, รส, โผฏฐัพพ, ฐมฺม นั้น เมื่อตั้งอยู่ ก็ย่อมตั้งอยู่ที่ เจตนาที่เกิดแต่ความจํารูป, เสียง, กลิ่น, รส, โผฏฐัพพ, ฐมฺม นั้น

๘. รูปตณฺหา คือ ความอยากได้รูป, สทฺทตณฺหา คือ ความอยากได้เสียง, คนฺธตณฺหา คือ ความอยากได้กลิ่น, รสตณฺหา คือ ความอยากได้ รส, โผฏฐัพพตณฺหา คือ ความอยากได้โผฏฐัพพ, ฐมฺมตณฺหา คือ ความอยากได้ฐมฺมารมณํ เป็นที่รักใคร่ชอบใจในโลก ตัณหา นั้น เมื่อเกิดขึ้น ก็ย่อมเกิดขึ้นที่ ความอยากได้รูป, เสียง, กลิ่น, รส, โผฏฐัพพ, ฐมฺม นั้น เมื่อตั้งอยู่ ก็ย่อมตั้งอยู่ที่ ความอยากได้รูป, เสียง, กลิ่น, รส, โผฏฐัพพ, นั้น

๙. รูปวิตกฺก คือ ความตรึกในรูป, สทฺทวิตกฺก คือ ความตรึกในเสียง, คนฺธวิตกฺก คือ ความตรึกในกลิ่น, รสวิตกฺก คือ ความตรึกในรส, โผฏฐัพพวิตกฺก คือ ความตรึกในโผฏฐัพพ, ฐมฺมวิตกฺก คือ ความตรึกในฐมฺมารมณํ เป็นที่รักใคร่ชอบใจในโลก

ตัณหา นั้น เมื่อเกิดขึ้น ก็ย่อมเกิดชนที่ ความตรึกในรูป, เสียง, กลิ่น, รส, โผฏฐัพพ, ธรรม นั้น เมื่อตั้งอยู่ ก็ย่อมตั้งอยู่ที่ ความตรึกในรูป, เสียง, กลิ่น, รส, โผฏฐัพพ, ธรรม นั้น

๑๐. รูปวิจารณ์ คือ ความวิจารณ์ในรูป, สทฺทวิจารณ์ คือ ความวิจารณ์ในเสียง, คนฺธวิจารณ์ คือ ความวิจารณ์ในกลิ่น, รสวิจารณ์ คือ ความวิจารณ์ในรส, โผฏฺฐพฺพวิจารณ์ คือ ความวิจารณ์ในโผฏฐัพพ, ธรรมวิจารณ์ คือ ความวิจารณ์ในธรรมารมณ์ เป็นที่รักใคร่ชอบใจในโลก ตัณหา นั้น เมื่อเกิดขึ้น ก็ย่อมเกิดชนที่ ความวิจารณ์ในรูป, เสียง, กลิ่น, รส, โผฏฐัพพ, ธรรม นั้น เมื่อตั้งอยู่ ก็ย่อมตั้งอยู่ที่ ความวิจารณ์ในรูป, เสียง, กลิ่น, รส, โผฏฐัพพ, ธรรม นั้น

ภิกขุทั้งหลาย ดังได้กล่าวมาแล้วนี้ เรียกว่า ทุกข สมุทย อริยสัจ

(๓) ทุกข นิโรธ อริยสัจ

ภิกขุทั้งหลาย ทุกข นิโรธ อริยสัจ เป็นอย่างไร
ความสิ้นไปดับไปแห่งราคโดยไม่เหลือ ความสละ ความสละคน ความหลุดพ้น ความไม่มีอาลัยใน ตัณหา นั้นนั้นแล อันใด
ภิกขุทั้งหลาย ก็ ตัณหา นั้นนั้นแล เมื่อบุคคลจะละเสีย
จะละเสียได้ในที่ไหน เมื่อจะดับ จะดับได้ในที่ไหน ที่ใดอันเป็นที่รักใคร่ชอบใจในโลก ตัณหา นั้น เมื่อบุคคลจะละเสีย ก็ย่อมละเสียได้ในที่นั้น เมื่อจะดับ ก็ย่อมดับในที่นั้น

ก็อะไรเล่า เป็นที่รักใคร่ชอบใจในโลก

๑. ภิกขุทั้งหลาย ตา เป็นที่รักใคร่ชอบใจในโลก ตัณหา นั้น เมื่อจะละ ก็ย่อมละเสียได้ ที่ ตา นั้น เมื่อจะดับ ก็ย่อมดับที่ ตา นั้น

หู, จมูก, ลิ้น, กาย, ใจ, เป็นที่รักใคร่ชอบใจในโลก

ค้นหา นั้น เมื่อจะละ ก็ย่อมละเสียได้ทั้ง หู, จมูก, ลิ้น, กาย, ใจ
 นั้น เมื่อจะดับ ก็ย่อมดับทั้ง หู, จมูก, ลิ้น, กาย, ใจ นั้น

๒. รูป, เสียง, กลิ่น, รส, โผฏฐัพพ, ธรรมารมณ์ เป็นที่
 รักใคร่ชอบใจในโลก ค้นหา นั้น เมื่อจะละ ก็ย่อมละเสียได้ทั้ง รูป,
 เสียง, กลิ่น, รส, โผฏฐัพพ, ธรรม นั้น เมื่อจะดับ ก็ย่อมดับทั้ง
 รูป, เสียง, กลิ่น, รส, โผฏฐัพพ, ธรรม นั้น

๓. จิตตทรู้ทางตา, จิตตทรู้ทางหู, จิตตทรู้ทางจมูก,
 จิตตทรู้ทางลิ้น, จิตตทรู้ทางกาย, จิตตทรู้ทางใจ เป็นที่รักใคร่ชอบใจ
 ในโลก ค้นหา นั้น เมื่อจะละ ก็ย่อมละเสียได้ทั้ง จิตตทรู้ทางตา,
 หู, จมูก, ลิ้น, กาย, ใจ นั้น เมื่อจะดับ ก็ย่อมดับทั้ง จิตตทรู้
 ทางตา, หู, จมูก, ลิ้น, กาย, ใจ นั้น

๔. ความสัมผัสสทางตา, ความสัมผัสสทางหู, ความ
 สัมผัสสทางจมูก, ความสัมผัสสทางลิ้น, ความสัมผัสสทางกาย,
 ความสัมผัสสทางใจ, เป็นที่รักใคร่ชอบใจในโลก ค้นหา นั้น เมื่อ
 จะละ ก็ย่อมละเสียได้ทั้ง ความสัมผัสสทางตา, หู, จมูก, ลิ้น, กาย,
 ใจ นั้น เมื่อจะดับ ก็ย่อมดับทั้ง ความสัมผัสสทางตา, หู, จมูก,
 ลิ้น, กาย, ใจ นั้น

๕. เวทนาที่เกิดแต่สัมผัสสทางตา, เวทนาที่เกิดแต่
 สัมผัสสทางหู, เวทนาที่เกิดแต่สัมผัสสทางจมูก, เวทนาที่เกิด
 แต่สัมผัสสทางลิ้น, เวทนาที่เกิดแต่สัมผัสสทางกาย, เวทนา
 ที่เกิดแต่สัมผัสสทางใจ เป็นที่รักใคร่ชอบใจในโลก ค้นหา นั้น
 เมื่อจะละ ก็ย่อมละเสียได้ทั้ง เวทนาที่เกิดแต่สัมผัสสทางตา, หู, จมูก,
 ลิ้น, กาย, ใจ นั้น เมื่อจะดับ ก็ย่อมดับทั้ง เวทนาที่เกิดแต่สัมผัสส
 ทางตา, หู, จมูก, ลิ้น, กาย, ใจ นั้น

๖. ความจำรูป, ความจำเสียง, ความจำกลิ่น, ความจำรส, ความจำโผฏฐัพพ, ความจำสัมผัส เป็นที่รักใคร่ชอบใจในโลก ตัณหา นั้น เมื่อจะละ ก็ยอมละเสียได้ ที่ ความจำรูป, เสียง, กลิ่น, รส, โผฏฐัพพ, สัมม นั้น เมื่อจะดับ ก็ยอมดับที่ ความจำรูป, เสียง, กลิ่น, รส, โผฏฐัพพ, สัมม นั้น

๗. เจตนาที่เกิดแต่ความจำรูป, เจตนาที่เกิดแต่ความจำเสียง, เจตนาที่เกิดแต่ความจำกลิ่น, เจตนาที่เกิดแต่ความจำรส, เจตนาที่เกิดแต่ความจำโผฏฐัพพ, เจตนาที่เกิดแต่ความจำสัมผัส เป็นที่รักใคร่ชอบใจในโลก ตัณหา นั้น เมื่อจะละ ก็ยอมละเสียได้ ที่ เจตนาที่เกิดแต่ความจำรูป, เสียง, กลิ่น, รส, โผฏฐัพพ, สัมม นั้น เมื่อจะดับ ก็ยอมดับที่ เจตนาที่เกิดแต่ความจำรูป, เสียง, กลิ่น, รส, โผฏฐัพพ, สัมม นั้น

๘. ความอยากได้รูป, ความอยากได้เสียง, ความอยากได้กลิ่น, ความอยากได้รส, ความอยากได้โผฏฐัพพ, ความอยากได้สัมผัส เป็นที่รักใคร่ชอบใจในโลก ตัณหา นั้น เมื่อจะละ ก็ยอมละเสียได้ ที่ ความอยากได้รูป, เสียง, กลิ่น, รส, โผฏฐัพพ, สัมม นั้น เมื่อจะดับ ก็ยอมดับที่ ความอยากได้รูป, เสียง, กลิ่น, รส, โผฏฐัพพ, สัมม นั้น

๙. ความตรึกในรูป, ความตรึกในเสียง, ความตรึกในกลิ่น, ความตรึกในรส, ความตรึกในโผฏฐัพพ, ความตรึกในสัมผัส เป็นที่รักใคร่ชอบใจในโลก ตัณหา นั้น เมื่อจะละ ก็ยอมละเสียได้ ที่ ความตรึกในรูป, เสียง, กลิ่น, รส, โผฏฐัพพ, สัมม นั้น เมื่อจะดับ ก็ยอมดับที่ ความตรึกในรูป, เสียง, กลิ่น, รส, โผฏฐัพพ, สัมม นั้น

๑๐. ความวิจารณ์รูป, ความวิจารณ์เสียง, ความวิจารณ์กลิ่น, ความวิจารณ์รส, ความวิจารณ์โผฏฐัพพ, ความวิจารณ์สัมผัส

ในธัมมมารมณ^๕ เป็นที่รักใคร่ชอบใจในโลก ตัณหา^๕ นั้น เมื่อจะละ
 กัຍ่อมละเสียได้^๕ ความวิจารณ์ในรูป, เสียง, กลิ่น, รส, โณณฐัพพ,
 ธัมม^๕ นั้น เมื่อจะดับ กัຍ่อมดับ^๕ ความวิจารณ์ในรูป, เสียง, กลิ่น,
 รส, โณณฐัพพ, ธัมม^๕ นั้น

ภิกขุทั้งหลาย ดังได้กล่าวมาแล้วนี้ เรียกว่า ทุกข นิโรธ
 อริยสัจ

(๔) ทุกข นิโรธ คามินี ปฏิปทา อริยสัจ

ภิกขุทั้งหลาย ทุกข นิโรธ คามินี ปฏิปทา อริยสัจ เป็น
 อย่างไร อริยมัคค^๕ มืองค^๕ ๘ นั้นเท่านั้น

อริยมัคค^๕มืองค^๕ ๘ เป็นอย่างไร

อริยมัคค^๕มืองค^๕ ๘ คือ ๑. สัมมาทิณฐิ ๒. สัมมาสังกัปป^๕
 ๓. สัมมาวาจา ๔. สัมมากัมมันโต ๕. สัมมาอาชีโว ๖. สัมมา
 วายาโม ๗. สัมมาสติ ๘. สัมมาสมาธิ

๑. ภิกขุทั้งหลาย สัมมาทิณฐิ เป็นอย่างไร ภิกขุทั้งหลาย
 ความรู้จักทุกข์^๕ ความรู้จักเหตุให้ทุกข์เกิด^๕ ความรู้จักธรรมชาติที่
 ทุกข์ดับ^๕ ความรู้จักชอบปฏิบัติให้ถึงธรรมชาติที่ทุกข์ดับ^๕ ภิกขุทั้งหลาย
 ดังกล่าวแล้วนี้คือ สัมมาทิณฐิ ความเห็นถูก

๒. ภิกขุทั้งหลาย สัมมาสังกัปป^๕ เป็นอย่างไร เนกขัมม
 สังกัปป^๕ ความตรึกในการออก (ถ้าสมถก็ออกจากกามอารมณ์ ถ้า
 วิปัสสนาก็ออกจากบัญญัติอารมณ์) อภัยาปาทสังกัปป^๕ ความตรึก
 ในการไม่เป็นพยาบาท อวิหีสาสังกัปป^๕ ความตรึกในการไม่เป็น
 เบียดเบียน ภิกขุทั้งหลาย ดังกล่าวแล้วนี้คือ สัมมาสังกัปป^๕ ความ
 ตรึกถูก

๓. ภิกขุทั้งหลาย สัมมาวาจา เป็นอย่างไร วิรตเป็นเครื่อง
 เว้นจากการพูดเท็จ วิรตเป็นเครื่องเว้นจากการพูดส่อเสียด วิรต

เป็นเครื่องเว้นจากการพูดคำหยาบ วิรตเป็นเครื่องเว้นจากการพูด
เพื่อเชื้อโรसारะ ภิกขุทั้งหลาย ดังกล่าวแล้วนคอ สัมมาวาจา วาจาถูก

๔. ภิกขุทั้งหลาย สัมมากัมมันโต เป็นอย่างไร วิรตเป็น
เครื่องเว้นจากการฆ่าสัตว์ วิรตเป็นเครื่องเว้นจากการถือเอาสิ่งของ
ที่เจ้าของไม่ให้ วิรตเป็นเครื่องเว้นในการประพฤติกผิดในพรหมจรรย์
ภิกขุทั้งหลาย ดังกล่าวแล้วนคอ สัมมากัมมันโต การงานถูก

๕. ภิกขุทั้งหลาย สัมมาอาชีโว เป็นอย่างไร ภิกขุทั้งหลาย
พระอริยสาวกในพุทธศาสนานี้ ละจากการหาเลี้ยงชีพในทางผิดสำเร็จ
ความเป็นอยู่ในการเลี้ยงชีพโดยอาชีพในทางที่ถูก ภิกขุทั้งหลาย
ดังกล่าวแล้วนคอ สัมมาอาชีโว อาชีพถูก

๖. ภิกขุทั้งหลาย สัมมาวายาโม เป็นอย่างไร ภิกขุทั้งหลาย
ภิกขุในพุทธศาสนานี้ ย่อมทำความพอใจให้เกิดชน มีความพยายาม
มีความเพียร ประคองทั้งจิตตไว้เพื่อยังกุศลธัมมที่ยังไม่เกิด ไม่
ให้เกิดชนได้ ย่อมทำความพอใจให้เกิดชน มีความพยายาม มี
ความเพียร ประคองทั้งจิตตไว้เพื่อยังกุศลธัมมที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อม
ทำความพอใจให้เกิดชน มีความพยายาม มีความเพียร ประคอง
ทั้งจิตตไว้เพื่อยังกุศลธัมมที่ยังไม่เกิด ให้เกิดขึ้น ย่อมทำความพอใจ
ให้เกิดชน มีความพยายาม มีความเพียร ประคองทั้งจิตตไว้
เพื่อยังกุศลธัมมที่เกิดขึ้นแล้ว ไม่ให้เสื่อมสูญ ให้เจริญไพศาล
ยิ่ง ๆ ขึ้นจนเต็มบริบูรณ์ ภิกขุทั้งหลาย ดังกล่าวแล้วนคอ สัมมา
วายาโม มีความเพียรถูก

๗. ภิกขุทั้งหลาย สัมมาสติ เป็นอย่างไร ภิกขุทั้งหลาย
ภิกขุในพุทธศาสนานี้ ย่อมตามเห็นกายในกายอยู่เนื่อง ๆ มีความ
เพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ เว้นเสียจากโลก อภิชฌา โทมนัสส,
ย่อมตามเห็นเวทนาในเวทนาอยู่เนื่อง ๆ มีความเพียร มีสัมป-

หัตถิยะ มีสติ เว้นเสียจากโลก อภิชฌา โทมนัสส ย่อมตามเห็น
จิตตในจิตตอยู่เนื่อง ๆ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ เว้น
เสียจากโลก อภิชฌา โทมนัสส ย่อมตามเห็นธัมมในธัมมอยู่
เนื่อง ๆ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ เว้นเสียจากโลก
อภิชฌา โทมนัสส ภิกขุทั้งหลาย ดังกล่าวแล้วนั้นคือ สัมมาสติ
มีสติถูก

๘. ภิกขุทั้งหลาย สัมมาสมาธิ เป็นอย่างไร ภิกขุทั้งหลาย
ภิกขุในพุทธศาสนานี้ สงบแล้วจากกาม สงบแล้วจากกุศลธัมม
เข้าถึงฌานที่ ๑ ประกอบด้วย วิตก วิจาร ปีติ และสุขอันเกิด
จากวิเวก, เพราะละวิตก วิจาร เสียได้ เข้าถึงฌานที่ ๒ มีจิตต
เจตสิกผ่องใสเป็นเอก ไม่มีวิตก ไม่มีวิจาร มีแต่สมาธิที่ประกอบ
ด้วยขมยิตและสุข, เพราะละปีติเสียได้ เข้าถึงฌานที่ ๓ ตั้งอยู่ใน
อุpekขา มีสติ สัมปชัญญะ ตามระลึกรู้สุขเวทนา พระอริยเจ้า
ทั้งหลายย่อมสรรเสริญผู้มี สติ ตามระลึกรู้ สุข เวทนา อยู่ด้วย
อุpekขา ความวางเฉย (ไม่ยินดียินร้ายต่อสุขหรือทุกข์), เพราะ
ละสุขและทุกข์เสียได้ เข้าถึงฌานที่ ๔ โสมนัสสและโทมนัสสใน
กาลก่อนดับไป ไม่มีทุกข์ไม่มีสุข มีแต่ อุpekขา ความวางเฉย และ
สติอันบริสุทธิ์ ตามระลึกอยู่ ภิกขุทั้งหลาย ดังกล่าวแล้วนั้น คือ
สัมมาสมาธิ ความตั้งจิตตมั่นถูก

ภิกขุทั้งหลาย ดังที่กล่าวมาแล้วนั้นเรียกว่า ทุกขนิโรธ คามินี
ปฏิบัติหาอริยสัจ

คืออย่างนี้ ความเหมือนกันภายในท้ายบทนี้วรรณบัพพ

ภิกขุทั้งหลาย ภิกขุย่อมตามเห็น ธัมม ใน ธัมม คือ
อริยสัจ ๔ อย่างนี้แล

อธิบาย จตุ สัจจ บัพพ

สจฺจ แปลว่า ความจริง ความจริงมี ๒ ประการ คือ

(๑) โลเกียสจฺจ แปลว่า ความจริงของโลก สมมุติสัจจ
ก็เรียก บัญญัติสัจจ ก็เรียก คือเป็นความจริงที่ชาวโลกสมมติ
บัญญัติขึ้นไว้เป็นไวยาหาร เพื่อความเข้าใจ ได้รู้เรื่องราวให้สำเร็จ
กิจการงานต่าง ๆ ในโลก เป็นต้นว่า ในภาษาไทย สมมุติบัญญัติ
เรียกคนที่มีลักษณะบอกเพศเป็นชาย ว่า ชาย เรียกคนที่มีลักษณะ
บอกเพศเป็นหญิง ว่า หญิง หากจะกลับพูดเรียกคนที่มีลักษณะบอก
เพศเป็นชาย ว่าหญิง เรียกคนที่มีลักษณะบอกเพศเป็นหญิง ว่า ชาย
ดังนี้ ข้อว่าผิดผิดจากความจริงของโลก อนึ่งโลกียสัจจนี้จะใช้เป็น
อารมณ์ให้วิปัสสนาปัญญาเพ่งหาได้ไม่ เพราะเหตุว่าเป็นสิ่งที่ไม่มี
สภาพแน่นอน เปลี่ยนแปลงได้ไม่ทนต่อการพิสูจน์ ดังคำที่ใช้พูด
กันว่าชายก็ผิด หญิงก็ผิด นั้นเป็นเพียงสมมุติบัญญัติที่รู้กันแต่เฉพาะคน
ที่รู้ภาษาไทยเท่านั้น จะนำเอาคำว่าชายหรือหญิงนี้ไปพูดกับชาติอื่น
ภาษาอื่นเขาย่อมไม่รู้เรื่องด้วยเลย เพราะต่างชาติก็ต่างบัญญัติ
ไวยาหารเป็นต่าง ๆ ภาษากันไป

(๒) อริยสจฺจ แปลว่า ความจริงของพระอริย ความจริง
ที่พ้นจากข้าศึก โลกุตตรสัจจ ก็เรียก แปลว่า ความจริงเหนือโลก
ความจริงที่ทำให้พ้นโลก ปรมัตถสัจจ ก็เรียก แปลว่า ความจริงอย่าง
ประเสริฐ คือเป็นความจริงที่มีไตรปิฎก เป็นความจริงที่มีสภาพ
แน่นอน พ้นจากสมมุติบัญญัติของโลก ไม่มีเปลี่ยนแปลง สามารถ
ยืนยันให้วิปัสสนาปัญญาเพ่งพิสูจน์ได้ เป็นต้นว่า จิตต ซึ่งอารมณ์
และคตินกอารมณ์นั้น ลักษณะที่รู้อารมณ์และคตินกอารมณ์นั้นแหละ
เป็นปรมัตถสัจจของจิตต คือจิตตนจะเป็นจิตตของผู้ใดก็ตาม ก็ย่อม
ทรงไว้ซึ่งลักษณะรู้อารมณ์และคตินกอารมณ์อย่างนั้น และไฟซึ่งมี

ลักษณะร้อน ความร้อนเป็นปรกติสัจของไฟ ความร้อนนั้นเมื่อไป
ถูกต้องผู้ใดก็ตามไม่เลือกชาติเลือกภาษา ลักษณะของไฟ คือความ
ร้อนย่อมต้องปรากฏแก่ผู้ถูกเหมือนกันหมด และ ทุกข ซึ่งมีลักษณะ
เบียดเบียน สมุทฺย คือค้นหาซึ่งมีลักษณะอยากได้ นิโรธ ซึ่งมี
ลักษณะสงบจากทุกข์ มัคค ซึ่งมีลักษณะนำออก ลักษณะซึ่งเป็น
ปรกติสัจของอัมมทั้ง ๔ อย่างนี้ยังเกิดขึ้นแก่ผู้ใดก็ตาม ต่างก็
ย่อมทรงไว้ซึ่งลักษณะของตน ๆ อยู่อย่างนั้น ๆ เสมอไป

เพราะฉะนั้น ปรกติสภาวะอัมมจึงได้ชื่อว่าอริยสัจ พระ
อริยเจ้าย่อมกำหนดอารมณ์โดยถือเอาแต่ปรกติสภาวะอัมมเท่านั้น
ท่านไม่ถือเอาบัญญัติอัมมซึ่งเป็นโลกียสัจ เมื่อท่านได้รับอารมณ์
ที่หรือร้ายก็ตาม ท่านจึงมิได้ยินดียินร้ายต่ออารมณ์นั้น สามารถ
วางจิตเป็นกลาง ปราศจากความรักความชัง

ท่านที่ปรารถนาจักได้เป็นพระอริยเจ้า ก็ต้องกระทำตนเจริญ
รอยพระอริยเจ้า ด้วยการปฏิบัติวิปัสสนาสติปัฏฐาน โดยถือเอาแต่
ปรกติสภาวะของอารมณ์เป็นเครื่องกำหนด ประกอบความเพียร
โดยชอบอยู่เนื่อง ๆ แล้ว ย่อมมีหวังที่จะได้บรรลุถึงความเป็นพระอริย
เจ้าได้ด้วยการถึงความตรัสรู้หรืออริยสัจ ๔ สมดังที่พระผู้มีพระภาค
ตรัสไว้ในสัจจสังยุตต์ว่า

“สมณะพราหมณ์เหล่าใดไม่รู้จักทุกข์ ทั้งไม่รู้จักเหตุให้
เกิดทุกข์ ทั้งไม่รู้จักพระนิพพานอันเป็นทุกข์ไม่เหลือโดยประการ
ทั้งปวงแห่งทุกข์ ทั้งไม่รู้จักมคคอันมีปกติยังสัตว์ให้ถึงความระงับ
ทุกข์ สมณะพราหมณ์เหล่านั้นเป็นผู้เสื่อมแล้วจากเจโตวิมุตตและ
ปัญญาวิมุตต สมณะพราหมณ์เหล่านั้นเป็นผู้ไม่ควรเพ้ออันทำที่สุด
สมณะพราหมณ์เหล่านั้นแลต้องเป็นผู้ถึงชาติและชรา ส่วนสมณะ
พราหมณ์เหล่าใดย่อมรู้ทั่วซึ่งทุกข์ ทั้งรู้ทั่วซึ่งเหตุให้เกิดทุกข์ ทั้งรู้ทั่ว

ซึ่งพระนิพพานอันเป็นทุกข์ไม่เหลือโดยประการทั้งปวงแห่งทุกข์ ทั้ง
 ทวซึ่งมีคคณันมปกตียังสัตว์ให้ถึงความระงับทุกข์ สมณะพราหมณ์
 เหล่านั้น เป็นผลถึงพร้อมด้วยเจโตวิมุตต และด้วยปัญญาวิมุตตสมณะ
 พราหมณ์เหล่านั้นเป็นผุ้ควรเพ้ออนทาที่สุด สมณะพราหมณ์เหล่านั้น
 เป็นผุ้ไม่ต้องเขาดงชาติ ชรา”

อริยสัจ ๔ ประการ คือ

(๑) ทุกข อริยสัจ (๒) ทุกขสมุทย อริยสัจ (๓) ทุกข
 นิโรธ อริยสัจ (๔) ทุกขนิโรธคามินี ปฏิปทา อริยสัจ

(๑) ทุกขอริยสัจ แปลว่า ทุกข์ที่พระอริยเจ้ารู้ตาม
 ความเป็นจริง ทุกข แปลว่า เป็นสิ่งที่น่าเกลียดและว่างเปล่า หมาย
 ความว่า เพราะเป็นทุกข์แห่งสิ่งไม่ประสงค์ มีอยู่ทวต่าง ๆ เป็นต้น
 และเพราะเปล่าจากความยั่งยืน ความสวยงาม ความสบาย ความ
 เป็นตัวตน ทุกข มีการเบียดเบียนเป็นลักษณะ มีการเร้าร้อนเป็นรส
 มีการเป็นไปเป็นเครื่องปรากฏ องค์มัม ไค้แก่ อุปาทานักขันธ ๕
 ที่ย่อมเป็นอารมณ์ให้ตณหา และ ทัฏฐิจาสยเกิดขึ้น และตั้งอยู่ไค้ คือ
 รูป ๒๘ เจตสิก ๕๑ ดวง (เว้นโลก) โลเกยจิตต ๘๑ ดวง (เว้น
 โลกุตตรจิตต)

(๒) ทุกข สมุทย อริยสัจ แปลว่า ทุกขสมุทยที่พระ
 อริยเจ้ารู้ตามความเป็นจริง ทุกข สมุทย แปลว่า เหตุให้ทุกข์เกิด
 หมายความว่า เมื่อพร้อมเหตุก็เกิดทุกข์ สมุทย มีการเป็นแดนเกิด
 เป็นลักษณะ มีการตัดไม่ขาดเป็นรส มีการกังวลเป็นเครื่องปรากฏ
 องค์มัม ไค้แก่ โลกเจตสิก ๑ ดวง เป็นสังขารขันธ

(๓) ทุกข นิโรธ อริยสัจ แปลว่า ทุกขนิโรธที่พระอริย
 เจ้ารู้ตามความเป็นจริง ทุกขนิโรธ แปลว่า ความที่ทุกข์ดับ หมาย
 ความว่า ไม่มีการเที่ยวไปแห่งทุกข์ คือไม่ต้องท่องเที่ยวอยู่ในวัฏฏ

ทุกข นิโรธ มีการสงข คือสงขจากทุกขทั้งปวงเป็นลักษณะ มีการไม่
 เคลื่อนไปเป็นรส มีการไม่มีเครื่องหมายเป็นเครื่องปรากฏ องค์ธรรม
 ไต่แก นิพพาน เป็นขันธวิมุตต คือพ้นจากการเป็นขันธ

(๔) ทุกขนิโรธคามินี ปฏิปทา อริยสัจ แปลว่า ทุกข
 นิโรธคามินี ปฏิปทา ที่พระอริยเจ้ารู้ตามความเป็นจริง ทุกข นิโรธ
 คามินี ปฏิปทา แปลว่า ข้อปฏิบัติเป็น ทาง ให้ถึงความสิ้นทุกข
 อันไต่แก อริยมคฺคมีองค์ ๘ มีการนำออกเป็นลักษณะ มีการละกิเลส
 เป็นรส มีการออกเป็นเครื่องปรากฏ องค์ธรรม ไต่แก เจตสิก ๘ ดวง
 คือ บัญญัติทรีย วิตักก วิรตัสัมมาวาจา วิรตัสัมมกัมมันโต
 วิรตัสัมมาอาชีโว วิริย สติ เอกัคคตา เป็นสังขารขันธ

อธิบาย ทุกข อริยสัจ

พระผู้มีพระภาคตรัสเทศนา ทุกข อันเกิดจากความเกิด แก่
 ตาย ความเศร้าใจ ความรำไรรำพัน ความไม่สบายกาย ความ
 ไม่สบายใจ ความคับแค้นใจ ได้ประสพกับสิ่งอันไม่เป็นถาวร พลัด
 พราจากสิ่งอันเป็นถาวร ไม่ไต่สิ่งที่ประสงค์ ได้ทรงอธิบายไว้โดย
 ละเอียดแล้ว ทุกขเหล่านี้เกิดเป็นทุกข โดยปริยาย เป็นทุกขไม่ปกปิด
 คือใคร่ใคร่เห็นกันอยู่เสมอ ๆ ซึ่งชาวโลกสมมุติบัญญัติว่า สัตว์
 บุคคล เกิด แก่ เจ็บ ตาย ฯลฯ ดังนั้น หมายถึงให้พิจารณาโดย
 ถ้อยคำบัญญัติซึ่งเป็นโลกียสัจตามที่ได้ประสพพบเห็น หรือน้อมจิต
 พิจารณาไปตามนัยที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ใน เมื่อได้พิจารณา
 อยู่เนือง ๆ แล้ว ย่อมเกิดธรรมสังเวชเพราะเห็นชัดในความเป็นทุกข
 ของสัตว์ บุคคล ว่าสัตว์ทั้งหลายต้องมีความทุกข์เพราะการเกิด แก่
 เจ็บ ตาย เป็นธรรมดา ที่จะบังคับบัญชาให้เป็นไปตามใจปรารถนา
 นั้นย่อมไม่สมความปรารถนาแน่ จักเป็นอุปพภาคปฏิบัติ จักเกิด

ความเขื่อน่ายในความทุกข์ดังกล่าวนี้ จักเกิดฉันทะพอใจในการที่จะ
เจริญวิปัสสนาเพื่อนำตนให้พ้นทุกข์ต่อไป

พระผู้มีพระภาคยังตรัสไว้อีกว่า โดยย่อ ความยัคมั่น
ถ่มมั่นในชั้นที่ ๕ เป็นทุกข์ ทุกข์ในตนเป็นทุกข์โดยตรง เป็นทุกข์
ปกปิด วิปัสสนาปัญญาเท่านั้นจึงจะสามารถตามเห็นได้ คือ ชั้นที่ ๕
ซึ่งเกิดพร้อมด้วยอุปาทานนี้ ย่อมประกอบขึ้นด้วยองค์มมต่าง ๆ
หลายประการ ไต่เหตุไต่ปัจจัยประชุมกันจน ดังได้อธิบายมาแล้วใน
ชั้นที่ ๔ ชั้นที่ ๕ นี้เป็นสังขตมม มีความเกิดดับเป็นสัญญาลักษณะ
ของความเป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ที่เรียกว่าไตรลักษณ์ เพราะฉะนั้น
การกำหนดวิปัสสนาทกล่าวถึงเพ่งเพื่อให้เห็นทุกข์ ย่อมหมายความว่า
ถึงเพ่งให้เห็นทุกขลักษณะซึ่งเป็นลักษณะหนึ่งในสามลักษณะนี้ ในขณะที่
ปรากฏการเกิดดับของสภาวะมมแห่งชั้นที่ ๕ ซึ่งเป็นปรมาัตถสัจ

อนึ่ง การเพ่งอนิจจัง เรียกว่า อนิจจานุวิปัสสนา การเพ่งทุกข์
เรียกว่า ทุกขานุวิปัสสนา การเพ่งอนัตตา เรียกว่า อนัตตานุวิปัสสนา

อธิบาย ทุกข สมุททย อริยสัจ

พระผู้มีพระภาคตรัสเทศนา ทุกข สมุททย ว่าได้แก่ ตัณหา
๓ ประการ คือ กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา ทั้งได้ทรง
แสดง ที่เกิดของตัณหา และ ที่ตั้งของตัณหาไว้ ๖๐ ประการ คือ
อายตณภายใน ๖ อายตณภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ ผัสสเจตสิกที่
ประกอบกับวิญญาณ ๖ เวทนาเจตสิกที่เกิดพร้อมกับผัสส ๖ สัญญา
เจตสิกที่จำอารมณ์ ๖ เจตนาเจตสิกที่เจตนาจำอารมณ์ ๖ โลก
เจตสิกที่ อยากได้อารมณ์ ๖ วิตกกเจตสิกที่ยกจิตขึ้นสู่อารมณ์ ๖
วิจารณ์เจตสิกที่ ประคองจิตไว้ไม่ให้ตกจากอารมณ์ ๖

ตณฺหา แปลว่า ความอยากได้ องค์มมได้แก่ โลกเจตสิก
เป็นสังขารขั้นนี้

ตัณหา ๓ ประการ คือ

(๑) กามตัณหา แปลว่า ความอยากได้ในกาม คือ เพราะมีความยึดมั่นถือมั่นว่า ชนฺธ ๕ ที่อยู่ในกามภพเป็นสุข เป็นเหตุให้เกิดกามตัณหา จึงประกอบเจตนากรรม ถ้าเป็นกุศลก็เป็นเหตุให้เกิดวิปากได้ปฏิสนธิชนฺธ ๕ ในกามสุคติภพ คือ มนุษย์และเทวดา ถ้าเป็นอกุศลก็เป็นเหตุให้เกิดวิปากได้ปฏิสนธิชนฺธ ๕ ในอบาย คือ นรก เปรต อสุรกาย ตีรจฉาน อนึ่งท่านว่าชนฺธ ๕ ซึ่งได้ไปยังเกิดในนรกนั้นเป็นทุกข์ไม่มีระหว่างตลอดชาติ ดังนั้นแลชื่อว่า กามตัณหาเป็นเหตุให้เกิดชนฺธ ๕ ซึ่งเป็นทุกข์ชั้นในกามภพ

(๒) ภวตัณหา แปลว่า ความอยากได้ในรูปภพ คือ เพราะมีความยึดมั่นถือมั่นว่า ชนฺธ ๑ หรือชนฺธ ๕ ที่อยู่ในรูปภพเป็นสุข เป็นเหตุให้เกิดภวตัณหา จึงประกอบเจตนากรรม คือ รูปาวจรกุศล เป็นเหตุให้เกิดวิปากได้ปฏิสนธิชนฺธ ๑ หรือชนฺธ ๕ เป็นรูปพรหมในรูปภพ ดังนั้นแลชื่อว่า ภวตัณหา เป็นเหตุให้เกิดชนฺธ ๑ หรือชนฺธ ๕ ซึ่งเป็นทุกข์ชั้นในรูปภพ

(๓) วิภวตัณหา แปลว่า ความอยากได้ในอรุภพ คือ เพราะมีความยึดมั่นถือมั่นว่า ชนฺธ ๔ ที่อยู่ในอรุภพเป็นสุข เป็นเหตุให้เกิดวิภวตัณหา จึงประกอบเจตนากรรม คือ อรูปาวจรกุศล เป็นเหตุให้เกิดวิปากได้ปฏิสนธิชนฺธ ๔ เป็นอรุพรหมในอรุภพ ดังนั้นแลชื่อว่า วิภวตัณหา เป็นเหตุให้เกิดชนฺธ ๔ ซึ่งเป็นทุกข์ชั้นในอรุภพ

ตัณหาก็คือ กิเลสต่าง ๆ ก็ดี เมื่อจะเกิด ก็ย่อมเกิดขึ้นที่อารมณ์ เมื่อตั้งอยู่ ก็ย่อมตั้งอยู่ที่อารมณ์ คือ ขณะอารมณ์ปรากฏขึ้น ถอเอาบัญญัติซึ่งเป็นโลกียสัจเป็นเครื่องกำหนด ได้ชื่อว่าชาติ สติสัมปชัญญะ เป็นโมหและทิฏฐิ ความหลงและความเห็นผิดเกิด

ถ้าเป็นอนิฏฐารมณ์ เป็นที่น่ารักใคร่ชอบใจ เป็นโลก ตัณหา ความ
อยากได้เกิด ถ้าเป็นอนิฏฐารมณ์ เป็นที่น่าชิง เป็นโทษ ความโกรธ
เกิด ถ้าเป็นมัชฌิมาตารมณ์ อารมณ์อ่อนไม่น่ารักไม่น่าชิง วางเฉยต่อ
อารมณ์ เป็นโมหและทวิฏฐิ ความหลงและความเห็นผิดเกิด ดังกล่าว
แล้วนั้น ไคแก่อกุศลที่ยังไม่เกิด ย่อมเกิด

ในเมื่อกิเลสตัณหาเกิดขึ้นได้กับอารมณ์นั้น ๆ แล้ว หากยัง
ขาดสติสัมปชัญญะ คือยังคงถือเอาบัญญัติเป็นเครื่องกำหนดต่อไป
โมหและทวิฏฐิก็ย่อมตั้งอยู่ได้ในอารมณ์นั้น โลกหรือโทษที่เกิดขึ้นอยู่แล้ว
ก็ย่อมตั้งอยู่ได้ในอารมณ์นั้น ๆ ดังนั้น ดังกล่าวแล้วนั้น ไคแก่อกุศลที่
เกิดขึ้นแล้วย่อมเจริญ คือสามารถเกิดเจตนาที่มมได้ต่อไป

ในทณพระผู้มีพระภาคทรงแสดง ตัณหา เป็นต้นเหตุ แต่ใน
ปัจจุจสมุปบาท ทรงแสดง อวิชชา เป็นต้นเหตุ ท่านอธิบายไว้
ดังนี้ คือ

สัตว์ทั้งหลายล้วนแต่ปรารถนาความสุขด้วยกันทั้งสิ้น ปกติ
ถ้าพบความไม่ทุกข์ไม่สุข คือได้รับอารมณ์อ่อนไป ตัณหาอยากได้
อารมณ์ให้หนักไปข้างความสุขก็เกิดได้ ถ้าพบความทุกข์ ก็คนรน
หนีทุกข์ ตัณหาความอยากได้สุขแทนก็เกิดได้ ถ้าพบความสุขยิ่ง
ชอบใจใหญ่ ตัณหาตวนยังหนักหน่วงเหนียวแน่นเกาะไม่ปล่อย เกิด
แล้วเกิดอก อยากให้สุขนั้นตั้งอยู่นาน ๆ และให้สุขทวียิ่ง ๆ อย่างนี้
เทียบ เพราะเหตุนี้ ตัณหาจึงขยายตัวออกไปครอบคลุมได้ทั้ง ๓ ภา
ว ๓๑ ภูมิ แต่ตัณหาจะเกิดได้ก็ต้องอาศัยอวิชชา

อวิชชา คือ โมห แปลว่าไม่รู้ หมายถึงไม่รู้จริง ๔ วั
แต่โลกียสัจ ๓ อวิชชานั่นเองก็เป็นกิเลส และยังเป็นหัวหน้าใหญ่
ของกิเลสทั้งปวงอีกด้วย ถ้าอวิชชาหัวหน้าใหญ่ไม่มีแล้ว กิเลสตัณหา
ทั้งปวงย่อมไม่เกิดขึ้นได้เลย ดังนั้นจะเห็นได้ว่า แม้ตัณหาก็คงอาศัย

อวิชชา เพราะฉะนั้นอวิชชาก็เกิดขึ้น ย่อมอาศัยซึ่งกันและกันเป็น
ปัจจัยให้แก่กันและกัน จะยกองค์ใดขึ้นกล่าวก่อนก็ย่อมมีค่าเท่ากัน
เพราะ อวิชชา เป็นปฏิปักษ์กับ วิชชา คือถ้าอวิชชาเกิดแล้ววิชชา
ก็ไม่เกิดร่วมด้วย ถ้าวิชาเกิดแล้วอวิชชาก็ไม่เกิดร่วมด้วย

ใน ปฏิจจสมุปบาท ท่านจัด อวิชชา ตัณหา อุปาทาน เป็น
กิเลสวัฏฏ คือ เพราะอวิชชาความไม่รู้ เป็นปัจจัยให้เกิดตัณหา
ความอยากได้ในภพทั้ง ๓ ตัณหาเป็นปัจจัยให้เกิดอุปาทาน ความ
ยึดมั่นถอมมั่นในขั้น ๕

จัด สังขาร ภาว เป็น กัมมวัฏฏ คือ เมื่อกิเลสวัฏฏเกิดขึ้นแล้ว
ก็เป็นปัจจัยให้สังขารธัมมเข้าประกอบกันขึ้นปรุงแต่ง เจตนา กัมม ให้
เป็นกุศล อกุศล เพื่อให้ได้มาซึ่ง ภาว ตามที่ตนปรารถนา

จัด วิญญาน นามรูป สฬายตน ผัสส เวทนา ชาติ ชรา
มรณ เป็น วิปากวัฏฏ คือ เมื่อกัมมวัฏฏเกิดขึ้นแล้วก็เป็นปัจจัยให้
เกิด วิปาก ซึ่งเป็นผลแห่งกัมม ได้ปฏิสนธิ มีนามรูป สฬายตน
ผัสส เวทนา เป็นขั้น ๕ ขั้น ๑ ขั้น ๔ ตามสมควรแก่ภพนั้น ๆ
อาการที่นามรูป สฬายตน ผัสส เวทนา เป็นปัจจัยแก่กันเกิดขึ้นในภพ
นั้นเรียกว่า ชาติ ชาติเป็นปัจจัยให้เกิด ชรา มรณ และโลก ปริเทว
ทุกข์ โทมนัส อุปายาส อันความ ชรา มรณ โลก ปริเทว ทุกข์
โทมนัสส อุปายาส นี้จัดว่าเป็น ทุกข์ประจำชาติ ที่เคย ขนช่อว่า
มีชาติมีชนธเกิดขึ้นแล้ว ไม่ว่าในภพใด ๆ ที่จะเห็นทุกข์เหล่านี้ คือ
ทุกข์เวทนาและมรณะทุกข์ได้เป็นไม่มีแน่นอน

ดังอธิบายมาแล้วว่า ปกติสัตว์ทั้งหลายซึ่งทุกข์ปรารถนาสุข
ฉะนั้นเมื่อได้ประสบทุกข์ประจำชาติเข้า ก็ต้องคนรนหลกเลียงหนีทุกข์
เป็นปัจจัยให้เกิด ตัณหา อุปาทาน ซึ่งมี อวิชชา เป็นหัวหน้ากลบ
เป็น กิเลสวัฏฏ ขนอีกใหม่ เป็นปัจจัยให้เกิด กัมมวัฏฏ และ วิปากวัฏฏ

วนเวียนเป็น สังสารจักร ประกอบไปด้วยทุกข์ประจำชาติอยู่ในภพต่าง ๆ ไม่มีประมาณ ทุกข์ที่หนักล้นอย่างยิ่ง ก็คือกรรมชาติชนในอบายภูมิ ๔ เป็นภูมิที่ปราศจากสุขเสียจริง ๆ เพราะสัตว์ในอบายภูมิ ๔ นั้นหมดโอกาสที่จะได้ให้ทานรักษาสีล เจริญภาวนา สร้างบารมีเพื่อความสุขในอนาคต ยิ่งถ้าเป็นชาติในนรกด้วยแล้วย่อมเต็มไปด้วยทุกข์เวทนาแสนสาหัสตลอดชาติทีเดียว และ ผู้เป็นนายช่าง คอยแต่สร้างชาติสร้างภพก็คือ อวิชชา กับ ตัณหา นั่นเอง

การพิจารณาโดยนัยแห่ง ปฏิจจสมุปาท คือทกกล่าวมานี้ ถือเอาบัญญัติ ซึ่งเป็นโลกียสัจเป็นเครื่องกำหนด จัดเป็นปพพภาคปฏิบัติ คือน้อมใจพิจารณาไปตามที่ ได้เห็นสัตว์ทั้งหลายเกิดแก่เจ็บตาย ฯลฯ ตามนัยที่ได้อธิบายไว้แล้วในทุกขอริยสัจ

อธิบาย ทุกข นิโรธ อริยสัจ

พระผู้มีพระภาคทรงแปลคำว่า ทุกข นิโรธ ว่าความสิ้นไปแห่งราคะโดยไม่เหลือ ความสละ ความสละคน ความหลุดพ้น ความไม่มีอาลัยในตัณหา ดังนั้น อนึ่ง นิพพาน ก็แปลว่าดับเหมือนกัน การดับของนิโรธกับการดับของนิพพานมีลักษณะดังนี้

นิพพาน จำแนกออกเป็น ๒ ประการ คือ

(๑) สอุปาทิเสสนิพพาน แปลว่าดับโดยยังมีเศษเหลือ คือ ดับไปแต่กิเลสตัณหาเท่านั้น แต่ยังคงมีมมทนอกจากตัณหา คือ ขันธ์ ๕ ยังคงเหลืออยู่ ได้แก่พระอริยเจ้าที่ยังดำรงชีวิตอยู่ แต่กิเลสตัณหาของท่านนั้น ได้ดับสิ้นไปแล้วด้วยอำนาจแห่งพระอริยมัคคปะระหาร แม้การเข้านิโรธสมาบัติก็จัดว่าเป็นสอุปาทิเสสนิพพาน

(๒) อนุปาทิเสสนิพพาน แปลว่าดับโดยไม่มีเศษเหลือ คือ ขันธ์ทั้ง ๕ ดับหมด รวมทั้งกิเลสตัณหาทุกชนิดไม่มีอะไรเหลือ

หมายถึงการคัยขณั้เข้าสั้พระนั้พพานของพระอรหันั้ตั้ ซึ่งเ็นการตาย
ครังสั้สุดท้าย ไม่ม่การปฏิสนัธิขณั้่อกเลยไม่ว่าในภพใด ๆ

ใน ทุกข สมุทย พระผู้มีพระภาคทรงแสดงองคั้มัม ๖๐
ประการ อันเ็นทอาสั้ยเกิดและตังอยู่ของตัณหาอย่างไร ใน ทุกข
นิโรธ นั้ก้อย่างนั้ ทรงแสดงองคั้มัม ๖๐ ประการนั้ว่า ตัณหา
นั้เมื่อจะละ ก็ย่อมละเลยไ้ได้ในทั้นั้ เมื่อตัณหาคัย ก็ย่อมคัยในทั้นั้
ตังนั้ ย่อมหมายควาว่า ขณะองคั้มัมใน ๖๐ ประการนั้ องคั้ใด
ปรากฏเ็นอารมณ์ให้รชน หากถ้อเอาบัญญัติซึ่งเ็นโลกียสัจเ็น
เครื่องกำหนด ตัณหาย่อมอาสั้ยเกิดขณั้ไ้ในอารมณ์นั้ และเมื่อยัง
ถ้อเอาบัญญัติเ็นเครื่องกำหนดต้อไป ตัณหานั้ก็ย่อมตังอยู่ไ้ใน
อารมณ์นั้ ถ้าขณะอารมณ์ปรากฏขณั้ หากถ้อเอาปรมัตถสภาวะ ซึ่ง
เ็นอริยสัจเ็นเครื่องกำหนด ตัณหาย่อมไม่สามารถอาศั้ยเกิดขณั้
ไ้ในอารมณ์นั้ แม้ตัณหาเองขณะปรากฏเ็นอารมณ์ขณั้ หากถ้อ
เอาปรมัตถสภาวะเ็นเครื่องกำหนด ตัณหานั้ย่อมหมดอำนาจที่จะ
เ็นปัจจัยให้แก่อุปาทาน คั้ เมื่ออารมณ์นั้คัยลง ตัณหานั้ก็คัยลง
ด้วยโดยมิไ้ทังอำนาจของตณ คั้ สันปัจจัยที่จะให้เกิเจตนาภั้ม

อธิบาย ทุกข นิโรธ คามินั้ ปฏิปทา อริยสัจ

ใน ทุกข นิโรธ คามินั้ ปฏิปทา อริยสัจ นั้ พระผู้มีพระ
ภาคตรัสว่าไ้แก่ อริยมัคค มัองคั้ ๘ เ็นข้อปฏิบัติให้ถึงความคัย
สันไปแห่งทุกขั้ และไ้ทรงอธิบายไว้โดยละเอียดแล้ว

มคค แปลว่า หนทาง มัคคมี ๒ ประการ คั้

(๑) โลกัยมัคค แปลว่า เ็นหนทางดำเนินไปสู่โลก คำว่า
โลก ในทั้นั้ไ้แก่โลกทัง ๓ คั้ กามโลก รูปโลก อรูปโลก ขางที่
กั้เรียกว่า กามภพ รูปภพ อรูปภพ ขางที่กั้เรียกว่า กามภูมิ รูปภูมิ
อรุปภูมิ รวมโลกทัง ๓ นั้แล้วมี ๓๑ ภูมิ

ในโลกียมัตถกณิ ยังจำแนกออกเป็น ๒ คือ

๑. มิจฉามัตถก แปลว่า มิจฉาปฏิญญีเป็นหนทาง คือมีความเห็นผิด กล่าววาทผิด ถ้อยสและข้อปฏิบัติผิด หมายความว่าผิดจากที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้ มิจฉาปฏิญญีอย่างนั้นแล เป็นหนทางดำเนินไปสู่โลกฝ่ายทุกข์ คืออชวยภูมิ มี นรก เปรต อสุรกาย ตีรจันาน

๒. สัมมามัตถก แปลว่า สัมมาปฏิญญีเป็นหนทาง คือมีความเห็นถูก ถ้อยสและข้อปฏิบัติถูก ตามที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้

ในสัมมามัตถกณิ ยังจำแนกออกเป็น ๒ คือ

๑. สัมมาปฏิญญีที่ประกอบด้วยเจตนาถัมม อันเป็นวิมุตติคามินิกุศล คือ มีความเห็นถูก ถ้อยสและข้อปฏิบัติถูกตามที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้ แต่เป็นทางดำเนินไปสู่ กามสุขตภาพ รูปภพอรูปภพ ซึ่งเป็นโลกีย

๒. สัมมาปฏิญญีที่ประกอบด้วยมัตถกถัมม อันเป็นวิมุตติคามินิกุศล คือ มีความเห็นถูก ถ้อยสและข้อปฏิบัติถูก ตามที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้ ได้แก่การปฏิบัติสมถและวิปัสสนาสติปัญฐาน อันเป็นทางดำเนินไปสู่โลกุตตรมัตถก โลกุตตรผล หากยังมีไต่ขัลลึงอรหัตตมัตถก อรหัตตผลในชาติปัจจุบัน ในชาติอนาคตกยมได้ปฏิสนธิใน กามสุขตภาพ รูปภพอรูปภพ อยู่ในโลกต่อไปอีกก่อน แต่ชาติและภพข้างหน้านั้น ย่อมมهلك่อนอยลงตามควรแก่มีคคผลที่ได้

(๒) โลกุตตรมัตถก แปลว่า เป็นหนทางดำเนินไปสู่ความไต่พ้นจากโลก ได้แก่ โลกุตตรมัตถกทั้ง ๔ อันเป็นหนทางดำเนินไปสู่ความเป็นผู้ไต่พ้นจากข้าศึก คือกิเลสตัณหา คือเมื่อโลกุตตรมัตถกจิตตเกิดขึ้นและดับลงแล้ว โลกุตตรผลจิตตย่อมเกิดขึ้นต่อเนื่องกันทันที ตักขาคจากชาติภพตามสมควรแก่กำลังของมัตถกตามลำดับขึ้นไป ใน

เมื่อได้บรรลุอรหัตตมคคและอรหัตตผลแล้ว ก็เป็นอันว่าหมดกิจที่จะ
ต้องกระทำอีก ได้เป็นผลสำเร็จสาธุสนภาพ จบพรหมจรรย์ มีชาตินี้เป็น
ชาติสุดท้าย มีพระนิพพานเป็นสันติสุขเป็นคติ

อริยมัคค มืองค์ ๘ ในที่นี้ หมายถึง มัคคกัมมอันเป็น
วิวิธคามินีกุศล อันเป็นทางดำเนินไปสู่ โลกุตตรมัคค โลกุตตรผล
องค์แห่งมคคทั้ง ๘ นั้นเป็นสังฆารชนัน

๑. สมมาทิฏฐิ แปลว่า ความเห็นถูก องค์นี้มีได้แก่
ปัญญาในทริยเจตสิก สงเคราะห์เข้าใน กองปัญญาสาสนา คือ ปัญญา
ที่เป็นใหญ่ปกครองสหชาตฉิมมที่เกิดขึ้นร่วมกันตน พระผู้มีพระภาคตรัส
เรียกชื่อไว้หลายอย่าง คือ สัมปชัญญะ ญาณ วิชา อโมห ในที่
นี้หมายถึง ปัญญาที่รู้หรือรู้แจ้ง ๔ ตั้งแต่ สุตมยปัญญา รู้โดยการ
ศึกษาเล่าเรียนฉิมม และข้อปฏิบัติปฏิบัติ จากครุอาจารย์ จินตามย
ปัญญา รู้โดยการตรึกตรองตามที่ได้รู้มาจากสัจจนัน ภาวนามยปัญญา
รู้ได้ด้วยการประพฤติปฏิบัติ ได้เห็นความจริงเป็นประจักษ์ลิตติ ทำ
กิจประหาร อวิชชา คือ โมหะ ซึ่งเป็นเหตุให้เกิด มิจฉาทิฏฐิ และ
โลก และ โทส

๒. สมมาสงกปโป แปลว่า วิตกถูก คือการยกจิตตนขึ้น
ปรมัตถสภาวะของอารมณ์ องค์นี้มีได้แก่ วิตกกเจตสิก สงเคราะห์เข้า
ใน กองปัญญาสาสนา ทำกิจประหาร มิจฉาวิตก

๓. สมมาวาจา แปลว่า วิรตเป็นเครื่องเว้นจากวจิตุจจิต
คือมีความสำรวมในการไหว้วาจา องค์นี้มีได้แก่ วิรตีสัมมาวาจา
สงเคราะห์เข้าใน กองศีลสาสนา ทำกิจประหาร มิจฉาวาจา

๔. สมมากมมณโต แปลว่า วิรตเป็นเครื่องเว้นการทุจจิต
คือมีความสำรวมในการไหว้กาย องค์นี้มีได้แก่ วิรตีสัมมากัมมันโต
สงเคราะห์เข้าใน กองศีลสาสนา ทำกิจประหาร มิจฉากัมมันโต

๕. สมมาอาชีโว แปลว่า วิรตเป็นเครื่องเว้นจากการหา
เลี้ยงชีพ คือมีความสำรวมในการไหวจาไหวกาย ที่ไม่เกี่ยว
กับการหาเลี้ยงชีพ องค์มมได้แก่ วิรตสมมาอาชีโว สงเคราะห์
เข้าใน กองศีลศาสนา ทำกิจประหาร มิจนาอาชีโว

๖. สมมาวายาโม แปลว่า ความเพียรถูก คือมีความเพียร
ใช้สติสัมปชัญญะตามระลึกรูปมัตถสภาวะเป็นอารมณ์ เพ่งคพระ
ไตรลักษณ์อยู่นิ่ง ๆ โดยมีได้มีความย่อท้อ องค์มมได้แก่ วิริย
เจตสิก สงเคราะห์เข้าใน กองสมาธิศาสนา ทำกิจประหาร มิจนา
วายาโม

๗. สมมาสติ แปลว่า สติระลึกรู้ถูก คือ มีสติตามระลึกรู้
ทันปรมัตถสภาวะของอารมณ์ กาย เวทนา จิตต ธรรม ขณะปรากฏ
ขึ้นเป็นปัจจุบัน ตั้งแต่แรกเกิดขึ้น ตั้งอยู่ เสื่อมไป จนกระทั่งดับไป
ไม่หลง ๆ ลม ๆ ไม่เผลอ สตินยังแปลได้หลายอย่างคือ พิจารณา,
กำหนด, ตามระลึกรู้, ตามเห็น, เพ่ง, ที่เรียกว่า ความไม่ประมาท
องค์มมได้แก่ สติเจตสิก สงเคราะห์เข้าใน กองสมาธิศาสนา ทำ
กิจประหาร มิจนาสติ

๘. สมมาสมาธิ แปลว่า มีจิตตตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์เดียว
คือการมีจิตตตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์ของสติปัฏฐาน องค์มมได้แก่
เอกัคคตาเจตสิก สงเคราะห์เข้าใน กองสมาธิศาสนา ทำกิจ
ประหาร มิจนาสมาธิ

การปฏิบัติวิปัสสนาสติปัฏฐานมี ๒ วิธี คือ

(๑) วิปัสสนาญาณิก คือ ผู้ปฏิบัติถือเอาแต่เฉพาะ
ปรมัตถสภาวะของกาย เวทนา จิตต ธรรม ที่ปรากฏขึ้นในขณะปัจจุบัน
มาเป็นอารมณ์ของสติ ตั้งแต่ปรักมมไปจนถึงได้บรรลุโลกุตตรมรรค

อาสย ญาณ คือ ปัญญาสัมมาทิฐิ ประหาร อวิชชา คือ โมห
 จิตเป็น ปัญญาวิมุตต คือหลุดพ้นจากอวิชชาได้ด้วยปัญญา บุคคล
 ผู้หลุดพ้นโดยวิธีนี้เรียกว่า สุกขวิปัสสก คือ ผู้หลุดพ้นด้วยอาสย
 วิปัสสนาอย่างเดียว ไม่มีฌาน

(๒) สมถวิปัสสนาญาณิก คือ ผู้ปฏิบัติถือเอาสมถกัมมัฏ-
 ฐาน ๔๐ อย่าง อย่างใดอย่างหนึ่งซึ่งเป็นบัญญัติมาเป็นอารมณ์ของ
 สติ โดยเลือกเอากัมมัฏฐานที่สามารถถึงฌานได้มาปฏิบัติ เมื่อได้
 ถึงอุปปนาฌานแล้ว และมีวิปลาสแล้วแล้ว ขณะที่กำลังเข้า
 ฌานอยู่นั้น ก็กำหนดวิปัสสนาโดยถือเอาปรมาัตตสภาวะขององค์
 ฌาน คือ วิตักก วิจารณ์ ปัตติ สุข เอกัคคตา อุปเพกขา เพ่งให้เห็น
 อนิจจัง หรือทุกข์ หรืออนัตตา เว้นเสียจากการถือเอาบัญญัติธรรม
 ของโลกและโลก โทส ทิฐิ กระทำอยู่เนื่อง ๆ จนถึงได้บรรลุ
 โลกุตตรมัคค โลกุตตรผล ดังนั้นเรียกว่า ฌานโลกุตตรมัคค ฌาน
 โลกุตตรผล มัคคผลที่เกิดขึ้นในฌานนั้น บางที่เกิดที่ปฐมฌาน บางที่
 เกิดที่ทุติยฌาน บางที่เกิดที่ตติยฌาน บางที่เกิดที่จตุตถฌาน ทั้งนี้
 ก็เพราะอาสย สมถ ประหาร กามตัณหา เป็น วิกขัมภนปหาน
 เสียก่อน แล้วจึงอาสย วิปัสสนาปัญญา มาประหาร อวิชชา ซึ่ง
 เป็นต้นเหตุแห่งกิเลสทั้งปวงได้เป็น สมุจเฉทปหาน ดังนั้นจึงเป็น เจโต
 วิมุตต คือได้หลุดพ้นจากตัณหาด้วยสมถ และอวิชชาด้วยวิปัสสนา
 บุคคลผู้ได้หลุดพ้นโดยวิธีนี้เรียกว่า ฌานลาภี คือผู้ได้หลุดพ้นและ
 มีฌานด้วย

วิปัสสนาญาณิก บางท่านที่สามารถได้ เจโตวิมุตต ก็มี
 เหมือนกัน คือ ผู้ปฏิบัติวิปัสสนาสติปัฏฐานนั้นเคยมี ปุพพาธิการใน
 ฌาน แก่กล้ามากอยู่ก่อนแล้ว ขณะที่โลกุตตรมัคคจิตตเกิดขึ้นฌาน

ก็เกิดชนพร้อมในจิตตักขณะดวงเดียวกัน อย่างนี้ก็เรียกว่า ฌานลาภ
เหมือนกัน

ฌาน โดยจตุกกนัย มี ๔ คือ

ปฐมฌาน	มีองค์ ๕	คือ	วิตก	วิจาร์	ปีติ	สุข	เอกัคคตา
ทุติยฌาน	มีองค์ ๓	คือ	ปีติ	สุข	เอกัคคตา		
ตติยฌาน	มีองค์ ๒	คือ	สุข	เอกัคคตา			
จตุตถฌาน	มีองค์ ๒	คือ	อุเพกขา	เอกัคคตา			

องค์ฌานเหล่านี้ สุข เป็น เวทนาขั้น ๕ นอกนั้นเป็น สังขาร

ขั้น ๕

การกำหนดองค์ฌานเป็นวิปัสสนา

วิตก แปลว่า การยกจิตขึ้นสู่อารมณ์ องค์นี้มีได้แก่ วิตกก
เจตสิก ที่เป็น สัมมาสังกัปป ในองค์อริยมัคค คือ เนกขัมมสัง-
กัปป อปฺยาปาทสังกัปป อวิหีสาสังกัปป หมายความว่ายกจิต
ที่เว้นแล้วจาก โมห โทส โลภ ทิฏฐิ ขึ้นสู่ ปรมัตถสภาวะขององค์
ฌาน ที่มาปรากฏขณะเป็นปัจจุบันอยู่เฉพาะหน้า

วิจาร์ แปลว่า การประกอบจิตต่อกับวิตกนั้น ให้อยู่ใน
อารมณ์เป็นอันดี องค์นี้มีได้แก่ วิจาร์เจตสิก

ปีติ แปลว่า ความอิ่มเอิบใจ องค์นี้มีได้แก่ ปีติเจตสิก

สุข แปลว่า การเสวยสุข องค์นี้มีได้แก่ เวทนาเจตสิก

เอกัคคตา แปลว่า การมีจิตตตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์เดียว องค์
นี้มีได้แก่ เอกัคคตาเจตสิก ที่เป็น สัมมาสมาธิ ในองค์อริยมัคค

อุเพกขา แปลว่า การวางเฉยต่ออารมณ์ องค์นี้มีได้แก่
ตตรมชฺฌตฺตตาเจตสิก คือ วางจิตเป็นกลางเฉย ๆ อยู่ ไม่ยินดีไม่
ยินร้ายต่ออารมณ์ เพียงแต่ใช้สติสัมปชัญญะตามระลึกรูปมัตถ
สภาวะที่มีเกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป เพ่งให้เห็นไตรลักษณ์เท่านั้น

วิธีกาหนดวิปัสสนาสติปัฏฐาน

คืออย่างนี้ ให้ตามเห็น ธรรมารมณ์ภายใน คือจิตที่ถูก
 เจตสิกประกอบ, หรือ ธรรมารมณ์ภายนอก คือ เจตสิกที่มาประกอบ
 กับจิต สุกแต่ภายในปรากฏก็ตามเห็น, หรือภายนอกปรากฏก็ตาม
 เห็น ขณะธรรมารมณ์ปรากฏก็ตามเห็นความ เกิด, ขณะธรรมารมณ์ดับ
 ก็ตามเห็นความ ดับ, ให้ตามเห็นตลอดตั้งแต่ความเกิดจนถึงความ
 ดับ ให้มี สติ ตามระลึกรัทธิมารมณ์ที่มาปรากฏให้ทันปัจจุบันขณะอยู่
 ละเพาะหน้า สักว่าด้วย ญาณ คือว่า ไม่เที่ยง หรือ เป็นทุกข์
 หรือ เป็นอนัตตา สักว่าตามด้วย สติ คือตามระลึการมณ์ตั้งแต่เกิด
 จนถึงดับไป เว้นเสียจาก บัญญัติธรรมของโลก ถือเอาแต่ ปรมัตถ
 สภาวะธรรม เป็นเครื่องกำหนด เว้น ความยินดียินร้าย เว้น ความ
 เห็นผิด ไม่ยึดมั่นถือมั่นในขั้น ๕ ว่าเป็น ของเที่ยง เป็นสุข เป็น
 สัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา

อย่างนี้คือ การตามเห็น ธรรม ใน ธรรม คือ อริยสัจ ๔
 อยู่เนื่อง ๆ

ในอัฐกถาอัฐมุตต ในปฐมวคคแห่งมคคสังยุตต ใน
 มหาวคค และอัฐกถาสัจจวิภังคว่า “บรรดาสัจจเหล่านั้น ๒ สัจจ
 เบื้องต้นเป็น วิภูฏ ๒ สัจจเบื้องปลายเป็น วิวิภูฏ บรรดาวิภูฏและ
 วิวิภูฏเหล่านั้น ความตั้งจิตมั่นในกัมมัญฐานแห่งภิกขุย่อมมีในสัจจ
 ที่เป็นวิภูฏ ในสัจจที่เป็นวิวิภูฏย่อมไม่มีความตั้งมั่น ก็พระโยคาวจร
 เวียนสัจจ ๒ ข้อเบื้องต้น ในสำนักของอาจารย์โดยย่ออย่างนั้นว่า
 “ขั้น ๕ ชื่อว่า เป็นทุกข์ ค้นหาเป็นเหตุให้ทุกข์เกิด” และโดย
 พิศาวโดยนัยเป็นต้นว่า “ขั้น ๕ คือ รูปขั้น ๓๗” ดังนั้นแล้ว ท่อง
 บ่นอยู่ด้วยวาจาเสมอ ๆ ย่อมทำกัมมได้ ส่วนในสัจจ ๒ ข้อนอกนั้น

พระโยคาวจรย่อมทำกัมมได้ด้วยการสัคขอย่างนี้ว่า “นิโรธสังข เป็น
 ธรรมชาติที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าชอบใจ” พระโยคาวจรนั้น
 ทำอย่างนั้น ย่อมแทงตลอดสังข ด้วยปฏิวะชญาณดวงเดียว ย่อม
 ตรัสรู้ด้วยอภินเวสสมยญาณดวงเดียว คือว่าย่อมแทงตลอดทุกขด้วย
 ปฏิวะชญาณเครื่องกำหนดรู้ ซึ่งสมุทัยด้วยปฏิวะชญาณเป็นเหตุละ
 ซึ่งนิโรธด้วยปฏิวะชญาณเป็นเครื่องทำให้แจ้ง ซึ่งมีคด้วยปฏิวะ
 ญาณเป็นเหตุให้เจริญ ย่อมตรัสรู้ทุกขด้วยอภินเวสสมยญาณเครื่อง
 กำหนดรู้ ย่อมตรัสรู้สมุทัยด้วยอภินเวสสมยญาณเป็นเหตุละ ย่อม
 ตรัสรู้นิโรธด้วยอภินเวสสมยญาณเป็นเครื่องทำให้แจ้ง ย่อมตรัสรู้มีค
 ด้วยอภินเวสสมยญาณเป็นเหตุให้เจริญ ในส่วนเบื้องต้นพระโยคาวจร
 นั้นมีปฏิวะชญาณในสังข ๒ ข้อข้างต้น ด้วยอำนาจการเวียน การ
 สอยตาม การสัคข การทรงจำ การพิจารณา มีปฏิวะชญาณใน
 สังข ๒ ข้อข้างปลายด้วยการสัคขนั้นแล ในส่วนภายหลังพระโยคาวจร
 นั้น จึงมีปฏิวะชญาณในสังข ๓ ข้อโดยกิจ มีปฏิวะชญาณในนิโรธ
 ด้วยกำหนดเป็นอารมณ์ ด้วยประการฉะนี้”

อัญญูกถาสัจจวิภังค์ว่า “ญาณเครื่องแทงตลอดทั้งหมดเป็น
 โลกุตตรญาณซึ่งเกิดจากการสัคข การทรงจำ การพิจารณา เป็น
 โลกีย เป็นกามาวจร ส่วนปรีชาเครื่องพิจารณา เป็นญาณแห่ง
 มัคคสังข”

คำว่า “ย่อมแทงตลอดสังข ๔ ด้วยปฏิวะชญาณดวงเดียว
 ย่อมตรัสรู้ด้วยอภินเวสสมยญาณดวงเดียว” นั้น พระอัญญูกถาจารย์
 ว่า “ความที่พระโยคาวจรเป็นผู้เข้าไปในนิโรธสังข และมีคสังข
 นั้นนั้นแล ชื่อว่า ความตรัสรู้ด้วยญาณดวงเดียว เพราะเป็นเครื่อง
 หมายแห่งความแทงตลอดสังขทั้งหมดด้วยญาณดวงเดียวเท่านั้น คือ

ความมาประชุมพร้อมกันของสิ่งเหล่านั้นโดยความเป็นอันหนึ่งอันเดียว มีหน้า
เผชิญกัน” สมเด็จพระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า “ภิกษุทั้งหลาย ผู้ใด
เห็นทุกข์ ผู้นั้นย่อมเห็นทั้งสมุทัย ทั้งนิโรธ ทั้งมรรค ผู้ใดเห็นสมุทัย
ผู้นั้นย่อมเห็นทั้งทุกข์ ทั้งนิโรธ ทั้งมรรค ผู้ใดเห็นนิโรธ ผู้นั้นย่อม
เห็นทั้งทุกข์ ทั้งสมุทัย ทั้งมรรค ผู้ใดเห็นมรรค ผู้นั้นย่อมเห็นทั้ง
ทุกข์ ทั้งสมุทัย ทั้งนิโรธ” ด้วยประการฉะนี้

อานิสงส์ของการปฏิบัติวิปัสสนาสติปัฏฐาน

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ผู้ใดได้ปฏิบัติวิปัสสนาสติปัฏฐาน
ตลอด ๗ ปี ผู้นั้นมหวังที่จะไต่รอยผลทั้ง ๒ น้อย่างใดอย่างหนึ่ง คือ
อรหัตตผลในปัจจุบันชาติ หรือยังมีกิเลสตัณหาเหลืออยู่บ้าง ก็
ยังมีหวังที่จะไต่อนาคตเป็นแน่ แล้วพระผู้มีพระภาคตรัสลงมา
ตามลำดับ โดยมีใจความทำนองเดียวกันคือ ๖ ปี, ๕ ปี, ๔ ปี,
๓ ปี, ๒ ปี, ๑ ปี, ๗ เดือน, ๖ เดือน, ๕ เดือน, ๔ เดือน,
๓ เดือน, ๒ เดือน, ๑ เดือน, กึ่งเดือน, ๗ วัน

ภิกษุทั้งหลาย หนทางเป็นทิไปอันเอก เพื่อความหมดจดวิเศษ
ของสัตว์ทั้งหลาย เพื่อก้าวล่วงเสียจากความโลภและราเวิราพัน เพื่อ
ความดับสิ้นไปแห่งทุกข์โทมนัส เพื่อยลลิมมตถก เพื่อทำให้แจ้ง
ซึ่งพระนิพพาน หนทางนี้ คือ สติปัฏฐาน ๔ ด้วยประการฉะนี้

คำอันใด ที่เราตถาคตได้กล่าวมาแล้ว คำอันนั้น เรา
ตถาคตกล่าวด้วยอวลยหนทางอันเอก คือ สติปัฏฐาน ๔ นี้ และได้
กล่าวแล้ว ด้วยประการฉะนี้

คำของพระอานนท์

ครั้นพระผู้มีพระภาคตรัสเทศนาจบลงแล้ว ภิกษุทั้งหลาย
เหล่านั้น มีความชื่นชมยินดี สาธุการพุทธานุสัณห์แห่งพระผู้มีพระ
ภาค ด้วยประการฉะนี้

จบข่าวไต่บาตร ยกขึ้นข่าวชนจบ

ตั้งนโม ๓ จบ ว่าคาถา
 อะหัง ภันเต โภชนานัง สาลีนัง ปรีสุทฐัง พุทธะกะ-
 สัมมัง ปิณทิปาตัง กะโรโหตุ.

คำถวายอาหารพระพุทธ

อิมัง সুပะพะยัญชนะสัมปันนัง สาลีนัง โภชนานัง
 อุทะกังวะรัง พุทธัสสะ ปูเชมิ.

คำลาข้าวพระพุทธ

เสสัง มังคะลา ยาจามิ.

คำตรวจน้ำแผ่ส่วนบุญ

อิทัง เม ปุญญัง อาสวักขยาวหัง โหตุ อิทัง โน
 มาตาปิตูนัง โหตุ อิทัง โน ญาติานัง โหตุ อิทัง โน สัตตานัง
 โหตุ ทะสะปุญญะกิริยานุภาเวนะ มาโรกาสัง ละภันตุ มา.

คำบูชาพระภูมิ

จุตูปัททหน้าศาล วันละ ๑ ดอก
 อิติ สุคะโต อะระหัง พุทโธ นะโมพุทธายะ ปะฐะเวกคา
 ภูมมะเทวา ขะมามิหัง.

คำถวายเครื่องสังเวद्यพระภูมิ

ภูมัสสัมัง ทิสภาเค สันติเทวา มะหิททิกา เตปี อัมเห
 อนุรักขันตุ อาโรคะเยนะ สุขะนะ จะ সুปะพะยัญชนะสัมปันนัง
 ปะริภุญขันตุ เทวะตา ชะยะมังคะลานุภาเวนะ สัพพะโสถถิ
 ภาวันตุโน

คำหลังนำถวายพระภูมิ

เมื่อจะยกเครื่องสังเวกกลับ จึงยกแกว่นาชนหลังลงทหน้าศาล
พร้อมกันว่าคาถานี้

อะยัง ภูมิปะเทโส วิสุงคาโม สุขี โหตุ.
เสร็จแล้วจึงยกเครื่องสังเวกกลับได้

ค่านับศาลเทพารักษ์ทั่วไป

มีศาลเทพารักษ์หรือศาลเจ้า ศาลพระภูมิของเรา ต้นไม้ใหญ่
เช่นต้นไทร ต้นโพธิ์ ต้นตะเคียนก็ตาม เมื่อจะผ่านไป เพื่อความ
ปลอดภัย และโชคลาภความสุขสวัสดิ์ ฟังแสดงการระวะ ยกมือขวา
ชนกล่าวคาถาสวดว่า

กะวะตัง จิตตัง ประมะมัง สุขัง.
แล้วจึงเดินผ่านไป ย่อมปลอดภัย ได้ โชคลาภ และมีความสุขสวัสดิ์
โดยอานุภาพสิ่งศักดิ์สิทธิ์นั้น

คำอาราธนาศีล ๕

มยิ ภนฺเต วิสุ วิสุ รกฺขณฺตุถาย ทิสฺรณฺเนน สห
ปญฺจ สีลานิ ยาจามะ ฯ ว่า ๓ หน
(ศีล ๘ เปลี่ยนน ปญฺจ เป็น อฏฺฐ)

คำอาราธนาพระปริตต์

วิปัสสิ	ปะฏิพาหะ	สัพพะ	สัมปัตติ	สิทธิยา
สัพพะทุกขะ	วินาสายะ	ปริตตัง	พรุถะ	มังคะลัง
วิปัสสิ	ปะติพาหะ	สัพพะ	สัมปัตติ	สิทธิยา
สัพพะภะยะ	วินาสายะ	ปริตตัง	พรุถะ	มังคะลัง
วิปัสสิ	ปฎิพาหะ	สัพพะ	สัมปัตติ	สิทธิยา
สัพพะโรคะ	วินาสายะ	ปริตตัง	พรุถะ	มังคะลัง.

คำอาราธนาธรรม

พรหมา จะ โลกาธิปะตี สะหัมปติ
 กัตถัญชะลี อัมมิชะรัง อะยาจะละ
 สันตัสสะ สัตตาปประชะกชะชาติกา
 เทเสตุ ฐัมมัง อนุกัมปิมัง ปะชัง ฯ

คำทอผ้าศพให้พระบั้งสกุล

นามะรูปัง อนิจจัง นามะรูปัง ทุกขัง นามะรูปัง อนัตตา

คำใส่ไฟเผาศพ

อะยมปี โข กาโย เอวังธัมโม เอวังภาวீ เอวัง อะนะตัตโตติ

คำอาบนํ้าศพและเยยมศพ

อะวัสสัง มะยา มะริตัพพัง.

คำถวายสังฆทาน

อิมานิ มะยัง ภันเต ภัตตานิ สะปริวารานิ ภิกขุ สังฆัสสะ
 โอโณชะยามะ สาธุโน ภันเต ภิกขุสังโฆ อิมานิ ภัตตานิ
 สะปริวารานิ ปฎิคคัณหาตุ อัมหากัง ทิฆะรตัง หิตายะ สุขายะ

พิธีเกี่ยวกับการค้า

จตุโร นวโม ทะเวโซ ตรินิ บัจจะ สัตตะ อัญฐะ
 เอกะ ฉัญฐี ทาเรตุ สัพพะโสถถิ ภาวันตุเม (ถ้าทำให้คนอื่น
 เปลี่ยน ภาวันตุเม เป็น ภาวันตุเต) จิตัง มุนินทะวะรัง พะละมุต
 ตะโม โอมนะโม โพธิสัตโต กัณหาชาลีกุมารโ ออมมัทธิราช
 กุมารโ อะหัง หังเม สัตตะสวาโหม ฯ

ถ้าจะขายของให้มีกาไรร่ำรวยและไม่ขาดทุน ท่านจะออก
 ทำการค้าอะไรก็ช่าง จงถือเอาวันเดินทาง หรือวันเปิดร้านให้เป็นวัน

คิริมงคล ได้กำไรงามไม่ขาดทุน

ถ้าเป็นวันข้างขึ้นให้เลอกดงนี้ ๑, ๒, ๓, ๔, ๕, ๖, ๗, ๑๑, ๑๒, แต่ทุกๆวันข้างขึ้นให้เป็นวันจันทร์หรือวันศุกร์ท่านว่าประเสริฐนัก
ถ้าเป็นวันข้างแรมให้เลอกดงนี้ ๗, ๘, ๙, ๑๐ จะทำวันใดก็ได้ เว้นวันอาทิตย์ ท่านว่าประเสริฐนัก

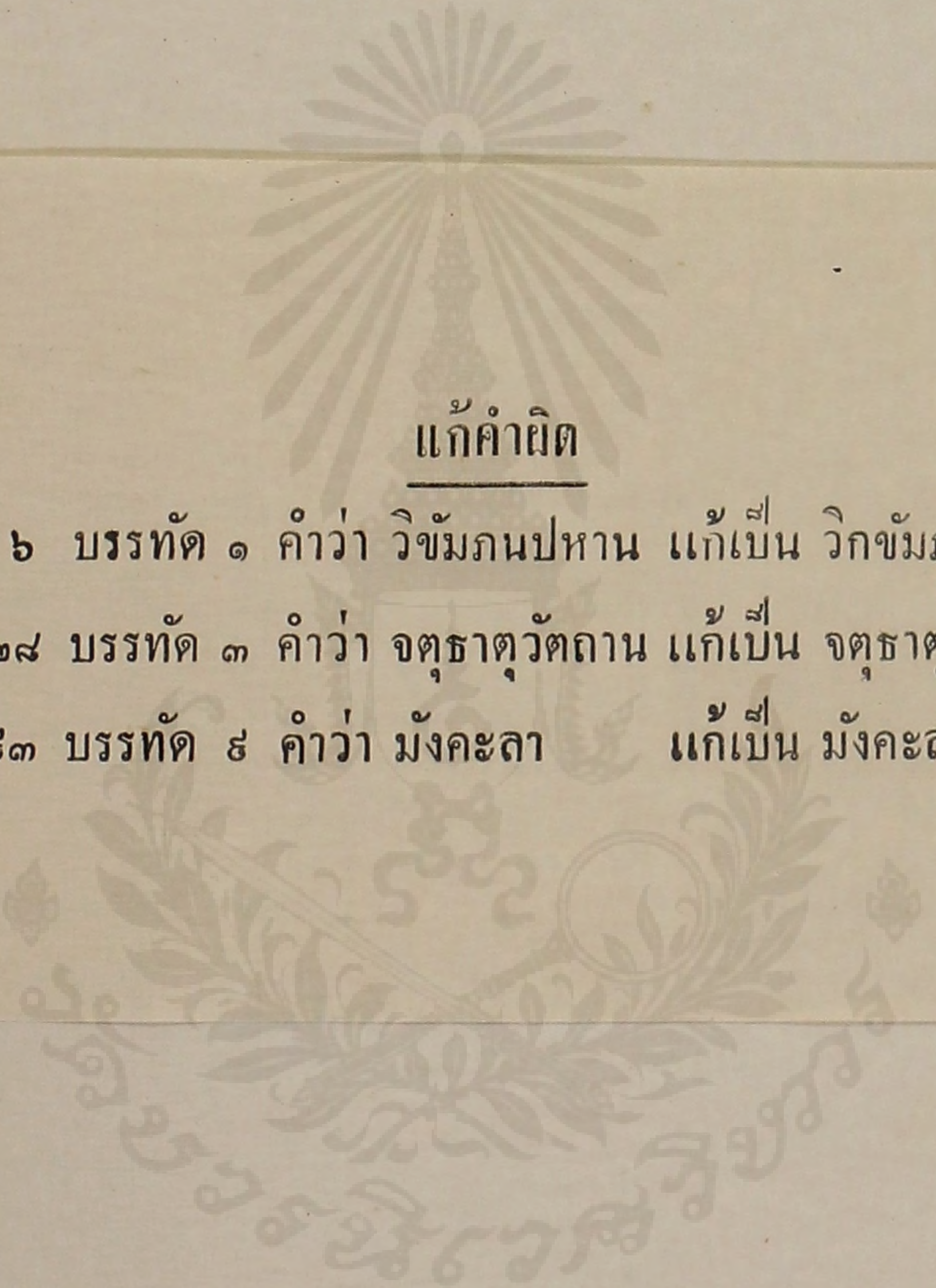
ถ้าผู้ใดค้าขายได้กระทำตามวันดังกล่าวแล้ว จะให้โหราหาฤกษ์ประกอบด้วยกยงค์ เมื่อเอาของขายเข้าร้านวันแรก เปิดร้านให้ว่าคาถาข้างต้น

การว่าคาถานี้ ถ้าไม่สามารถ ควรหาผู้รมาทำแทนก็ได้ ควรหาฤกษ์ตามดวงชะตาที่ไม่ขัดกับวันประกอบด้วย

คาถาบังเจกพุทธของหลวงพ่อแถม

มะอะอุ สิวัง พรหมา คันธังวา ปุบผังวา ฐะนังวา
ราชะ กุมารโรวา ราชะ กุมารโรวา พราหมะโณวา พราหมะณโรวา
พาณิขโธวา พาณิขชาวา เสตถัวา เสตถินโรวา คหปติวา เอหิ
มานิมามา สัพพะปุชา ณะวันตุเม วีระทะโย วีระโคนายัง
วีระหิงสา วีระทาสี วีระทาสา วีระอิตถิโย พุทธัสสะ มานีมามะ
พุทฺธัสสะ สวาโหม ฯ

ท่านกล่าวว่า พระคาถานี้ผู้ใดเจริญอยู่ใดเป็นนิตย์แล้ว ย่อมคลาดแคล้วจากภัยอันตรายทั้งหลายทั้งปวง เป็นมงคลอันประเสริฐหาค่ามิได้ แม้จะมีสวณนาไว้ทั้งองกาม ข้าวทองไม่รู้จักหมด เล็กน้าวคณิกย่อมจะงามออกดอกออกผลเป็นยี่งนัก จะมีบุตรก็เป็นอภิชาติบุตร จะมีบริวารก็ย่อมตั้งอยู่ในโอวาท เผลยวฉลาดด้วยสติปัญญาจะมีสรรพทรัพย์สิ้นเงินตราก็มีแต่จะทวีคูณ กินไม่รู้หมด ใช้ไม่รู้หมด.

แก้คำผิด

หน้า ๖ บรรทัด ๑ คำว่า วิฆัมภนปหาน แก้เป็น วิกขัมภนปหาน

หน้า ๒๘ บรรทัด ๓ คำว่า จตุธาตुวัตถาน แก้เป็น จตุธาตुวัตถาน

หน้า ๕๓ บรรทัด ๕ คำว่า มังคะลา แก้เป็น มังคะลั

พิมพ์ที่ โรงพิมพ์การพิมพ์พาณิชย์
จันทรเกษมท่าเรือ นครนค
นายชิน หงัดคำ
พิมพ์และนิตยภัค ค.ศ. ๒๕๐๕

